

МИКОЛА БАЖАН

ТВОРИ

Державитвидав. Тиражни.

724.50101

МИКОЛА БАЖАН

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
• КИЇВ-1954

МИКОЛА БАЖАН

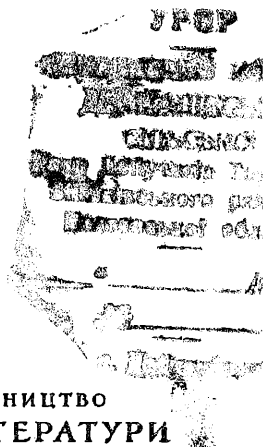
ТВОРИ

ТОМ

I

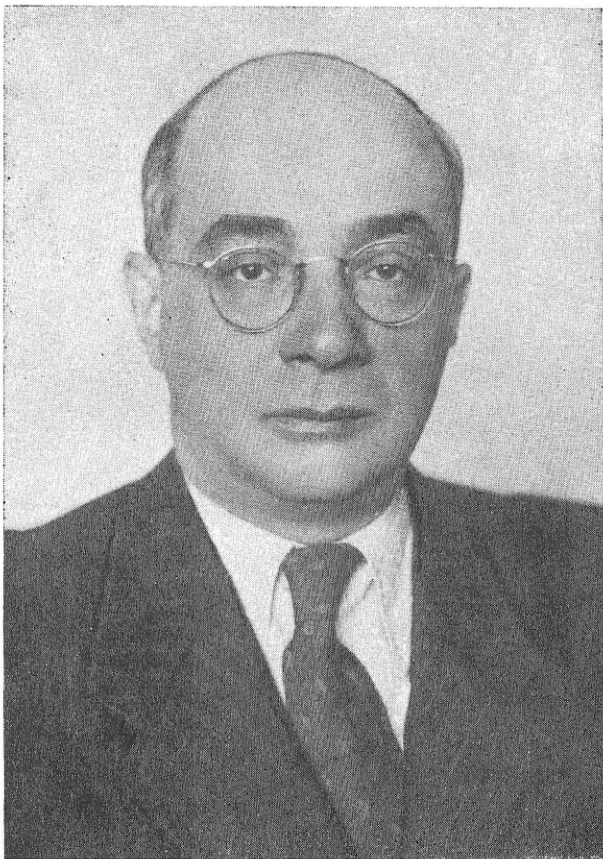
ВІРШІ, ПОЕМИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

КИЇВ-1954

1/9

ПОЕЗІЯ МИКОЛИ БАЖАНА

Український радянський поет Микола Бажан здобув загальне визнання своїми творами, в яких оспівав героїчне творче діяння будівників комуністичного світу, найбільших гуманістів на землі—радянських людей. Багаторазово видавані рідною мовою, перекладені братніми російською, білоруською, узбецькою, грузинською, вірменською та іншими мовами нашої багатонаціональної батьківщини, мовами країн народної демократії, твори Миколи Бажана увійшли в скарбницю радянської літератури.

Миколі Платоновичу Бажану — 50 років. Народився він 9 жовтня 1904 року в м. Кам'янець-Подільському в родині військового топографа. Вчився в уманській гімназії, потім у кооперативному технікумі. Закінчивши два курси Київського кооперативного інституту, перейшов до інституту зовнішніх зносин, студював східні мови. З середини двадцятих років по 1934 рік працював у кіно. В роки Великої Вітчизняної війни був редактором фронтової газети «За Радянську Україну», потім — заступником Голови Ради Міністрів УРСР. З 1953 року — Голова Спілки радянських письменників України. Нагороджений орденом Леніна, орденами Бойового та Трудового Червоного прапора.

Перший вірш Миколи Бажана — «Балада про Євмена» — надрукований 1923 року, перша збірка поезій — «17-ий патруль» — вийшла 1926 року в Харкові. Відтоді розпочався творчий шлях Миколи Бажана — поета.

1

Миколі Бажану минув тринадцятий рік, коли пролунали історичні залпи «Аврори». Юнак був свідком Великої Жовтневої соціалістичної революції, свідком громадянської війни. Героїзм червоноармійців, які густо проливаю кров'ю здобули омріяну волю у громадянській війні, визначив перші теми і образи його віршів.

«Пісня бійця», якою відкрилася збірка «17-ий патруль», стала для поета на ближчі роки програмовою. Бойовий заклик до червоногвардійців розкриває ідею твору. Спочатку це визначення їх як месників «за братів розтерзаних, згвалтованих сестер», потім заклик:

Вережіть, бережіть і гордіться
Найменням суворим своїм,
Найменням червоногвардійця
І прапором бойовим!

Події громадянської війни вже були оспівані в українській радянській літературі у лірично-піднесених віршах учасника цих боїв Володимира Сосюри («Червона зима»), в народно-пісенних образах її звеличив Павло Тичина («На майдані коло церкви», «Як упав же він з коня»), її романтизував у своїх новелах Юрій Яновський — письменник, що на ранній порі своєї творчості багато чим був споріднений Бажанові. В братній російській літературі героїці громадянської війни були присвячені поезії Маяковського і Дем'яна Бедного, Асеева і Тихонова, романи та оповідання Фурманова, Гладкова, Вс. Іванова. Безперечно, що в перших своїх поезіях молодий поет інколи йшов за своїми старшими російськими товаришами по перу не тільки в трактуванні подій, але і в засобах їх поетичного відтворення. Скупі, наказові рядки з «Пісні бійця» нагадували про вже відомі поезії Миколи Тихонова, якого в ранні роки Бажан подекуди наслідував, а потім — творчо з ним переключався. Ось беремо перші рядки з цього ж таки вірша:

Бійці виїжджали, і коні іржали,
(Стримано в стременах сталь дзвенить) —

і тут Бажан був близький до Тихонова умінням вибрати змістовні і звучні слова, і разом з тим неповторно-своєрідний у їх доборі, в їх звучанні. Загін бійців, вирушаючи в путь, постає перед читачем і зримо, і в звуках, і у всіх інших людських відчуттях. Поет доповнював звукову картину зримим, аж до запаху відчутним, і в той же час переданим у русі описом бійців. Таке відтворення картини червоногвардійського маршу було новим, властиво бажанівським. В Сосюри і Тичини деталь грала важливу роль, але жоден з тодішніх поетів не здавався до такого всебічного вималювання не одної лише деталі, а суми деталей насамперед, як це робив Бажан у «Пісні бійця» і в наступних віршах.

Увагу поета привертають гострі ситуації, трагічні зіткнення, в яких виразніше виявляється беззавітна відданість радянській владі, революції. В поезії «Протигаз» комсомольський полк свідомо йде на героїчну смерть, і ця смерть вирішить — бути чи не бути перемозі. В цій

поезії, поруч з широко застосованою алітерацією («ранок чорний обрій скребе», «стих і стух стук сердець»), Бажан вдається до підкреслено-плакатних афористичних речень, якими визначає ідею твору:

Червоноармієць не знає зрад,
До смерті боронить він волю Рад.

Але ця алітерація подекуди заступає собою чіткість поетичного образу, виявляється навмисною, в жертву їй застосовуються невинувдані інверсії («в мозок вгруз дум цвях»), поет ускладнює образну систему вірша. Це ще більше далось взнаки в невеликій поемі «Богць 17-го патруля»: «Вбили тьму до підлоги цвяхами огнів», «лягала пиллом кіпоть слів» тощо. В основу поеми покладена нетипова, надумана ситуація: поет зробив героєм твору колишнього бандита, що викликав недовір'я командування і власним подвигом, смертю спростував цю підозру. Так справжня романтика недавніх боїв — романтика «Пісні бійця» і «Протигазу» загрозувала перерости в псевдоромантику «Бійця 17-го патруля».

В збірці «Будівлі» (1929 р.) поет знову звернувся до героїки громадянської війни, написавши «Слово о полку». Сюжетом вірша послужив відступ радянського війська з західноукраїнських земель, зумовлений зрадницькою політикою Троцького. Трагічна ситуація — відступ, залишені в неволі рідні браття — не закрила перед поетом оптимістичної перспективи повернення Радянської Армії і визволення народу з-під панського ярма. «Жовті черепи», покладені галицькими селянами «зіницями на схід», нагадують онукам про славу визвольну місію Радянської Армії, про жадане возз'єднання українського народу в єдиній радянській державі, про те, що це визволення прийде зі сходу.

Порівняно з попередніми творами, в «Слові о полку» менше надуманих порівнянь, метафор. Лише поодиноким випадком з'явиться не відповідний ні темі, ні стилю твору такий вираз, як «тьма волочила мокрий шлейф».

Як і М. Тихонов («Самі»), М. Терещенко («Цень-Цань»), Ю. Яновський («Веселий мічман Найл», «Жертва богині Калі»), Бажан звертається до визвольного руху колоніальних народів, пробуджених Великим Жовтнем. Так постає поезія «Імобе з Галама» — про боротьбу африканських негрів проти французьких колонізаторів.

Цей вірш за часом перший, де Бажан звертається до художніх засобів, застосованих Маяковським, — для кращого донесення думки він подекуди перериває рядок, робить його східчатым, насичує твір метафорами, що створюють картину далекого, незнамого, але близького своєю революційною боротьбою негритянського Галама. В «Імобе з Галама» М. Бажан ширше подає пейзажі як важливий художній за-

сіб у відтворенні обставин, за яких відбувається подвиг, для передачі настрою, що панує в серці негра, в серцях його народу:

В ніч повстання, жаги і жалоби
Місяць верхів'ям бананів гравсь.

Тут зустрічаємо такі несподівані порівняння, як «в небо зорі вп'ялися, мов краби», досконало застосовану алітерацію:

Все ближче
плече
гуща
трав.

Але поруч з безперечними досягненнями в розробці поетичної форми, в прагненні знайти відповідні засоби для найповнішого розкриття революційної ідеї, в цьому ж вірші трапляються й натуралістичні метафори, й плетиво складних образів, які треба перше розгадати, а вже тоді сприйняти.

Поет з перших же рядків своїх віршів проголосив органічну єдність з революцією, з рідною радянською владою. Вже в «Пісні про бійця» він славив героїчних бійців Червоної Гвардії, справа робітників була його кривною справою. І далі поет лишиється назавжди відданий їй. Але умовна форма «Умерти змогли б», якою закінчується вірш, говорила за те, що поет ще тільки шукає єднання з народом, що він мислить це єднання поки що тільки в збройному бою проти спільного ворога.

Ясніше це виступає в вірші «Сонет». Поет не зрозумів політики партії в роки непу, цей час йому здається «буденним часом мигички та відлиг». Він визнає, що цей час «полюбити хотів, і полюбить не зміг». Прояви негативного, непманського, буржуазного заступили перед ним роботу партії і народу над відбудовою країни. Збірка «Різьблена тінь» (1927 р.) виявила ще більше ці помилкові уявлення поета, відбила його вагання, його сумніви і шукання.

Вірші «Різьбленої тіні» вели поета вбік, були своєрідним виявом відходу від дійсності. Поет то звертається до сивої давнини, то замикається у вузькому колі особистих, суто інтимних переживань, то, коли звертається до сучасності — бачить у ній лише відворотні явища непманського світу, породження розтлінної буржуазної «культури». Показові з цього погляду два вірші 1925 року — «Нічний момент», «Неясний звук». Все відтворено в темних, трупних, конвульсійно-сумних тонах і рисах «ночі осінньої», «туману із мокрої землі», «міських огнів, болотяних огнів». Перед очима поета постають «брудні вітрини», «сильвети незугарні іще не спроданих повій» — і він сам тінню блукає, заповнений «тривогою ночей невимовних». З цих туманів і виростають марева його віршів «Папороть», «Любисток», «Роз-

майзілля» і «Дорога несходима» сумного, безпривітного кохання. Невипадково збірка відкривалася програмовим для неї віршем «Осіжня путь». Безконечним смутком віє від багатьох строк цього вірша і тільки визнання наприкінці говорило за те, що поет бореться з своїм настроєм:

Кому ж цей біль моїх маленьких ранок,
Моїх мізерних непотрібних втом?
Я хочу днів, щоб знов підводивсь ранок...

Шукаючи в собі сили перебороти почуття розгубленості, покінчити з сумнівами, що шарпають його серце і мозок, поет починає усвідомлювати, що його особисте вагання не має нічого спільного з життям радянської країни. І тоді в тій же «Осіній путі» з'являється вимога до себе:

Могучою в'язи свої подерті струни,
У зашморга в'язи свій непотрібний біль.
На прапорі твоїм, на прапорі Комуни
Немає слів знесвіри і знесилі!

Під цим настроєм виникли два сонети «Залізнякава ніч». В першому сонеті — зображення ночі, коли в холодному яру пролунав Залізників заклик до повстання. В другому — перенесення подій в дні громадянської війни — успадкований від Коліївщини людський гнів, «рука взяла холодний браунінг комуніста».

Подолання своїх сумнівів, сприйняття дійсності відбувалося боляче. І тому в більшості поезій нової збірки «Будівлі» (1929 р.) заперечення реакційного переважає над ствердженням передового. Тільки наприкінці книги вперше пролунало натхненне слово слави новому будівництву, слово хвали трудівничим рукам, що будували соціалізм.

Якщо в попередній збірці поет ще шукав співчуття до себе, хоч і не завжди зізнавався в цьому, то в «Будівлях» він нещадно глузує з своїх «сухих істерик пера». Щоправда, в рік виходу «Будівель» Микола Бажан напише «Гофманову ніч», де, розвінчуючи Гофманові марення, він сам ще не буде вільний від цього світу лихої вигадки й сновид. Бажан шукає дороги до відтворення радянського життя. В низці поезій тих років він говорить про покликання поета, про джерела його натхнення. В «Дорозі» Бажан пише:

Так важко на жорстокім камені
Шляхів вирізьблювати грань.

Так, щоб вирізьбити «лінії твердих доріг», поет повинен звільнитися від своїх сумнівів, вагань, які зводять його натхнення на манівці. Поетове перо повинне уподібнитися до різця. Різьблення на камені, на мрамурі, втілення своїх образів у камінь і бронзу — ось з чим можна порівняти поезію Бажана, до цього він прагнув уже в ранні роки своєї творчості,

Шукання доріг до соціалістичного реалізму відбилосся і в «Нічному рейсі», присвяченому Юрію Яновському в дні, коли він писав свій роман «Майстер корабля».

«Вишукані катастрофи», «моря облудні» ще не викликають заперечення поета. Він поки що приймає цю умовність, бо за нею бачить вже не гофманіаду в п'яних випарах шинку, а мужні мандрівки матроса, рівні та прости дороги, вітер, що обвіває хоробрих людей. Так романтична умовність переплітається з пошуками живої, мужньої й хороброї людини, з закликм знаходити її в навколишньому житті, що зрештою приводить поета до прославлення мужності, до промовистого висновку, перейнятого глибокою вірою в праву путь митця:

Рубай же ланцюги,
Зривайся із причалу!
Бо не в чорнильницях фрегат шукає шквалу,
Бо ти, як муж і воїнни,
В часи смертельного авралу
І компасу,
І серцю
Метнутись не даси убік.

Декларація поета про мистецтво на камені поєднувалася з відповідним шуканням героя своїх творів, людини, гідної бути увічненою в поезії. Людини мужньої, цілісної, вольової, відданої батьківщині. 1931 року в поезії «Людина стоїть в зореноснім Кремлі», створивши образ великого Сталіна, поет ствердив своє ясне розуміння сили і величчя життя мужньої людини:

І геть половини, і треті, і чверті!
Вітчизні віддати не вигризки душ,
А всю повноцінність життя або смерті.

Схильність до філософських роздумів над минущиною і сучасністю все більше позначається на поезії Бажана. В цьому виявляється живе продовження традицій української класичної літератури, зокрема творчості Лесі Українки і Івана Франка, що залишили в спадок незрівнянні твори філософської поезії. Філософським запереченням пам'яток чорного минулого і ствердженням натхненної творчості радянських людей перейнято триптих «Будівелі» з однойменної збірки.

Готичний собор сприймається Бажаном в звуках, в «смертельному співі»:

Звучить колона, як гобою звук,
Звучить собор камінним Dies irae,
Мов ораторія голодних тіл і рук,

у образах вогню:

Встає огонь святобливої готики,
Як ватра віри,
як стара яса.

Звуки упокорюють, огонь спалює — і від собору, від його проповідей

Немов кістляві й люті пута,
На серце ляже слів важкий узор.
Залізом,
полум'ям,
блєвм,
кров'ю
куче

Зловіщу повість про собор.

Так, розкривши вороже нутро собору, цього осередку мракобієся, експлуатації і гноблення, заперечивши самий смисл його існування, поет переходить до характеристики брами — втілення «пристрасті хтйвого барокко», смаків і хіті збундючної панівної верхівки. Йдеться про браму, збудовану зрадником народу гетьманом Мазепою. В терпких, уїдливих словах поет висміює Мазепу, таврує всіх його прийдешніх гетьманят, закликаючи геть гнати «безхвостого Буцефала» — мазепиноного коня. Хай не розгойдуються серця дзвонів, хай мовкнуть дзвони, дзвони з-під склепінь — «бо серце наше більше анїж їхне!» Так заперечується поетом націоналістична політика зрадництва, український буржуазний націоналізм і витвори його «мистецтва». В цей же час Микола Бажан написав «Гетто в Умані» — вірш, скерований проти фанатично-релігійного засилля, проти чаду буржуазного націоналізму всіх мастей.

Засудивши суть створених феодалами й купцями соборів, синагог і брам, як втілення визиску і гноблення, поет вперше в своїй творчості стверджує соціалістичне будівництво, що здійснюється на його очах. Успішне виконання накреслень партії в справі індустріалізації країни розкрило поетові очі на його власні помилки, на його невірне розуміння непу. Микола Бажан став у лави борців за побудову соціалізму. Це стверджувалося вже викриттям і засудженням темних плям минулого, це цілком ствердилося його натхненним словом на славу творення будинку, в якому житимуть і працюватимуть трудящі — творці соціалізму. Пафос творення, снага, народжена будівництвом, струмує з кожного життєстверджуючого рядка вірша «Будинок»:

Залізо б'ють і гнуть прекрасну мідь
В горбятих м'язах руки чоловіка.
Як марш нечуваних століть,
Над землею гримить,
Над старою землею гримить
Будування висока музика.

Висока музика будування протиставляється смертельному співу собору, перетворення матеріалу в прекрасних руках трудящої людини — «грі нелюдській», «спразі неприродній», «важкій зморщці» напнутого «владного м'яза» брами. Інші слова, інші епітети зазвучали в мові поета. «Гарячий бунтівничий кратер», «веселка, викута в гамарні»,

«потужні голоси» відзначає захоплене око поета. В «Будівлях» ми ще не побачимо зримо обличчя творця, але сам процес праці, процес творення, панорама будівництва, техніка, поставлена на допомогу робітників, «труда велична центрофуга» — розкриваються у відповідних образах.

1931 року Микола Бажан опублікував «Число» — філософський трактат про число. Абстракція числа, кому воно служило, що собою виражало, розглядається на довгому історичному шляху. Поет славить планову перебудову всієї країни, число, поставлене на службу переможному будівництву соціалізму. Філософські роздуми над числом, його виявом приводять поета до ствердження матеріалістичної діалектики, єдино вірного філософського вчення — марксизму-ленінізму. В числі філософськи осмислюється творча праця народних мас, очоленіх робітничим класом і його комуністичною партією. Славиться труд-забійника і сталевара, фрезерувальника і шахтаря. Але схвалення їх праці ще не означало розкриття образу трудящої людини. Поки що всі ці носії професій лише названі, здекларовані.

Переможне будівництво соціалізму відбувалося в умовах безупинної боротьби з замаскованими ворогами радянської влади, які, відчувши свою загибель, вдавалися до шкідництва, дворушництва і саботажу. В ці роки всяка проповідь «нейтральності», «надпартійності» стала виявом розтлінної буржуазної моралі, служила імперіалістичній реакції. Заперечення «гамлетизму ХХ віку», як втілення роздвоєності душі, інтелігентських вагань, засудження всього реакційного, віджилого, що залишилося в спадщину від старої ідеології, складає суть двох споріднених темою поем Бажана — «Розмова сердець» (1928 р.) і «Смерть Гамлета» (1932 р.).

Підкреслено буденна обстановка кімнати і точна адреса. В сутінки до поета з'являється якась чужа й непевна постать. Вся вона — з минулого, з дореволюційної Росії:

Стоїть, зіпершися на трость,
В старенькім, синім відмундирі...

Пишучи портрет нічного некликаного гостя, поет вказує на «дві п'явки брів», «два шматки м'якого м'яса» (губи), на «нужденну посмішку», не ховаючи, а навпаки, цим підкреслюючи своє зневажливо-вороже ставлення до нього.

Привид старого прийшов до поета, намагався повернути його серце назад, до «христосиків, хлистів і богомолів, столоначальників, убивць, сутенерів, рабів раба і служників слуги». Перед поетом проходять всі вагання його змученого серця, в яке він ввібрав не тільки свої власні, давно пережиті болі, а й вагання десятків людей, що виховувалися за старих часів. Світає, і з першими променями сонця зникає чорний

привид нічного гостя. Проста і звична обстановка кімнати (пошарпана підлога, і стіна, і лампа на стіні, й простора тиша) тепер постала перед поетом як вияв реального, необхідного «життя міцного знак, життя земного, простого, як подих». І поетове серце схвалило це земне життя.

Показово, що Бажан до своєї філософської поеми «Розмова сердець» додав маленьку післямову, в якій звернув увагу на те, що складний поетичний прийом з привидами, з розмовою сердець був необхідний:

Адже не йти ж на тебе напролом,
Гамлете з спілки радслужбовців!

До цього прийому свідомого сатиричного зниження образу, гротескового загострення Бажан уже вдавався у «Будівлях». Тепер він значно поширений — Ісус зведений до ролі пристава, Гамлет — до радслужбовця. Ще ширше таке свідоме сатиричне зниження образу поет застосував у написаній «Післямові про Достоевського, Гамлета і двійника», широко відомій у наступних виданнях під заголовком «Смерть Гамлета».

Максим Горький прямо поставив питання «З ким ви, «майстри культури»?». В битві за соціалізм, за світле майбутнє людства митці не можуть стояти осторонь. Вони або з нами, або проти нас. Всяке очікування, всяка роздвоєність в часи вирішального бою є зрадою. Микола Бажан в «Смерті Гамлета», користуючись засобами політичної сатири, загострення образу, показав, що вагання сучасного Гамлетика, «сноба дволичності», служать тільки світовій реакції. Двоїстість серця ховає за собою сина білоемігрантського генерала й гетьманських нащадків, а Альоші Карамазови сьогодні служать в святих легіонах, в уніформі прусського вояки. Так остаточно викривається суть гамлетизму і достоевщини як ідеологічного виправдання збройного походу проти СРСР, виправдання шкідництва, зрад і шпигунства, ідеологічної диверсії. І звідси Бажан робить висновок, що перекликається з відомим горьківським: «Якщо ворог не здається, його знищують». Розвінчавши гамлетизм в житті, в політиці, поет розвінчує його і в мистецтві. Всі, хто оспівує новочасного Гамлета чи сучасного Альошу Карамазова, хто переносить достоевщину в наше літературне життя, хто закликає замкнутись у башті з слонової кості, проповідуючи «чисте мистецтво», об'єктивно опиняються в таборі реакції, служать фашизму:

Старі контррозвідчики й чисті поетики
Укупі в святих хрестоносних полках
Вивчають скорочені курси естетики
Погромів Петлюри і кар Колчака.

І звідси народився рішучий висновок людини, що прагне відчутти себе в перших шеренгах борців за справу партії комуністів:

Схопіть же за горло, як вбивцю, заплутаність
Гуманних, як зрада, казань і молитви!
Єдина велика і справжня є людяність —
Левіянська людяність класових битв.

Політичне змужніння поета супроводжувалося зростом його мистецьких засобів. У «Смерті Гамлета» він уже іде на ворога «напролом», йому не потрібні ні привиди, ні складна своєю умовністю й заплутаністю розмова сердець. Якщо раніше він використовував окремі поетичні прийоми поезики Маяковського: складну риму, інтонаційну будову вірша, зниження образу, то тепер він засвоює суть поезії найвидатнішого поета радянської доби. Ця суть — в ствердженні керівної ролі партії, радянського творчого життя, їй він підпорядковує і свої поетичні засоби. В Маяковського Бажан навчився в поезії наступати і тільки наступати.

2

Радянський Союз живе повноцінним життям. Обрубавши зміїні голови агентів імперіалістичної реакції — троцькістів, буржуазних націоналістів, наша країна успішно завершує будівництво соціалізму. Завойоване в праці і боротьбі золотими літерами записано в нову Конституцію СРСР. В єдиній Українській радянській соціалістичній державі возз'єднуються західноукраїнські, буковинська і придунайська землі. Загальне піднесення радянського народу супроводжується активізацією літературного життя.

Історична постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року «Про перебудову літературно-художніх організацій», створення Спілки радянських письменників згуртували митців слова, скерували їх хист на найважливіші завдання літератури соціалістичного реалізму. «Піднята цілина» М. Шолохова і «Партія веде» П. Тичини, «Соть» Л. Леонова і «Платон Кречет» О. Корнійчука і багато-багато інших творів радянської літератури, написаних різними мовами, були перейняті пафосом ствердження радянського ладу, розкриттям багатого світу радянської людини, що побудувала першу в світі соціалістичну країну, стала господарем безмежних, створених нею матеріальних і духовних багатств.

Якщо попередні роки свого творчого життя поет вважав «передісторією», то 1932—1935 роки — за його визначенням — це «початок», початок нового етапу в його творчості. Написане в ці і наступні передвоєнні роки свідчило про нові якості поетичного хисту Бажана, про нові, ще незнані можливості його таланту.

Темі радості, молодості країни, що відчула свою розквітлу силу, присвячено вірші 1931—1938 рр.: «Прапор, і сонце, і вітер», «Грими, фанфаро» та ін. В поезиді Миколи Бажана починають відступати

назад складні нагромадження метафор, натомість все більше стає порівнянь. Змінилася функція епітета. Раніше епітет сам був образом, тепер він здебільшого — влучне виявлення притаманної ознаки, барви. Образи червеного сонця, травневого ясного дня, свіжої, соковитої і запашної землі, пуху з верби, узорного зеленого прозор'я каштанів покликані відтворити свято великої весни вітчизни. Бажан по-своєму, інакше, ніж це зробили Тичина та Ісаковський, відтворює ритми гармонії — до пісні, до танку («Танець»). Коротенькі, уривчасті, двотрискладові вирази, постійні повтори означних епітетів відтворюють перебори гармонії, вистуки закаблуків.

Проста радянська людина — творець весни людства — втілюється в узагальненому образі садівника («І сонце таке прозоре», 1934 р.). Образи проростання зерна, буяння земних соків, вже використані, наприклад, у вірші «Грими, фанфаро», як вияв невичерпних творчих можливостей мужнього радянського народу, образи сонця і квітів, тут виростають у символи нечуваних врожаїв. І така сила молодості, така сила безмежної творчості радянської людини — садівника нового життя, що

Як залпам, рослинам летіти,
Щоб рватися вибухом барви,
Щоб в льоті за ними шугати
ракетам движних верховіть!

Це поетична конденсація настрою сили і краси «довершених планів і прагнень, зречевлених вчинків і дій», всього, створеного визволеною і скерованою працею вільних рук. Але ось садівник вганяє вглиб лопату й викопує пожовтілий череп, а поруч нього — п'ятикутну зірку. Зореносець своєю смертю в рска громадянської війни завоював весну батьківщини. Так народжується тема безсмертя — чільна тема поезії Бажана передвоєнних літ.

Оспівуючи розквітлий день країни, працю садівника-філософа, Микола Бажан звертається до показу керівної ролі могутньої Комуністичної партії — натхненника і організатора всіх перемог. Образ комуніста, партійного керівника, вождя з'являється в поезії Бажана як втілення народної любові («Грими, фанфаро», «І сонце таке прозоре», «Людина стоїть в зореноснім Кремлі», «Великий день» та ін.).

Протягом 1935—1937 рр. Бажан написав три поетичні повісті про товариша Кірова, об'єднані в одну поему «Безсмертя». Життя і кипуча діяльність загиблого на бойовому посту Кірова — вірного лєнінця — розкриті Бажаном в трьох епізодах його життєвої путі. В цих епізодах поет сконцентрував ті найбільш характерні риси, що відзначають комуніста і являють зразок для радянської людини.

Перша повість розповідає про початок революційної боротьби Кірова. 1905 рік. Сибір. Юнак, член більшовидької організації, береться здобути прапор, з яким його друг і товариш вийшов на де-

монстрацію і загинув від ворожої кулі. Особистий героїзм, рішучість дії, вірність партії — риси, що відзначають характер юнака. Ці риси підкреслені і в його портреті.

Вишитий робітничими руками, прапор стає символом відданості Кірова справі робітничої боротьби. Прийом символізації речей широко застосовується Бажаном у цій поемі. Червоний прапор, знятий з грудей загиблого товариша, перетворюється в символ боротьби і особистої відданості революції.

Основа даної символіки — у органічній єдності Кірова з партією, з робітничим класом. Тільки тоді людина може говорити за себе як за клас. Кіров виходить з прапором. Надворі ніч. Але і прапор, і ніч набувають узагальнюючих рис, символізуються:

Він, взявши прапор, вийшов потаймиру
В велику тьму сибірських межиріч,
В глибоку, довгу глушину Сибіру,
У всеімперську приполярну ніч.

Друга поема — «Ніч перед боєм» зображує Кірова в Баку — вже як визначного партійного керівника. Незважаючи на те, що образ Кірова розкривається в його ж розмислах, в спогляданні, поет уникнув декларативності, риторизму. Розвиток думки, чіткий і безпосередній, пов'язується з картиною бакинських нафтових промислів, веде до прийняття рішень. І справа не лише в зовнішньому портреті, до речі, виписаному з властивою Бажанові увагою до характерних деталей (перелік речей у похідній сумці, один тільки рядок про «гру заго-нистих м'язів»). Партійний керівник насамперед розкривається в своїй суті, в своїй душі. Тут, у воєнний час, думки і про розвиток нафто-промислів, і про долю азербайджанця, тут духовна велич і багатство душі людини. Роздуми Кірова над долею цього водночас багатого і убогого краю написані в стилі азербайджанських поезій — з обов'язковим повтором видозміненого закінчення, яке під пером Бажана щораз гостріше вказує на суть подій.

Перспектива боротьби і відродження, багатства життя, викликає новий приплив сил, бажання поборотись і з ворогом і з стихією — так виникає лейтмотив повісті — нестримна жага творчого життя: «Ех, чорт візьми, правду сказавши, так хочеться жить і жить!..» Якщо в першій повісті образ героя був переданий у безпосередній дії, то в другій, написаній раніше, поет застосовує свій улюблений прийом показу героя напередодні (інколи після) визначних подій. З цим прийомом ми пізніше зустрінемося в збірці «Біля Спаської вежі».

Третя повість — «День» говорить про життя і діяльність Кірова в Ленінграді. В буденній праці, в думках про хліб і сталь, про апатити і нові будинки розкривається звичайна і разом з тим велика лю-

дина. Мимохідь кинута деталь: «в пальті недорогому», скупю окреслено портрет, а в усіх розмислах, у діловитості і захопленні працею, творінням, цвітінням життя розкривається людина, через яку говорить вічність. Сила і виняткова відчутність створеного образу досягається глибоко продуманою поетикою вірша, відмовленням від зовнішніх поетичних ефектів, уважним вживанням звичайних слів і зворотів, максимальним наближенням до розмовної мови. Саме так, просто і значуще, тільки й міг говорити партійний керівник, проста і велика людина.

Звичайність, людяність більшовика розкривається у його турботі за маси, з якими він нерозлучний, з якими він завжди разом. В цьому сила комуніста, в цьому його велич, в цьому безсмертя його життя. Першого грудня по-злочинницькому вбито товариша Кірова. Ніякі підступи продажної душі не в силі знищити зроблене комуністом. І логічним закінченням поеми є слава «творчості людській», безсмертному життю більшовика.

Так Микола Бажан розкриває тему безсмертя в діяннях, звершеннях комуніста, партії, народу.

Розкриття теми безсмертя Микола Бажан продовжує в «Грузинських поезіях». В 30-х роках поет віддає багато часу і енергії перекладницькій роботі. Він перекладає Пушкіна і Маяковського, Руставелі і Навої. Особливо великою була його робота над перекладом «Витязя у тигровій шкурі» Шота Руставелі. Поет неодноразово бував у Грузії, вивчив її історію, звичаї її народу, сходив її гори і долини. Крім Руставелі, він перекладав Бараташвілі і Акакія Церетелі, сучасних поетів Симона Чіковані і Карло Каладзе. Велика і кропітка творча праця над перекладом Руставелі була завершена в 1937 році. Як Максим Рильський виявив себе великим майстром перекладницького радянського мистецтва у «Євгенії Онегіні» і «Мідному вершнику» Пушкіна, в «Пані Тадеуші» Міцкевича, так Микола Бажан поклав тверді основи в справі перекладів грузинських поетів українською мовою.

І тематично, і ідейно поезія Бажана перекликається з творами Тихонова. Внаслідок поїздок Бажана до Грузії народилися його «Грузинські поезії». Тема безсмертя особливо чітко розроблена в поезіях «На руїнах у Кутаїсі» і «Шлях до Тмозві».

«На руїнах у Кутаїсі» і тематично, і поетичними засобами розвиває ідею відомої поезії Лесі Українки «Напис в руїні». Власне, взята одна тема — безсмертя творчої праці, мистецтва народу. «Жадібний плющ, сухий, як бич, чіпкий, як кровосмок» обплутав руїни старезного замка в Кутаїсі. Та він не може заховати від людського ока красу «камінних розцвітань».

В переклику між живими і кам'яними плодами проходить думка

про безсмертні твори рабів-каменярів, які витесали з каменю, вирізь-
били

Ці, виресли з вінів, з граніту, з мрії
Плоди, як чаші, й чаші, як плоди.
Такою їхня живодайна сила,
Іх творча лют і ненасить була,
Що з каменю плоди вона зростила
І в мертвому безсмертя досягла.

Праця людини-творця здатна навіть мертвий камінь оживити.
Звідси народилося узагальнення про перемогу творчої праці людини
над забуттям, праці і мислі — над тліном і смертю.

Про інші руїни розповідається в поезії «Шлях до Тмогві». Важ-
кий шлях в горах, в «краю беззвучності й безмір'я» — шлях до ста-
родавньої фортеці — міста Тмогві. «Мідний краєвид», «повільний су-
ховій» лиш на цьому шляху. І ось нарешті

Рудіє місто на скелястий переті,
Печальне в марній величі своїй.

Ніщо не може відродити до життя руїни колишнього феодального
замка. «Варварська тіара» панувала над ним, нічого не залишило це
місто у спадок людям, місто неволі і розпачу. Радянські люди, що
прийшли до Тмогві, бачать «розколина... крихкі руїни і склепіння
голі» — на всьому печаті смерті, навіть на камені слід праху і руїни.

Але ось «в вечірній неба позолоті» вириває силует людської по-
статі. Це Шота Руставелі, «незнаний месх», прямує з віків, «іде крізь
смерть, крізь просторінь і час». Він лишив у віках людське слово,
вільну думку, слово народу, висловив віру в правду — і він єдиний, що
тут сягнув безсмертя. Не все, що давне, те безсмертне. Розпадаються
в порох фортеці — свідки поневолення й наруги, зводяться у неповтор-
ній величі мистецькі творіння людських рук, світлої думки.

Тою ж ідеєю перейнятий вірш «Хлопчик з Чуфут-Кале». Чуфут-
Кале — старовинне місто-фортеця поблизу Бахчисарая, втілення багато-
вікового поневолення слов'янських народів, місто плачу полонених і
забраних в ясир, місто сваволі й деспотизму — перетворилося в пустку,
руїну. Ціле місто мертве. І цього міста замало хлопчику-дозорцю:

Господи прадавньої неvistача—
Замало для тебе і світу старого,
Як мало й цього мовчазного плато.

Вічно живе, неосяжне манить і кличе радянську людину — від си-
вого старця до хлопчика з Чуфут-Кале.

Заперечуючи, відкидаючи тіні старого, темного і хижого, Бажан
стверджує успадковане від прадідів почуття справедливості, волі,
творчого виявлення безсмертних сил народу. У циклі «Узбекистан-
ські поезії» про це говорить вірш «Садівник». Радянська людина-
трудівник є законним спадкоємцем всього кращого, поступового, що

створило людство. Вірші «титанічного звитяжця Фердовсі», «задума Сааді», «закохана газель нестримного Гафіза» — все, «мов добрий гість», ввійшло в колгоспний сад. А відтак і почуття єдиної родини, так славно висловлене Павлом Тичиною, почуття дружби народів і мов знаходить свій розвій.

Тема успадкування, смерті і безсмертя людських творинь розв'язується на матеріалі сучасного й минулого життя Узбекистану. Але ось стоїть гробниця Тимура — Залізного Кульги, що воював світ, гнобив народи, сів навколо себе страх і смерть, прокляття і зненавиду. «Він смертю зник, як смертю виник». Ні труна з дорогого нефриту, ні склеп не ввів у вічність безсмертя кульгавого тирана.

Помер тиран, лишився в безсмерті жити народ.

... з рук безсмертного народу
Безсмертя не дістав своє

той, хто рахував на нього.

Визволення Західної України і возз'єднання українських земель у єдиній українській радянській державі викликало вірші «Пісня волі» й «Бориславські оповідання». Бажан найшов для відтворення патріотичних почуттів народу прості й зворушливі слова, яскраві образи:

Мале дівча, як щирий знак привіту
В блідих, худеньких, зморених руках
Принесло жмутяк вересневий цвіту,
Який розцвів на галицьких полях.
Він червонів, мов сонця промінь повний,
Що над землею тут зійшло навін,
І дар дівчатна, скромний та любовний,
Бовць прийняв і свій прикрасив штик.

Кривний зв'язок армії і народу в радянській країні, постійне дбання наших людей про обороноздатність вітчизни все більше переймають думки поета. Передчуття воєнної грози ми знаходимо і в поезії «Зброя миру», і в «Бориславських оповіданнях», і в творах, звернених до недавнього минулого.

В 1930-ті роки Бажан пише поеми «Батьки і сини», «Клич вождя», присвячені героїчним сторінкам громадянської війни. Героїзм робітничої родини, в якій за владу Рад полягли смертю хоробрих батько й троє синів, революційна буря громадянської війни, в якій на клич партії пліч-о-пліч з російськими братами піднявся український народ, нагадувала молодому радянському поколінню про бойові традиції батьків, про одностайний захист молоді вітчизни, про згуртованість навколо прапора партії Леніна. На матеріалі боїв на озері Хасан Бажан пише поему «Мати». Подвиг Павла Маленка, який загинув, але не здав рубежа, виховував радянських людей в дусі беззавітної відданості соціалістичній батьківщині.

Ствердження безсмертя життя, відданого вітчизні, переймає всі

*

ці твори. Поєми мали велике виховне значення. Як і всі радянські поети, Бажан бачив коричневу хмару, що наповзала з заходу, він віддає свій хист завданням оборони. Поет підпорядковує своє слово головній вимозі — ясному й доступному донесенню партійної правди. Звідси в поезиці Бажана з'являються епічні твори, представлені поемами «Безсмертя», «Батьки і сини», «Клич вождя», «Мати». І якщо «Безсмертя» має багато рядків, забарвлених ліричним почуттям поета, то наступні поеми витримані в дусі суворої епіки. Це викликало і відповідні зміни в поетичному матеріалі. Все підпорядковано розповіді — простій і проникливо-мудрій розповіді матері («Мати»), автора («Батьки і сини»), щоб у кінці завершити їх філософським висновком про неоціненну вартість життя радянської людини. Епітети в мові поета вживаються надзвичайно ощадно. Вони точні й звичайні, як звичайні речі, до яких вони стосуються. «Страшний кристал», «марний трофей», «мертвотний холод», «холодний камінь», «вінок золотий», «безслідні діла» — можна навести ще не один подібний епітет, без якого слово позбавляється сенсу. Ці вирази взяті з «Труни Тимура» — і вони виразно характеризують роль епітета в поезиці Бажана. А ось епітети з «Бориславських оповідань» — «широкі звуки», «гучна, світла земля», «пісенноносні кораблі», «величезне вітрило, нездоланне крило» — ставлення поета до зображуваного в цих двох прикладах очевидне. Те, що поет силою правди засуджує, — відповідно вбране в понурі, мертвотні тони, те, що поет стверджує, — грає всіма барвами життя. Поет не безсторонній літописець, він виносить присуд, він засуджує і стверджує, він — активний учасник життя.

3

В червні 1941 року димом пожарищ і згаром новітніх руйнувань поповзла війна по квітучій радянській землі. Бажан — цивільна людина, що ніколи не брала зброї в руки, одягає фронтову гімнастюрку, стає редактором військової газети. І в перші ж місяці війни народилася «Клятва», в якій Микола Бажан від імені свого народу заявив:

В нас клятва єдина і воля єдина,
Єдиний в нас клич і порив:
Ніколи, ніколи не буде Україна
Рабою німецьких катів!

Ненавість радянських людей до фашистських варварів, які вдерлися в мирну країну, плюндрували її міста і села, мордували стариків, дітей, жінок, викликала гнівні заклики до помсти насильникам і вбивцям. «Летіть, орли!», «Пошаді псам нема», «Залізний хрест» і інші поезії Бажана, написані в ці дні, закликали розчавити упень

навучу свастику. Поет вселяє тверду віру в перемогу правого діла, в перемогу радянських людей над фашизмом.

Про героїчний подвиг капітана Гастелло, його зненависть до фашистів розповідає «Балада про подвиг». Поет порівнює Гастелло з горьківським Соколом, гордим і безстрашним, ім'я льотчика в серці народу безсмертним стає. Перемогу на фронті забезпечувала самовіддана праця робітників тилу. У вірші «Наш танк» звеличено цей героїчний труд сталеварів. В танку, створеному руками уральських металургів, безстрашно йшов на ворога Герой Радянського Союзу Платон Ткаченко, подвиг якого оспіваний у поезії «Твій син».

Безпосередньо бачене, пережите в запеклих боях, передумане, міцно входить в поезію Бажана. Історичні постаті солдата й полководця, Героя Радянського Союзу й робітника-сталевара, як раніше родина робітника Цупова, стають героями поезій, мужність їх сердець підноситься до філософського узагальнення суті радянської людини, її безмежної відданості коханій вітчизні, її великого, ні з чим не зрівняного гуманізму. Радість визволення радянських людей, коли «травневе свято в музиці війни, в розкотистій симфонії гармат ввійшло в село», підкреслює світлу мету військових звитяг героїчних воїнів («Стяг на багнеті»).

Нові теми, нові образи викликають і відповідні форми поетичного вислову. Микола Бажан вживає засоби агітаційної поезії, застосовує гнівну інвективу, вдається до балади — жанру, який ми зустрічали в нього ще в двадцятих роках, коли він писав про героїку громадянської війни. Підкреслення провідної ідеї, ствердження нездоланості соціалістичної вітчизни здійснюється часто-густо шляхом повторюваності в кожній строфі заключної фрази на протязі всього вірша, здебільшого з невеликими відмінами, весь час посилюючи, нагнітаючи враження і почуття.

Вірші Миколи Бажана друкувалися в фронтових газетах, поширювалися в листівках, які закидали в райони, тимчасово окуповані фашистськими загарбниками. Весь хист поета був відданий боротьбі за перемогу в Вітчизняній війні.

Розвінчуючи міф про «непереможність» фашистського війська, поет спирається на пам'ятні уроки історії. Перемога руського війська Данила Галицького під Дорогичином була переконливим прикладом звитяги наших предків. Про цю перемогу і розповів Микола Бажан у поемі «Данило Галицький». Написана в напружені дні 1942 року, поема говорила, що німецькі загарбники були биті в минулому, будуть розтрошені і тепер:

Літопису невелемовний звіт
Вкриває порох семи сотень літ,
Але під пилом цям горять слова,
Що їхня правда й дотепер жива.

Тяжка загроза нависла тоді над Руссю. Пси-рицарі йшли з лівонських володінь — пограбувати, знеславити, поставити на коліна слов'ян, зробити їх рабами. На чолі руського війська став князь Данило — людина мудра й поступова, патріот вітчизни. «Не гоже бути під крижовником (хрестоносцем) вітчизні нашої» — сказав він і тому тримав напоготові вибірну рать. І коли Данило Галицький кликнув до бою дружини, народ зустрів цей клич як вияв своїх прагнень захищати вітчизну.

На бій з ворогом став увесь край — і це була запорука того, що ворожу навалу, звернену на схід, буде розбито. Ця битва повинна була навчити всіх, хто зазіхав на слов'янські землі, що

Смертельний шлях для неї — шлях на Схід,
Таким він є і буде сотні літ.

Ця пересторога грізно зазвучала в дні писання поеми. Не минуло й кількох місяців, коли битва під Сталінградом ствердила справедливність цих слів.

В ті дні кожен радянський громадянин ще і ще раз особливо задумувався, чи все він зробив для своєї вітчизни, чи всю свою силу віддав для перемоги. Вартість життя людини визначалася тим, що вона зробила для фронту, як вона свою священну зненависть до ворога втілювала в ратний подвиг, в самовіддану працю для фронту. Разом з воїнами Микола Бажан пройшов дорогами війни, разом з ними боровся і перемагав; все, що він пережив, було пережите й відчуте його читачами. «Сталінградський зошит» виявив органічну єдність поета й народу.

Під Сталінградом непорушно, мов фортеця, пліч-о-пліч стали всі народи Радянського Союзу. Під Сталінградом вирішувалася доля радянської вітчизни, над Сталінградом гордо засяяв і «для України світлий день свободи».

Думи про рідну Україну, в ті дні поневолену гітлерівськими загарбниками, викликали появу таких творів, як «В безсонну ніч» П. Тичини, «Слово про рідну матір» М. Рильського. Вбачаючи запоруку визволення України в могутності багатонаціонального Радянського Союзу, і П. Тичина, і М. Рильський, і А. Малишко закликають український народ до перемоги над ворогом.

У поезії «Вітер зі Сходу» відтворено також прагнення поета скоріше бачити Україну визволеною. Поет гордий тим, що українці пліч-о-пліч з росіянами, білорусами, казахами мужньо боролися за Сталінград, за радянську вітчизну.

«Вітер зі Сходу» і «Битва» служать ніби вступом до «Сталінградського зошита». Наступні поезії присвячені окремим подіям в переддень і в дні боїв за Сталінград.

Ще війна не торкнулася міста. Цвінуть кани, сяє сонце, відбиваючись на світлих стінах міських будов. І тільки танки, збудовані сталінградськими робітниками, йдучи на захід, нагадують про війну. Степовими дорогами йдуть наші війська. Стримуючи натиск озвірилого ворога, вони відступають на схід. І в диму степових пожеж їм на порозі хати зустрілась стара мати, мати усіх наших матерів. Вона стояла мовчки, «в неї не було ні слова ласки, ні грізьби прокльону, ні сліз, ні скарг». В ті дні, трагічні і суворі, ми йшли, знаючи, що мусимо повернутись, що мусимо перемогти, хоч не застанемо уже ні матері, ні хати.

Великий біль несли в своїх серцях солдати — біль матерів, залишених на хатньому порозі — і ми клялись собі:

На згарище священне принесу
Я мстиву зброю...

Дорога війни веде до Сталінграда. Попереду грім «катюш», попереду небувала битва. В неї входять «спокійні воїни народів» і вони не можуть не перемогти. Тема спокою в найнапруженіші дні війни входить в поезію Бажана.

Почалася вирішальна битва за Сталінград. В страшних руїнах місто, в ньому клекотить вир війни. Під свист ворожих бомб, завивання пікіруючих бомбовозів іде переправа через Волгу. Скрізь смерть,

І тільки одне тут несхитне й тверде, —
Це грізне і яросне серце людини,
Що впевнено в битву смертельну іде.

Серце поета, з яким він колись вів довгу й плутану розмову, злилося з серцями звитяжців Великої Вітчизняної війни. У вогні боїв, на переправі, поет збагнув до кінця велич духу радянського воїна.

Вітчизно! Щасливе прийдеши твоє,
Бо серце таке в твоїх воїнів є!

І навіть тоді, коли здавалося, що валиться все навколо, коли бомби переорювали берег, коли навколо вирувала смерть, воїн, почувши крик жінки, пішов у страшне пекло вогню, виніс жінку з виру війни, ставши захистом і порядком

тисячам незнаних
Чиїхось дочок, матерів, дружин,
Сестер і подруг, рідних і коханих...

«Сталінградський зошит» завершується віршем «Прорив».

«Віра серць суворих» допомагала вистояти, стати над смертю. І коли прогуркотів перший снаряд, возвістивши наступ, ніщо не могло стримати, зупинити їх. З'єдналися дивізії південні і північні, «забуте серце чуло знов бійці». Вони вистояли, вони перемогли.

Поет був у гущі народу, ділив з бійцем його болі і радощі — і тому його слово в ці дні звучало так пристрасно і правдиво. Разом з «Клятвою» і «Данилом Галицьким», «Сталінградський зошит» відзначено Сталінською премією.

В поезіях цього часу Микола Бажан користується всіма досі вже знайомими нам поетичними засобами. Ямби і амфібрахії, якими він захоплювався в передвоєнні роки (одна із збірок його поезій так і звалася — «Ямби»), стали улюбленими розмірами і в новому циклі поезій. Так само широко застосовує поет звукопис, алітерацію. Ми її відчуваємо в пристрасних рядках поета — учасника битви, коли він звертається до вітру зі Сходу з закликом полетіти на Україну:

Ти подихом битви, пекучим, жаждивим,
Наповни, надми, надихни їхні груди;

в доборі слів карбованих і важких, які передають тягар «трудів, турбот, трудного поту» матері, що стоїть на порозі хати, немов «над прірвою незмірної біди»; в клятві принести «мстиву зброю, вбрану в кров ворожу»; в неспокої фронтової ночі, сприйнятої через «шуршання дороги, шугання ракет». Звукопис, алітерація поета стали багатшими, але вони не виступають назовні, не стають самоціллю, вони — лише засіб, до того ж не одиникий. Поет, як і раніше, ошадний на слово в реченні. Він може до одного слова давати два і три епітети, ставити по три дієслова в ряд — і від цього картина стає виразнішою, дія — рвучкішою. Про канонаду у вірші поет говорить один раз, але сказано це так: «прибсі упертих, невгавних, тупих канонад», — і в уяві читача постає ціла картина важких безперервних битв, переможцями яких стали радянські бійці. Епічний опис поет застосовує зрідка, до того ж набальність дії передаючи короткими, часто називними реченнями. Значно більшу увагу поет звертає на характерні деталі, через які відтворює обставини битви, життя і боротьби воїнів. Покинутий дім — це «барвисті іграшки дитячі і всохлі квіти під вікном»; вибухи бомб і снарядів — це хитання домів над яром, а небезпека переправи через осінню Волгу посилюється видовищем рихлої, жовтої криги. Поет вдається до афоризмів, які звучать невимушено й природно — як логічний підсумок його роздумів про чуле і просте, велике і благородне серце радянського солдата. Риторика, абстрактність, що позначали частину поезій Бажана, тут майже зовсім зникають. Єдність поета з народом і серцем, і розумом — була цілковита. Звідси й народний характер поезії Бажана, звідси і його старі поетичні засоби зазвучали інакше, доступніше, по-новому.

Повернення в рідний, розтерзаний ворогом Київ, роздуми над його руїнами, над долею безвинно замучених громадян, думки про від-

родження міста — такий зміст нового циклу віршів поета «Київські етюди». Образ стародавнього міста, замерлого в напруженій тиші, постає перед поетом з лівого берега, куди в переможних боях вийшли наші війська. В скорбному мовчанні застигли пагорби і кручі, будинки й давні вежі. І тільки «пасмо диму, ржаве і зловіще» говорило, що в місті ворог, що він чинить там люту розправу. Роздуми людей, серця яких сповнені ярості до ворога й любові до рідного міста, рідних, близьких, радянських людей, переростають в дію. Це блискуче відтворено поетом. Перший рух — порівняння пагорбів з турами, що сповзають до ріки, — повільний, але все-таки рух. Дніпро порівнюється з мечем. І ось меч забарянів, піднісся, ударив перший залп — почалося визволення міста, повернення його до життя.

Серед поезій, присвячених першим годинам визволеного міста, відзначається вірш «Біля університету». Втікаючи з Києва, фашистські вандали спалили університет.

І валяться зали в огненний пролом,
І сипляться щебнем склепіння дебели,
І книги, як птиці, на мокрій панелі
Розпачливо б'ють обгорілим крилом.

Треба безмежно любити книгу, щоб так просто й зворушливо написати про неї в часи, коли важкий чобіт гітлерівця топтав здобутки людського розуму. Жадання покари, яка знайде озвірілого ворога і в його зміїній берлозі, проймає всі вірші циклу. Гнівної кари за безвинно розстріляних людей у Бабиному яру, за руїни Києва, за наругу над витворами людського генія.

І інша думка опановує поета. Вривці він іде містом, вдивляючись у вистраждані обличчя людей, що перенесли голод, холод, знущання, він бачить «на піску каштанового саду сліди підкутих прусських підошов», його оточує цвинтар домів. Але над щойно визволеним радянським містом сходить ранок, а з ним «передчуття великих добрих слів». Теплий осінній дощ асоціюється з поверненням життя, місто помалу оживає. Так через увесь цикл проходить думка про невмирущість міста, про повернене радянськими військами нове життя прекрасної столиці.

І коли військо проходить повз давню площу, полтавчани й москвичі, казахи й сибіряки віддають бойову честь пам'ятнику Богдана. Нездоланний дух невмирущого народу, заповіданий славними волелюбними предками, живе в серцях визволителів. Навіки з Росією — заповідав Богдан Хмельницький. З допомогою російського та інших народів Радянського Союзу Україна була визволена з-під фашистського ярма.

Смуток за понівеченим містом не розхолоджує серця, не ослаблює руки радянських людей. Вони переборюють це почуття, їх погляд ске-

рований у майбутнє, і разом з будівничим, який приходить на руїни міста, вони думають про те, щоб зробити столицю ще красивішою, ще величнішою.

В широкій панорамі будівництва ми бачимо той пафос, з яким виступив поет ще в оспіваному ним «Будинку». Тепер в його поезії з'явилося не тільки творення, а й сам творець. Будівничий, що накреслює «робіт життєтворних знак», постає як втілення керуючої сили нашого суспільства, як воля партії. І коли сказано: «Так буде!», ми знаємо, що буде так, як накреслила партія.

«Київські етюди» — свідцтво дальшого зростання поета. Слово в руках поета стало інструментом, який до найменших нюансів передає його настрій і думку. Можна наводити цілі сторінки, де картина визволеного міста розкривається перед читачем в незабутніх своєю конкретністю образах. Відзначимо хоча б, що всі рядки перших трьох строф вірша «Біля університету» дотримано в послідовній алітерації, яка допомагає створити враження палаючої будови, палахкотіння вогню. Це вже не поодинокій рядок, що виривався з контексту, як було в ранніх віршах. Тут звукопис — послідовно вживана невідмінна ознака поезики Бажана.

Життєстверджуюче начало пронизує всі «Київські етюди» Бажана. Смерть, принесена фашистськими варварами, відступає перед творчим наступом радянських людей. Вірші Бажана, написані напередодні закінчення війни, вводили в дні мирної відбудови, в дні побудови комунізму.

4

Післявоєнні роки в житті і творчості Миколи Бажана позначені активною громадсько-політичною, державною і літературною працею. Кілька років він працює заступником голови Ради Міністрів Української РСР, бере участь в міжнародних конференціях і нарадах. Микола Бажан активно виступає в пресі з статтями на актуальні теми літературного і культурного життя країни, бореться проти рецидивів українського буржуазного націоналізму і космополітизму в літературі, обстоюючи священну дружбу радянських народів.

В ці роки Микола Бажан багато працює над перекладами з різних мов. Особливо плідна його праця в галузі перекладів грузинської класичної і сучасної літератури. Після війни він уважно переглядає свій переклад «Витязя у тигровій шкурі» Шота Руставелі, до третього видання переписавши заново майже половину тексту. Великим внеском в скарбницю українського радянського перекладницького мистецтва був здійснений ним переклад «Давитіані» Давида Гурамішвілі, а також творів сучасних грузинських поетів. В здійсненому 1954 року третомному українському виданні Маяковського Бажанові належить почесна

роль одного з найактивніших перекладачів і дбайливого редактора перекладів.

Оригінальна творчість Миколи Бажана в повоєнні роки представлена збіркою «Англійські враження» (1948 р.), низкою віршів 1949—1950 рр. і виданою 1952 року збіркою «Біля Спаської вежі».

«Англійські враження» з'явилися внаслідок поїздки Бажана до Англії в складі однієї з делегацій. Одинадцять віршів, що входять до збірки, об'єднані одним провідним мотивом: існують дві Англії — Англія капіталістів, що в страху перед робітничим рухом ладні перетворити свою країну в сорок дев'ятий штат США, і Англія шеффілдських робітників і шотландських чабанів — Англія, якій належить майбутнє.

Показ зарубіжних країн в нашій радянській літературі має свої славні традиції, заповідані Горьким і Маяковським. Ці традиції живуть і в «Англійських враженнях» Бажана так само, як вони присутні в «Друзях і ворогах» Симонова, в «За синім морем» Малишка, у віршах про Індію Турсун-заде, в «Двох потоках» Тихонова. Радянський поет дивиться на зарубіжні країни очима громадянина Радянського Союзу, свідомого переваги свого світогляду, очима людини, перейнятої братерською любов'ю до всіх експлуатованих і поневолених.

В «Англійських враженнях» поет рідко згадує про наше, радянське життя. Лише вдивляючись в скелі Дувра, він запитує британця, чи пам'ятає він дні війни, коли ворог не вдерся в Дувр лише тому, що його зупинили не фортеці на Ламанші, а мужні воїни на Волзі. Та ще очевидний занепад шекспірівського театру в Стратфорді не може не нагадати йому повнолюдні вистави «Отелло», «Гамлета» і «Дванадцятої ночі» в містах і селах Радянського Союзу. Поет говорить про Англію. Але радянська країна завжди присутня при цій розмові — вона говорить за себе устами поета, його поглядом на речі, його ставленням до всього, що він побачив, схвалив, засудив, сприйняв або відкинув. Від роздумів про долю Дувра і Сталінграда до відвідин будинку в Лондоні, де відбувався п'ятий з'їзд нашої партії, книгу переймає ідея комуністичної партійної правди, ідея інтернаціонального єднання трудящих.

Біля будинку парламенту в Лондоні є башта і годинник, прозвані в народі «Біг Бен». Він здається поетові старим солдатом, призначеним вартувати обидві палати, стежити за часом країни. Але старий солдат не бачить смислу в своїй службі, не за його годинником хочуть скерувати життя країни ті, що без кінця засідають і промовляють у палатах. Там ніби відбуваються суперечки, але й нехитрий солдат зрозумів уже, що і «лідер Зрада» — представник соціал-зрадництва, і «лорд Війна» — представник консерваторів — «компанія одна».

Зрада і війна потребують відповідного війська. Поет зводить нас з «мандрівним джентльменом» — воякою з англійських імперіалістичних військ. Цей вояка побував не в одній країні, обкрадаючи чужі землі, розстрілюючи дітей, відтинаючи голови повстанцям. Чи не він звів свій пістолет в обличчя бакинського комісара? Так за зовнішністю бравого хлопця виразно проступає обличчя ворога.

Це — породження імперіалістичного світу, а ось і його жертви — в присмерку, в мастих, холодних туманах Гайд-парку одна за одною снуються постаті убогих, без виразних рис на обличчі, клерків, що день у день просиджують в конторах капіталістичних фірм і перетворилися в їх бліді тінь — люди, в яких не було ні світлого вчора, ні радісного завтра. Повертається з війни на батьківщину Томмі Аткинс — солдат, який чотири роки боровся проти гітлерівських військ. Томмі Аткинс — прізвисько англійського солдата взагалі. Яка доля чекає його в Англії? Швидко розвіюються ілюзії, що буде в нього праця і хата, що жінка і діти матимуть притулок і достаток. Томмі Аткинса чекає гнила солома під мостом через Темзу, голодні злидні — дружину й дітей. І якщо Томмі виявить свій протест, йому доведеться змінити нічліг під мостом на тюремні ґрати. Англія безробіття і визиску стає Англією зростаючої свідомості робітничого класу. Про це красномовно свідчить зустріч поета з робітниками в Шеффіді. «Британської землі робітники» святобливо ховають в себе портрет вождя країни соціалізму як символ боротьби за мир і волю трудящих на землі.

Не всі поезії «Англійських вражень» написані з однаковою силою художнього проникнення. Так, критика відзначала, що вірш про Шекспіра написано нижче можливостей автора, що в окремих віршах є риторичні відступи. Кращі вірші циклу свідчать про нові можливості Миколи Бажана — поета-сатирика, поета-обвинувача. В одинадцяти віршах Бажан намалював картину сучасної Англії в її найхарактерніших виявах, в її найтиповіших представниках. З одного боку імперіалістичні хижаки, професіональні вбивці, продажні профспілкові ділки, капіталісти й поміщики, з другого — робітники, що усвідомлюють свою відповідальність за долю країни, чабани і прості солдати, що повернулися з війни. Використовуючи поетичні прийоми Маяковського, загострюючи увагу на найхарактернішому, поет від рядка до рядка — де власним запитанням до героїв свого вірша, де повторенням провідної ідеї (як це має місце в поезії «На шотландській дорозі»), — вказує на своє ставлення до зображуваних подій — ставлення громадянина Радянського Союзу.

В «Англійських враженнях», відзначених Сталінською премією, Бажан виявив себе хорошим майстром сатиричного портрета. І раніше нашу увагу привертало Бажанове вміння майстерно ліпити деталі. Та це вміння більше поширювалося на зображення обставин, пейзажу, дії,

обличчя людини поет виписував влучно підміченими рисами. В новому циклі він ці окремі характерні риси, окремі влучні деталі звів у струнку систему. Плеската голова і низький лоб, худа зажерлива рука, пригорща кощава, щік площинки неживі, визивний погляд — все видає в «мандрівному джентльмені» професіонального вбивцю і майстра провокацій, підручного імперіалістичних верховод. На це виразно вказує й така промовиста деталь портрета:

Око кулькою сталлюю
Між сухих шуршить повік, —

що зводить нанівець всі силкування «бравого хлопця» видати себе за доброчинця.

Партії, її скеровуючій ролі в бурхливому житті нашої країни присвячено кілька віршів, написаних протягом 1949—1950 років. Разом з Павлом Тичиною Микола Бажан створив текст Державного гімну Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Могутність радянської країни, впевнена хода двохсотмільйонного народу, який подолав лютого ворога, відбудував зруйноване господарство і переможно крокує до комунізму, викликаючи захоплення і радість країн, що стали на шлях народної демократії, відлунує в «Жовтневому марші». Все сповнене сонця, краси, величі й радості творіння, євідомості народу-переможця.

Нерушима дружба радянських народів, відданість Комуністичній партії, вдячна любов до великого російського народу, який завжди був другом і братом Україні, сповнює поезії збірки «Біля Спаської вежі».

Книга відкривається образом Красної площі. Порівняння закутого в граніт майдану з опуклим щитом, веж — з шеренгою богатирів, з віковою вартою, сторожею мирного життя країни, слідів, що їх залишили події віків на Кремлівській стіні — з опіками пожеж, з ратними шрамами — все підкреслює Красну площу, як уособлення незламної поті народу-воїна, народу-переможця.

Сім поезій книги — це епізоди з далекої і близької історії, це віхи на багатовіковому шляху славного братерського життя двох великих слов'янських народів. Уже десь наприкінці XIV ст. єдність дій руських князів, руських воїв була запорукою перемоги на Куликовому полі. Ми не бачимо самої битви, лише «з-за Непрядви рушили полки», але єдність племен Русі, військ, озорених промінням Кремля, віщує їм перемогу.

Поезія «Гонець» сповнена двома почуттями. Тут і урочистий настрій всенародного свята Переяславської Ради, ще незатихлу ясу якої вчуває замислений Богдан Хмельницький, що очолив визвольну боротьбу народу, віддав їй свої сили і талант великого полководця і державного діяча на здійснення заповітної мрії — бути навіки разом народам-братом. Але тут і настороженість в чеканні лукавих і підступних дій ворогів, які плестимуть нові змови, готуватимуть нові зради,

щоб віддати український народ на поталу польській шляхті і турецьким ханам, щоб ослабити два великі народи, а потім поневолити їх. Ми не бачимо самої Переяславської Ради, як у попередній поезії не бачили битви на полі Куликовому. Велична подія звершилася — і всі думки народу й полководця скеровані на те, щоб зміцнити, закріпити цю перемогу, захистити славні завоювання від хижих підступів ворога. Є глибокий зміст у тому, що героєм своєї поезії з часів Переяславської Ради поет обрав гінця — представника українських народних мас, у тому, що допомогу йому подав рядовий стрілець — представник трудового російського народу. Переяславська Рада здійснила прагнення народних мас Росії й України — тому образи представників народу й посіли чільне місце як у цій, так і в інших поезіях збірки «Біля Спаської вежі».

Не раз вороги намагалися похитнути дружбу російського і українського народів. Перешкоди, які доводилося перемагати гінцеві на шляху до Москви, мовби втілюють ті ворожі сили, з якими боровся український народ за своє національне існування, за нерозривну дружбу з російським народом.

Любов великого Шевченка до російського народу і його священна зненависть до російського самодержавства зустрілися біля брами Кремля. Милуючись творінням генія російського народу, він вірить, що з кремлівських веж упадуть царські орли — символ самодержавства, соціального і національного поневолення народів. Зустріч з збіглим солдатом-робітником символізує ті нові сили, що принесуть волю російському і українському народові.

Переїзд Радянського Уряду в стародавню столицю — в Москву знаменував нове напруження всіх сил для розгрому ворожої інтервенції. У важкі для молодого Радянського Росії роки партія, уряд завжди думали про долю українського народу, подаючи допомогу в його боротьбі проти інтервентів, денікінських і націоналістичних конгресово-люційних банд. Визволення західноукраїнських земель — давня мрія змучених людей, що ще в двадцятим році зводили очі на Схід з надією й любов'ю, — стало радісною дійсністю.

Парад перемоги — підсумок самовідданої боротьби російського і всіх народів Радянського Союзу за мир. Поет знову звертається до образу серця. Вежі Кремля чують биття солдатського серця. Ніщо не змогло згасити його животворного тепла, пронесеного крізь хуги й віхоли, крізь вогні й пожежі.

І коли запитуємо, хто ж зробив його таким великим і безсмертно-прекрасним, читаємо:

Так партії воля зміцнила його,
Таким воно є і таким воно буде,
Таким його вклала вітчизна у груди
Безстрашного воїна й сина свого.

З Ленінських гір, з орлиного льоту оглядаючи столицю нашої вітчизни, складаючи хвалу радянській людині — будівнику, що спорудив палац науки, поет знову кидає зір на вежі Кремля — життєдайне джерело натхнення народних мас — єдиних і повноправних будівників і творців всього прекрасного на нашій вільній землі. Тільки в нашій країні праця переростає в красу, тільки в нас праця стала справжньою творчістю.

Бажанові інколи докоряють, що в його поезії не завжди розкрита людина з її радощами і смутком, що в його творах не завжди зустрінеш живі постаті героїв, не розкривається їх внутрішній світ. Очевидно, що докори ці ніколи не враховують поетичного сприймання Бажана з його нахилом до філософських узагальнень. Ми б хотіли бачити у його поезії більше наших сучасників — з їх почуттями, з їх любов'ю і працею — і ми віримо, що в наступних творах побачимо всебічно виписаних героїв нашого дня.

«Біля Спаської вежі» — цикл віршів, об'єднаних не єдністю місця, як це було, наприклад, у «Бориславських оповіданнях», а єдністю ідеї насамперед. Різні часи, різні події, різні герої, але живе єдина і нездоланна ідея, яку виношують прості люди — ідея непорушного братерства російського і українського народів. Сила і значимість збірки «Біля Спаської вежі» саме й полягає в тому, що поет втілює цю велику й світлу ідею в живі образи, виявив її в історичних подіях, що вирішували долю наших народів на поворотах історії. Цій ідеї підпорядковані всі вірші збірки, всі вони нею зцементовані — і з цього погляду «Біля Спаської вежі», так само як і «Англійські враження», є зразком композиційної єдності циклу.

Микола Бажан — знавець невичерпних багатств української мови, її незвіданих можливостей. В багатьох поезіях книги «Біля Спаської вежі» це слово — багате і точне — послужило поетові повною мірою. Він вибирав розміри вірша і словесний матеріал відповідно до часу, про який ішла мова. І тому аромат літописів і стародавніх повістей дихає з рядків поезії «На полі Куликовому», Шевченківський вірш оживає в «Зустрічі біля брами», а Франкове слово — в поезії «Одного осіннього ранку», патріотичний настрій політичної поезії Маяковського — в «Параді Перемоги». Використовуючи і переосмислюючи надбання нашої літератури, Бажан підпорядкував всі поетичні засоби своєму хистові, а хист — великій ідеї братерного єднання двох великих слов'янських народів.

З таким здобутком прийшов Микола Бажан до 50 років свого життя. Переборюючи вагання, відмовляючись від вузькоособистого, далекого від життя, він виростав на поета радянського. Він поступово позбувався риторики і зайвої ускладненості образів, в його творчості чіткіше вирізьблявся нахил до філософської поезії. Розвиваючи в

цьому напрямі традиції філософської поезії Івана Франка і Лесі Українки, Микола Бажан побудував свої філософські узагальнення на міцному й тривкому ґрунті радянської дійсності, на конкретних ділах радянських людей, на єдино вірному, всеперемагаючому вченні Комуністичної партії.

Поет завжди прагне бути з народом, і народ, партія дбайливо виховувала його світогляд, підтримувала його талант — саме партії, народові завдячує Бажан тим, що він сьогодні стоїть в шерензі передових радянських поетів.

Олег БАБИШКІН.

ВІРШИ

РОКИ

ПІСНЯ БІЙЦЯ

Бійці виїжджали, і коні іржали,
(Стримано в стременах сталь дзвенить),
А дим терпкий у полі, а в полі дим іржавий,
І слина з кінських губ — немов ковильна нить.

Дібровою загін бійців поїхав,
Підковами клепали коні путь,
І лязк шабель, і брязкіт піхов
У тиші чорній чуть.

Насували на лоба папахи,
Ковтали піль міцний, солодкий дух,
І порохом робучі руки пахнуть,
І кров'ю засмердівсь ялозений кожух.

Ось один похилився. Я знаю: ти мариш
Про дітей і про жінку якусь.
Полюби ж, полюби, товаришу,
В барабані сім мідних куль!

Бійцям не можна спать на варті,
Плекать утому на лиці.
Чого ж то будуть варті
Такі бійці?

Ви — месники тепер за них,
Ви месники есте,
За братів розтерзаних,
Зв'алтованих сестер.

Бережіть, бережіть і гордіться
Найменням суворим своїм,
Найменням червоногвардійця
І прапором бойовим!

Коли ворожий почувеш постріл,
— Рушницю,— й на коня!
Подивився на обрїй просто.
— Поганяй!

Крізь гони, крізь гони
Боець помчить.
Лічи патрони,
Ран не лічи!

Не питай дороги,
Хоч трупом ляж!
Сонце — в остроги,
Й стягни патронташ.

Хай вітер в вічі,
Умри — не стій!
На кожній стрічі
Стрічаєм бій.

Команд не ждіте!
Хто став — пристрель!
Розкрають вітер
Сотні шабель.

І ми двічі вмерти змогли б
За чорний вугіль, за чорний хліб;
За чорні натруджені руки
Ми двічі умерти змогли б.

1925

ПРОТИГАЗ

З дряговин виростала ніч.
І чорнів чавун облич.
В мозок вгруз цвях дум:
Коли ж підем в останній штурм?
В мозок вгруз дум цвях,
Та над окопом має стяг,
Червоний стяг, що дав коммол.
Не зрадить стяга п'ятий полк.
Цей п'ятий полк — тут сьомий день,
Вперед не йде й назад не йде:
— Вже тиждень стоїмо отак.
— Чи витримаєм тиск атак?

В бліндажі питав політком:
— Як нам бути з п'ятим полком? —
Корчивсь мукою стиснутий рот:
— Чи втримаєм наступ хімічних рот? —
Раптом рукою його спинив
І м'язи напружив старий начдив.
Командирам сказав і сказав бійцям:
— Не шлють респіраторів нам,
На тисячу дамо протигазів ми,
А як з іншими будь людьми? —
Заклякнуло серце. Серце — як лід.
Політком вшух. Політком зблід.

Начроти, схилившись, понуро встав,
Ламаючи сині, тверді уста:
— Червоноармієць не знає зрад,
До смерті боронить він волю Рад.
Тисяча є, тож хай тисяча тут,
Тримаючи фронт, тримає редут.
Кому ж респіраторів невістача —
На поле, в атаку плечем до плеча!
Скажу вам одверто за роту мою:
Як гинуть, то гинуть зручніше в бою.

Ранок чорний обрїй скребе,
Випростав день кострубатий хребет.
Не на небі сонце, сонце — на полях.
То сонцем зоріє червоний стяг.
Сотні очей — як сотні ран.

Сотні сердець — як один барабан.
Сліз не було, і ридань не було.
Тільки начдив схилив чоло.

Кров'ю полоще стяг за горбком.
Першим окопа лишив політком.
І там, де яри і де сутінь яруг,
Розгорнули дві тисячі свій ланцюг.

Харкнув газом назустріч балон.
Затремтів, спинився батальйон.
В скроні думка ударила враз:
«Нас не врятує протигаз».

Полк яром біг, ховався за горбом.
Стискали руки грані бомб.
Дві сотні кроків, один заряд.
Як крапля крові горить зоря.

Пливе отруйний чад завіс
Яром вниз і полем вниз:
Сивим глевким молоком
Над п'ятим звис полком.

Кілька кроків добігти не змогли,
Кілька кроків не змогли добігти,
Синім лицем на ріллі лягли,
І в землю вп'ялися нігті.

Окоп захолов. Окоп занімів.
Видер із серця слова начдив:
— Червоноармієць не знає зрад,
До смерті боронить він волю Рад.
Хай тисячі ляжуть бійців на полях —
Не хитнеться червоний стяг,
Червоний стяг, що дав коммол!..
Не зрадив стяга п'ятий полк...

1925

ІМОВЕ З ГАЛАМА

Коли в папірусах
злякано зойкнуть
птиці
І чорним мускусом
згусне небо,—
В гущавині лісу
ховається лицар
Старовинної віри Магреба.
В небо зорі вп'ялися, мов краби,
В землю вгрузла намулом тьма,
А під листям рудих баобабів
Розцвітає очей емаль.

Імове з країни Галама
І з ним тисячі чорних рабів
В ніч повстання і зойків там-тама
Іржавий набили карабін.

То не на плесі кричить марабу,
Не жінки б'ють в бурдюк грудей,
То там-там дає вість рабу
І понуро зітхає й гуде.

В ніч повстання, жалоби і згаги
В очереті ворушиться негр.
І не знають білошкірі спагі,
Чому кров'ю пустеля тхне.

В ніч повстання, жаги і жалоби
Місяць верхів'ям бананів гравсь,—
І підповз чорний раб Імове
Під білявий французький блокгауз.

Не здригнулась земля Галама,
Очеретом не хитнувся Сенегал,
Тільки вітер сухими губами
Жовтавий пісок лигав.

Тільки вітер пісок Сахари,
Мов голодна гієка, ссе.

Вії солдатам набрякли від марев,
І останній випито абсент.

Рвуться уста солдатів піснею,
Німіє в кутку холодний маузер.
Хто порою пізньою
Вийде за ворота блокгаузу?

А в Сахарі вітер мне гам,
В Сахарі вітер сичить.
Роз'ятрено чорними ногами
Хрумтливі дюни уночі.

Шепче

        присмерк бананових дерев.
Все ближче
        плеще
        гуща
        трав...

А коли в небо вдарив рев,—
Вартовий прокинувся зуав.
Гей, вітре, на чотири боки дми,
Зойком дюни злякай Сенегала!
В спагі серце спухло між грудьми,
Спагі серце ввірвалось і впало.

Брязкотливий язик мітральези
Череву тьми перебоєм розсік.
Кривавих зір розцвітає безліч
Під тамарисками, на ранішній росі.

Засіяним кров'ю лобом
Негр в намул зеленавий вріс.
О, на бронзових грудях Імобе
Не дзвенять старовинні грі-грі!

І на Сахару упала ніч,
Зашаруділа по пісках важким черевом,
Здригнувся Імобе й захлинувся в багні,
Де спіткнулося скорчене дерево.

Стогоном небо розкраяв,
З стегоном ночі підповз вий гієн.
Це для тебе, Галам, чорний краю,
Імобе в багні гние!

Весною знов пахне бамбули
Й грудей жіночих чорний чад.
І серце Галама про все забуло
І все віддало своїм ночам.

В ніч бамбули, кохання й жадоби,
Млосний, згадає хто,
Як мухи повзли в Імобів
Роздертий та кривавий рот?
І не один Імобе

серце в дюни

виклав

Та в іклах папірусів згнив,

Щоб виклик

збудив незвиклий

Жорстке шепотіння пісків.

Бути негру

самому

самумом,

Бути негру не рабом, а бійцем,

І повстання багровим шумом

Вдарити в блокгаузу лице.

ЗАЛІЗНЯКОВА НІЧ

До яру підійшли, і одностайні тіні
Погнулися від їхніх тіл назад.
Риплять вози, ладнаючись у ряд,
Колеса грузнуть в глей в понурому рипінні.

Поволі родяться слова нічних нарад —
Про мсту і смерть шляхетству на Україні
В холоднораській радяться святині
Козак і гречкосій, і збіглий з військ солдат.

Тривожно зашумів і стихнув люд в лісах.
Козак і хлоп, челядник і монах
Почули крик пророчих півнів третіх.

Хитнувся гвалт розбуджених церков,
І, нахилившись вбік од ватр, зійшов
На темний степ бунтарських тіней кетяг.

1927

Підноситься зневажливо рука,
 І щерблене перо, неначе шпага, гнеться,
 І пада, зломлений, в покресленій чернетці
 Рядок, мов щогла неструнка.
 Та напина вітрила плавні строф,
 Скрипить холодним тросом літер
 Вітер
 Вишуканих катастроф.

Шукання катастроф, і мандрів, і натхнень —
 Утіха всіх утіх, розрада всіх розрад.
 Хай зводиться твій патетичний фрегат,
 Фрегат твоїх спраглих пісень,
 Що чує крізь шторми, і ночі, і тьму,
 Стенувшись од корми до носа,
 Що судились йому,
 Простяглися йому
 Мужні мандрівки матроса.

Рівні та прості
 Лягли на морях
 Дороги матроські,
 Як шрами од шпаг.
 Тінь неспокійна й крилата
 Корсарського злого фрегата
 Морями облудними буде пливти;
 Струмїтиме хмуρο повз чорні борти
 Вітер одвертий солдата,
 Вітер хоробрих людей,

Що кричить альбатросом між рей,
 Тугий, як дуга арбалета,
 Прямий, як удар стилета,
 Шершавий, як іржа
 Корсарського ножа.
 Рубай же ланцюги,
 Зривайся із причалу!

Бо не в чорнильницях фрегат шукає шквалу,
Бо ти, як муж і войовник,
В часи смертельного авралу
І компасу,
І серцю
Метнутись не даси убік.

БУДИНОК

Мов райдуга, що викута в гамарні,
Уже нагнувся над домом віадук,
Але ще юрбами навколо ходить гук,
Стає в стовпи громохкі й незугарні.
Стовпи громохкі. Палі риштувань.
Підойми зігнуті. Поламані домкрати.
Кипить могутніх будувань
Гарячий бунтівничий кратер.

В'їдається у степ завзята праця та,
Як смерч, поставлений донизу головою,
Трясе рівниною і двигаче горою,
Мов аркуші, шари земні горта.
І вибуха, як постріл, рух,
Розряд міцних натуг.
Тут
Буяє труд.
І пруг
ляга на пруг,
І кут
ляга на кут;
Луна іде навкруг
Споруд.
Ідуть потужні голоси,
Прокочуються в танці,
І відгукаються баси
Тяжких електростанцій,
Де на моторах, з-під щіток,
Між нафтових калюжок,
Повзе, закручуючись, ток,
Немов сталений остружок.

Наллявши сййва в склянку ламп,
Він в'є свою спіраль
Від паль
До дамб,
Від дамб
До паль,
Кваплячись удаль,
Де хаос ям і хаос куп,
Піску й рудої ржі,
Де на твердий, упертий шруб
Нагвинчуються етажі.
Колонки електричних гроз
В дротах прогрімотіли,
І лопає тривалий трос,
Як лопаються жили.
І смерчі звуків випряда
Оскаженіла хуга;
То крутиться мерщій труда
Велична центрофуга.
Обертається мерщій.
Луну на гони й гони
По рельсах гомінких колій,
Як вагонетки, гонить.

Копають степ, свердлять масив,
І закладають тут же
Масиви стін, і дула димарів,
І кратери споруджень.
Зубами чорними зубил
Рубають ромби брил,
Бетон громадять в кучугури,
І пахне, як озон, їдкий металу пил,
І котяться важкі акорди сил,
Широкі спин і мускулястих тіл
З залізної клавіатури.
Залізо б'ють і гнуть прекрасну мідь
В горбатих м'язах руки чоловіка.
Над землею гримить,
Над старою землею гримить,
Як марш нечуваних століть,
Будування висока музика.
І стогне степ,

і стугонить країна.

Стальна запінена турбіна

Електростанцій вікових,
І рухається день, як верств одвічних здвиг,
І другий день уже чекає черги,
Бо кожен день — як вибух і як штурм,
Шалений марш напружень і енергій,
Салют,
    і виклик сурм,
                    і натиск,
                                    і алярм.

1928

ПРАПОР, І СОНЦЕ, І ВІТЕР

Узорним зеленим прозор'ям
    спалахують башти каштанів,
Спливають Дніпра переливи,
    перекати хмаринок та барж.
На смоли шліфованих вулиць,
    на круги й троянди майданів
Іде, виграваючи міддю,
    в серця ударяючи, марш.
Прапори просторі, як вітер,
    і квіти, як сяйво, великі,
І сонячні грози оркестрів,
    робочих капел голоси.
Ми город підносим, мов чашу
    весни, розцвітання й музики.
Сади розкриваємо навстіж
    для молодості і краси,
Бо Київ наш людському щастю
    належить назавше й навіки,
Бо Київ прекрасному людству
    належить на вічні часи.
Так шаблі і стяги шуміли,
    як зараз бурують дерева.
Так виліт струнких ескадронів,
    вітри розметавши, шумів.
Як орден, величне і просте,
    підноситься сонце червнєве,

І промені в варті почесній
встають над полями боїв.
Встають над рівнинами Сквири,
де рвали фронти, наче греблі,
Де землі гриміли прибоем
об сімдесят тисяч копит.
Де шляхтичі пишні шугали
вужами в жита тонкостеблі
І де Ворошилов на карті
відзначив новий перехід.
Як прапор, схиляється сонце
до братських могил Погребища,
Над ржавою кручею Ржищева,
просвічуючи Дніпро;
Над Кременчуком, де, у вічність
вписавши нові бойовища,
У людській руці не здригнулось
рішуче і мудре перо.
І підпис — шість літер, і дата
від 3 червня, і номер.
Історія й слава проходить
в проходи крізь час і фронти.
Людина у сірій шинелі
накреслила путь на Житомир,
Щоб в радість великого людства,
фронти проломивши, пройти.
Людина підводиться. В підпис
шість літер поставлено: Сталін.
І слово в рядку телеграми
як присуд епохи лягло.
Вривається грім ескадронів
в Бердичів, у Фастів і в Малин,
Й орел на яснім амаранті
сивіє й ламає крило.
І Київ, наш звільнений Київ
встає із кривавих проталин.
Людина підводиться. Сонце
б'є в очі й вінчає чоло.

Серця, і прапори, й полотна
несуть його слово і образ,
І крихітна Майка на груди
чіпляє любимий портрет,—

Цей профіль, ці очі уважні,
ця посмішка тиха і добра
На крилах знамен понад світом
проносить, як буря, свій лет.
Людина підводиться. Очі
вдивляються в світ і в прийдешнє
Так само, як вмiли вдивлятись
і років багато назад.
З полотнищ, що радісно мають
під радісним небом тутешнім,
Людина вдивляється в Київ,
приймаючи гордий парад.
Під клич урочистої сурми,
в дзвінких розгортаннях параду
Виносять на площу прапори,
непишні і мужні, як честь.
Засмаглий танкіст відкриває
гримучу і ковану ляду
І, стяги вітаючи, каже
у відповідь спогаду: «Єсть!»

1930

СМЕРТЬ ГАМЛЕТА

Я знаю вас, Гамлете, снобе дволичності,
Я знаю ваш звичний і змучений грим,
І ваші гримаси та риси трагічності,
І весь ваш нехитрий, буденний режим:
Живете на мансарді,
гуляєте в дворику,
Вночі ж —
сопите над писемним бюро,
На жовтому черепі бідного Йоріка
Рисуючи вензелі млявим пером;
Про мудрість незнану говорите, бродячи,
І дiм свій зве — Ельсінорська земля,
Й п'єте,
щоб духовно зв'язатись з прародичем,
Краплі датського короля.
Це, може, єдине, що в вас королевського,

Бо не розкошуйте, в борг живучи,
І часто

приходить

мара Достоевського

До Гамлета в гості

лякати вночі,—

Лякати і загрожувати, мучити і кликати,
Дарма не розводитись: будь чи не будь?..
А Гамлету легше вкусити свій лікоть,
Ніж стати на гостем накреслену путь...
Стоїш у ваганні,

двоїшся,

і мариш

У трансі проблем, і дилем, і оман,

І чуєш, як хтось промовляє —

товариш!

І чуєш, як інший нашіптує —

пан!

І Гамлет очунює,

пробує жваво

Озватись на те і на це.

Мовляв, придивіться —

ось моє праве,

Це ліве у мене лице.

Не вірте!

Не дайте блідому Гамлету

Сховати між фраз і між поз

Двоязику його гомілетуку,

Його роздвоєнський психоз.

Двійник!

Роздвоєнство!

Примари романтики!

Примарні блукання роздвоєних душ!

Такий романтичний, надземний туман такий

Смердить труповинням чому ж?

З'ясовано:

всякі божественні Януси

Насправді вдивляються тільки назад,

І манна надземності,

манна гуманності

Змінила хімічний свій склад.

Та й прізвище інше учені їй видали,

Як дару сучасного неба і слід.—

Звучить голосніше за герцогські титули:
Дихлордіетилсульфід.
Пожива Месії, Мойсейова манна,
Де хлор — за підливу,
арсеник — за сос.

Мойсей!

І Месія!

І Цезар!

Осанна!

І чорним хрестом із небес бомбовоз.
Прибрала романтика вигляд і хватку,
Як вахмістр і унтер,
і дивно,—

невже

Хтось в шафі, неначе дідівську крилатку,
Двійника старомодного ще береже?
Для цього часу і терпцю дістає в кого?
Кому іще личить крилатка оця?
Іде по Європах мара Достоевського
І шкрябає пальцем в двоїсті серця.
І люди вилазять з сердець, як з облаток,
Як з чирія — з люті, з верзіння і з мук,—
І син генерала,

й гетьманський нащадок,

І пруського юнкера виссаний внук
В одній уніформі виходять на брук.
Тепер пошукайте Альош Карамазових
В святих легіонах, в муштровім строю,
Де вони в фільтрах машкар протигазових
Фільтрують рідесеньку душу свою.
Надувсь респіратор і хобота вишкірив,
І дме Ісус респіратору в зад.
Навіть ви,

християнніший князю Мишкіне,

Вписались до бравих солдат!
Значить, гундосий, і вас-таки
Захопили звитяги святі,
І вирости хвостики свастики
На вашім смиреннім хресті!
І браво підкручує пещені вусики,
Зухвалий наводить на лобика глянець,
Гвардія чорна скажених Ісусиків,
Прозелітів святих сигуранц.

А Гамлет вагається.

Ці церемонії

Часи відкидають такі.

Принце Данії!

Чуєте?

Принц Солдафонії

Вам дозволить піти в денщики!

На башти надземні ховаєтесь, Гамлете?

Ви вперлись у кут,

ви не сунете вспять.

Розв'язання справжнє теперішніх драм не те,

Де звикли ви руки ламать і стогнать,

Бо снайпери чорні — залога у башті,

У башті із кості слонової рим.

І рими уміють стріляти.

І зважте —

На кого стріляють і б'ються із ким!

Старі контррозвідники й чисті поетики

Укупі в святих хрестоносних полках

Вивчають скорочені курси естетики

Погромів Петлюри і кар Колчака.

Схопіть же за горло, як вбивцю, заплутаність

Гуманних, як зрада, казань і молитв!

Єдина велика і справжня є людяність —

Ленінська людяність класових битв.

Між новим і старим —

не лягли мости.

На два стани розпався вік.

Вмирай, чорний Гамлете,

принце лякливості,

Щоб в боях народивсь чоловік!

На місце в бою своє

не набрести,—

А твердо прийти і стать.

І клас навчить і любові, і зненависті,

І клас навчить зростать.

І станете в лави, де кожен робочий,

Де кожен засмаглий в боях рудокоп

Навчить вас дивитися ворогу в очі,

Навчить вас застрелити ворога в лоб.

1932

ТАНЕЦЬ

Як є гармонь — нехай гармонь.
Нехай, гармонь, хоч ти!
О добрий, молодий вогонь —
Зривайся і лети!
Мороз тверез,— весела гра,—
Тверезий, а п'янкий.
Злітай і ринь — твоя пора,
О вогню молодий!
І красень-рік стоїть при грі,
І став мороз тверез,
І чути дзвони угорі
Берез, вітрів, небес.
Полине, зрине чоловік,
Пливуть, кружать жінки,
І він стоїть, цей красень-рік,
Що вищий над віки.
Сідає гостро на долонь
Кристалець сніговий.
Як вихор, пролітай в гармонь,
О вогню молодий!

О вогню мій, в цей сніг, в цей рік,
Як в жодне з сотень літ,
Ти так не цвів, ти так не пік
Стодзвонної землі.
Старі діди ідуть сюди.
І підліток — виходь!
В блакитну паморозь, в сади
Іди, врочиста плоть!
Обцасом бить зірчастий лід,
Сузір'ями колоть!
Ти квітнеш вперше з сотень літ,
Розумна й сміла плоть!
Ти — плоть, і ти — натхнення. Ти ж
Світи береш бороть.
В віках, як серце, ти дзвениш,
Прекрасна людська плоть!
Це — людство. Муж, і немовля,
І мати, й син-воляк.
О людство — це твоя земля,
І радість — теж твоя!

Стомовний тлум, сторукий люд,
Як людство, повстає.
Твій труд, твій літ, твій лад, твій суд.
І свято — теж твоє!

1936

І СОНЦЕ ТАКЕ ПРОЗОРЕ

I

І сонце таке прозоре,
Що його не помітять навіть,
І в крові воно, і в скроні,
і в повному пульсі рослин.
Пейзажі — тонелі в простори —
Наповнить, устатить, оправить
В великий, солодкий і чистий,
в живий, як літорость, бурштин.
Як живчик, як жилка тривожна,
Прокреслиться павітер в ньому,
Тектиме по гранях, по тактах
кристалізації дня.
Ще грань не довершиться кожна,
Як вийде із світлого дому —
Це дівчина вийде, чи жінка,
чи парубок, чи хлопчеченя.
І візьме блискучу лопату,
Яка, наче паморозь, пахне,—
І травами пахне, й росою,
й шліфованим холодком;
Бо саме садити розсаду,
Як трохи чорнозем протряхне,
Щоб корінь вганявся в зростання
зухвалим хлопчачим ривком.
Твердіють гранчасті тростини,
Пориті каналами жили,
Вологі хрящі і сосуди,—
рослин змогутніле стебло.
Клітчатки розламують стіни
Родовища хлорофілу,
Де сонце зеленим кристалом,
ядром життєдайним лягло.
Як труби, підносяться квіти,

І клумби гудуть, як літаври.
Густим і розкотистим тоном
    комунівська клумба звучить.
Алое важкі сталагміти.
Кольчуга брязкучого лавра.
Напружений дим матіоли.
    Настурцій узорчата мідь.
Як залпам, рослинам летіти,
Щоб рватися вибухом барви,
Щоб в льоті за ними шугати
    ракетам движких верховіть!
Цвітіння салюти високі,
Землі гостростеблі проколи —
Виструнчує їх садівничий
    в дбайливій роботі своїй.
Вривається в простір і роки
Спіраллю завихрене коло
Довершених планів і прагнень,
    зречевлених вчинків і дій.
Як палаци многоколонні,
Як стовпища струй мідноллятих,
Встають, навантаживши землю,
    нечувані врожаї.
Це — сімені сили бездонні
Бушують в глибинах багатих.
Це — труд небувалого людства
    підносить трофеї свої.
І зело, могутне, як атом,
І атом, розквітлий, як айстра,
І формулу, плідну, як сім'я,
    побідно підносить творецьь.
І радість веселого майстра
Гримить над двигтючим верстатом,
Де іскрою світла цвітує
    і циркуль, і лінза, й різецьь.
Конструктор, механік, ливарник,
Монтер, полевод і геолог
Доконують звичай роботи —
    спокійну величність майстрів.
На сагах, на травах стобарвних,
На сонячних біках, на долах
Спалахують світлі оркестри
    залюднених селищ-садів.

Вслухається майстер і чує,
І власну уловлює ноту
В мільйонних звучаннях країни,
в гармонії майстерства:
Відточує і шліфує
Він голос своєї роботи,
Посилений спільністю прагнень,
здобутий із глибу ества.
Утвердження людства. І правда
Земної історії. Перша
Встає над землею людина —
господар своєї землі.
Однаково — чи стратонавти,
Розвідники чорної тверджі
Найвищих небес, чи спокійні
сталевих машин ковалі,
Чи металурги, дозорчі
Тяжкого томління металу,
Чи стримані комбайнери,
Флотилії земних водії.
Це — добрі майстри землеборчі,
Що в єдність людей досконалу,
У першу гармонію світу
ввімкнули змагання свої.
І він — у цій радості творчій,
Отой садівник, що помалу
На клумбу висаджує квіти —
настурції і шальвії.
І клумба вирує, як ватра
Невситимого проростання,—
Хороший, врожайний доробок
добірних посівів людських.
І лопають сімені ядра,
Починаючи бомбардування.
Йі оката стокротка, як дзига,
заверчується біля ніг.

II

Садівник нахиляється. Заступ
Зашпортується на корці,
Яка сивизною покрила
поверхню ґрунтів запашних.

Задумавши пальму зубчасту
Садити на клумбовій горці,
Повинен врізати садівничий
лопату на повний штих.

І раптом скрегоче лопата.
Блискуча чорнозему брила
Відкинулась круто. Лисніє
розкопана яма, і в ній,
Як чаша опукла й горбата,
Черепи кість зажовтіла,
Зав'язши в блідих коренищах,
мов клубень якийсь костяний.

Від праху земного, від клею
Високе чоло очищає
І черепа ронить на клумбу
в настурції та шальвії.

І разом з криккою землею
Уважний копач підбирає
Малу п'ятикутну мідяшку,
емблему великих боїв.

Він знає, що знахід цей значить,
Що значить цей знак випромінний,
Ця зоряна мідна відзнака
міцних переможців-людей.

І він розгинається й бачить
Прекрасне буяння країни
І наскрізь просвічені сонцем
ключі бистролітніх алей,
І людства походи величні,
І трепет мільйонного серця,
Всі радісні й сонячні землі
країни творців і майстрів.

— Зореносець! — сказав садівничий,

І знак, що зацвів і зітерся,
На дужу свою долоню,
мов крові шматок, положив.

— Окислився метал. Зазеленіла мідь.

Пурпурова емаль лиш де-не-де вціліла.

Ну, що ж — це тільки знак, жетон живого діла

Живих людей, які вже вмiли жити!

На людський лоб,

на дужі людські кості,

Як підсумок буття, як свідчення, чим жив,

Поклала цю зорю рука товаришів,
Розгорнуту зорю,

        мов розу тих вітрів,
Що омивали світ і продували простір.
Я пізнаю породу зореносців,
Породу нашу.

        Риси пізнаю,
І кожен горбик, зморшку і полосу.
Я чую і тепло, й важучу повність мозку,
Що владно мисль виношував свою.
Я пізнаю його і риску кожну, й бганку,—
Вона не стерлася, напружена й жива.
Живе цей рот. Він вмів проказувать слова
І вирок на смерть, й дитячу колисанку,
І формулу складних хімічних варив.
Він вмів наказувать. Він цілував і марив,
Він зганьблював і гнав,
        сміявся і судив,
Твердів у захваті,
        тремтів у гніві

        й кликав,
Але ніколи він шматком сирих м'ясив
Не звалювався.

        Був добрий, видно, вигов,
Що формував його з найліпшого лиття.
Так формувалися проводирі й солдати.

Так іспитом на міць для них ставали дати
Хорошого робочого життя.
Вони — донбасівці. Вони — магнітогорці.
Вони вже вміли жити.

        Змужили вже вони,
Ці люди радості, роботи і війни,
Ці пильні вартові і вільні життєтворці.
Уміти жити.

        Уміти знать.
        І вміти йти ураз.
Уміти знищити. Уміти вигнать. Витрясть.
І він вирішує — єдиний творчий клас,
Одну обравши путь,
        в єдину вставши пристрасть.
І він вирішує, виконуючи суд

Ім'ям історії і партії:

достойн

Ввійти в живе і жити —

чи пласко впасти геть?

Пішли над землями страшні zenіти воен.

Приходило життя. І відступала смерть.

Так розкривалося історії начало.

Так починали жити. І так кінчався суд.

І ось вона — вона вганялась в кут,

І ось вона — вона звучать кінчала,

Тризвучність змучених, німих предтеч людства,

Цей тривук родива, і дозрівання, й смерті:

Родився — раз. Плодився сім'ям — два.

Розпався — три. І не дано четверте.

О дружбо мас, ти перша входиш в вічність!

Прекрасна й радісна тривого тисяч,— ти ж

Окремого буття розгортуюєш рубіж,

Розвивши й змноживши незмірну одиничність!

І жити — це значить жити чуттям мільйонних сил,

Чуттям себе, помноженого вперше

На солідарність серць, на вільну спільність діл,

На небувалий зміст твоїх сягань і звершень.

Чуття єдинств — чуття безсмерть. Тоді

Між творчістю й трудом розтрошено різницю,

І в творчій хваті всеможний труд таїться,

І творчий захват — в кожному труді.

І жити — це значить жити.

Зречевлювати труд,

Зречевлювати мисль,

утілювати слово

В строфі поем, в пропорції споруд,

У ритмах пильного і впевненого кову,

Нового людства пишучи статут.

І ти, що череп твій напроти мене тут

Лежить між трав і зел, в настурціях і рутах,—

Я знаю — ти не з тих створінь давно забутих,

Потворок розпачу, хижацтва, зрад і зблуд.

Ти не помер в мені,

у тисячі і тисячі

Таких, як я.

Ти — в цвіті.

Ти — живий.

Криваву твань в походах славних місячи,
Чи пробиваючи новий в землі забій,
Розстрілюючи в лоб засудженого ката,
Над полем ведучи мотора точний дрож,
Рядки вивчаючи ученого трактата,
Ти творчістю в безсмертя входив... що ж,
Салют, товаришу!..—

...На виднокрузі

Проходили люди й співали.
Він чув голоси. Він сміявся,
просвітлих садів садівник.
Упавши на череп, як в друзі
Дзвінкого й твердого кристалу,
Метався огнем семибарвним
розколотий сонячний блік.
Це роси дробились на пружі
Високого взлб'я. Помалу
Кружляла край жовтої скроні
червона планетка гвоздик.

1936

ГРИМИ, ФАНФАРО!

Як пахнуть землі, свіжі, соковиті,
Пронизані стрільчастим сходом трав!
І пух з верби, немов бджола на вітті,
Перелетів і в озеро упав.
Лілова тінь м'якої хвилі плеса
Заграла, з плюскотом омивши береги,
І втиснули свій перший слід колеса
В іще вологі та грузькі луги.
Димком зеленим вгорнуті, дерева
Звелись в полях, як ватри запашні.
О, як цвіте оця земля травнева,
Ця батьківщина людської весни!

У небувалих сходах трав і зела,
В нечуваних для всесвіту піснях
Вона цвіте — могутня і весела,
Як перша з весен, зроджених в віках,
Її вславляють золоті фанфари

Прославлених могутністю полків: .
Її вславляє рокіт літаків,
Розсікши, наче блискавиця, хмари.

Грими, фанфаро! Лунами стократ
Високозвучна мідь розспіває по світу,
Коли почавсь в хвилину гордовиту
Під мурами Кремлівськими парад.
Цей клич дійде до селищ каталонця,
До берегів мутних китайських рік,
І, там його почувши, чоловік
Відчує враз травневу близькість сонця,
І скаже він сусідові: «Камрад,
Ти чуєш клич весінній над Москвою?
Іде з Кремля, вітаючи парад,
Народу речник, вождь Країни Рад,
В шинелі сірій простого покрою.
Ти бачиш? — сонце поруч з ним стає,
Єдине й справжнє сонце над землею,
Коли на місце сходить він своє
На правому уступі мавзолею.
Ти чуєш клятву гордої краси,
Повторену від Заходу до Сходу?
«Я — син, — гримлять врочисті голоси, —
Син трудового славного народу».
Це слово клятви повтори і ти, —
Клянуться нею кращі люди в світі,
Єдиним серцем зріднені і злиті
Одним чуттям єдиної мети:
«Хай вмру в боях, але я добре знаю:
Ніхто не спинить радості прихід. —
Вона навіки увійшла у світ,
Земна і людська радість першому!».

Грими, фанфаро! Піснею плесни
Столунно й світло, грізно і завзято,
І проспівай усій землі про свято
Вселюдської великої весни!

1938

ЗБРОЯ МИРУ

В широкі хмари неба грозового,
В раптовий спалах блискавки й вітрів
Врисовано осяєно і строго
Трикутник срібних літаків.
Вони ідуть, гуркочучи залізною,
Пливуть суворо й впевнено вони.
Тебе вітають, молода вітчизно,
Твої окрилені сини.

Пронесуться, аж гуд іде землею,
Аж степ двигтить од їхньої ходи,
Громохкі танки, гусінню своєю
Тяжкі карбуючи сліди.
Юнацькі очі молодо і грізно
З їх темної сіяють глибини.
Тебе вітають, радісна вітчизно,
Закуті в панцирі сини.

Розвивши стяг у вітровім просторі,
Єдиним тілом здаючись згори,
Йдуть снайпери, стрільці орлинозорі,
Рушниць провірені майстри.
Бринять багнети, виструнчені скісно.—
Цей мужній наступ, спробуй, зупини!
Тебе вітають, звільнена вітчизно,
Твої стрільці — твої сини.

Команда: «Марш!» — і винісся на кручу,
Не знаючи утоми й перепон,
Своїх шабель піднісши сталь співучу,
За ескадроном ескадрон.
Гримлять пісні, виспівувані різно.
Гримить розкат пісенної луни.
Тебе вітають, вславлена вітчизно,
На конях встаючи, сини!

Ми чуємо гарчання люте й хиже,—
Собака воен зводиться сліпа.
Наважся тільки, тільки підступи же
До прикордонного стовпа!

Розчавимо — нехай благають слізною,
Не вимолять пощади дикуни!
На захист твій, улюблена вітчизно,
Повстануть всі твої сини!

І ми стоїм на всенародній варті,—
Не вирвать зброї з нашої руки.
Хай спробують,— дізнаються, що варті
Ці наші танки й літаки.
Нехай почнуть — тікати буде пізно
Для паліїв останньої війни,
Бо захистять твій мирний труд, вітчизно,
Твої озброєні сини!

1937

ХАЙ СЛАВИТЬСЯ СОНЦЕ!

Як гордо й радісно, як владно й величаво
Вінчає сяєвом поетове чоло
Народу вільного любов, пошана й слава —
Безсмертя справжнього єдине джерело!

Як спільно й здружено в однім чутті любові
З'єдналися брати — народи наші всі,
Що славлять на своїй свободній рідній мові
Великого співця Великої Русі!

Його живі слова, немов краплини сонця,
Виблискують в піснях, сіяють на устах
Грузина й латиша, киргиза і естонця,—
Як власну пісню, їх проказує казах.

Зі скель Карпатських гір, з могутніх шахт Донбаса,
З палаців над Дніпром, з всіх українських нив,
Як свята спільного натхнення і окраса,
Лунає Пушкінський, народу любий, спів.

Він лине парусом по синьому Дунаї,
Гримить над простором сибірських дужих рік,
Проходить з славою по всім великим краї,
Де другом зве його всяк, суцїий тут, язик.

Своїй улюбленій, прекрасній батьківщині
Відавши до кінця душі святий порив,
Живий і радісний іде він з нами нині
В красу майбутнього, у велич наших днів.

Іде він, ворог тьми, друг сонця і свободи,
Залитий сявом народної хвали,
І в дальшу путь свою всі звільнені народи
З собою вірш його, як світлий скарб, взяли.

І слово Пушкіна, що й в сотні літ не згасло,
В краю радянському народами всіма
Повторюється знов, як благовісне гасло:
— Хай сонце славиться! Хай загибає тьма!

1949

ПІСНЯ ВОЛІ

Щовечора на пагорб за селом
Ішли вони гуртками мовчазними,
І стовп з кощавим та смішним орлом,
Як шибениця, зводивсь перед ними.
Обскубаний, одноголовий птах,
Неситий дзьоб розкривши над землею,
Обдертою, чужою, не своєю,
Загрозливо перетинав їм шлях.
Проклята птиця, марище прокляте
Відалося, як впечене клейно,
На вкрадене, грабоване і взяте
З самим життям господаря майно.
Вони ішли щовечора на кручі
І слухали в побожній тишині,
Як на заставі, на притихлім Збручі
Дзвенять бійця червоного пісні,
Як в час вечірній лине з-над застави,
Над Збруч, над Буг, над прикордонний вал
Велика пісня визволення й слави,
Гімн велетнів — «Інтернаціонал».
Гримить: «Зведись, таврований прокляттям,
Весь світ голодних і рабів». Слова,

Проспівані з нечуваним завзяттям,
У серце входять. Серце ожива,
Мужніє серце силою новою,
Напружуються втомлені тіла,
Хоч вп'ється знов з безсилою злобою
В своїх рабів кривавий дзьоб орла.
Як розказать про всі, людьми відчуті,
Знущання й муки, зненависть і плач!
Завжди один закон хижацьких вдач:
Що менше сил, то більше казу й люті.
Але дарма! Уперто й гарячково,
В єдине слово вклавши мрії всі,
Вони священне вимовляли слово
В усій його величності й красі.
Ні кат, ні шпиг, ні злигодні тривалі
Їх не злякають,— мужній дух не згас,
Бо життедайне, світле слово — Сталін —
Надією сповняло в трудний час.
Про Сталіна боєць співав з-над Збручу,
Їх вільний, їх єдинокровний брат.
Цю пісню горду, сонячну й могучу
В серцях людей згасить не може кат,
Бо пісні тої строфи величаві
Звучать, як клич, як клятва, як закон.
І прийде день, і щастя ступить в славі
За кривою прокладений кордон.

І день прийшов. На підлість, на зрадливість,
На ненажерність білого орла
Свій рішенець спокійний прорекла
Народів братніх правда й справедливість.
І встав боєць, і Збруч переступив,
І пісня з ним ввійшла сюди святково,
І чуваний з цих берегів мотив,
Який гримів так знано і так ново,
Весь визволений натовп підхопив.
По-братськи злившись в одностайнім співі,
Про Сталіна заспівував нарід.
Ці, певне, перші в їх житті щасливі
Пісні росли й хитали небозвід.
І гордо звів у юному пориві
Свій стан похилий битий горем дід.
Мале дівча, як щирий знак привіту,

В блідих, худеньких, зморених руках
Принесло жмутик вересневий цвіту,
Який розцвів на галицьких полях.
Він червонів, мов сонця промінь повний,
Що над землею тут зійшло навик.
І дар дівчатка, скромний та любовний,
Боець прийняв і свій прикрасив штик.

1939

У ДНІ ВІЙНИ

КЛЯТВА

В нас клятва єдина і воля єдина,
Єдиний в нас клич і порив:
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!

Ми сталлю з гармати, свинцем з карабіна
Розтрощимо впень ворогів.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!

До бою звелась богатирська дружина
Радянських народів-братів.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!

Вкладає меча в руки вірного сина
Наш край, щоб цей меч пламенів.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!

Чекає на ката ганьба й домовина,
Де б чоботом він не ступив.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!

Роззявилась свастики паща зміїна.
Та гада розчавить наш гнів.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!

Сталева, незламна і мудра людина
Веде нас до грізних боїв.
Ніколи, ніколи не буде Україна
Рабою німецьких катів!

Іде по шляху перемог батьківщина
Під прапором більшовиків.
Ніколи, ніколи не буде Україна
Рабою німецьких катів!

1941

ПОЩАДИ ПСАМ НЕМА!

Вони до нас підкрались крадькома,
Скажені звірі і отруйні гади.
Так згиньте ж, пси,— пощади вам нема,
Нема пощади!

Несуть загибель підлим хижакам
Радянські бомби, танки і снаряди.
Здихайте, пси,— нема пощади вам,
Нема пощади!

Червоний воїн вашу міць лама,
А партизан вас нищить із засади.
Жахайтесь, пси,— пощади вам нема,
Нема пощади!

По наших землях не блукати псам,
Хижацькому поріддю вбивства й зради.
Тремтіть же, пси,— нема пощади вам,
Нема пощади!

Ви хочете нас уярмити? Дарма!
Дарма вас ваблять наших надр принади!
Прокляті пси,— пощади вам нема,
Нема пощади!

Народ-титан поклявся: «Не віддам
Загарбникам своєї волі й влади.
Криваві пси,— нема пощади вам,
Нема пощади!

Ви кинетесь у розпачі сліпма
Назад в свої барлоги і осади,
Та марно, пси,— пощади вам нема,
Нема пощади!

1941

БАЛАДА ПРО ПОДВИГ

В повітрі, рокочучи, йшли літаки,
Піднісши на крилах червоні зірки.

Пілоти дивились донизу, туди,
Де димом курилась дорога орди,

Де згарищем сіл і руїнами міст
Грабіжницький шлях свій позначив фашист.

У льотчиків серце несхитне й тверде,
Рука неухильно машину веде,

І тільки вогонь висяває в очах,
Коли вони вниз поглядають на шлях.

Крилом похитав командир. Це — наказ.
Націлені бомби зірвалися враз,

Щоб впасти на банди убивць з висоти
Ударами гніву, покари і мсти.

Свистіння і гуркіт. Вражай і трощі!
Німецькі солдати тікають в кущі.

І стовпищем диму, снопами іскрин
Злітають в повітрі ряди їх машин.

Пригнувши іглисті вершечки дерев,
Проноситься двигіт моторів і рев.

Над шляхом шугнула машина мигцем,
Солдатів обливши вогнем і свинцем.

В цю мить залящав кулемет за ліском,
Зацюкавши кулями над літаком,—

Бив люто й нестямно, і раптом розсік
Гордливого сокола сріберний бік.

Поранену птицю радянських висот
В політ передсмертний виводить пілот,—

Він бачить колони машин на шосе,
І знищення, й племін з собою несе.

— Загину загибеллю сокола я,
Та карою буде й загибель моя,—

Любиму вітчизну топтати не дам
Кривавим, підступним і злим ворогам!..—

Безтрепетні руки тримають штурвал;
Літак свій останній бере перевал

І рине, як лютий, страшний вогнепад,
На вражі цистерни, що збіглися в ряд.

Земля затрусилася, ворог заляк,
Як впав на колону вогненний літак;

Обагренім прапором полум'я й дим
Півнеба заслали, підвівшись над ним.

Так льотчик Гастелло загинув в бою.
Хай слава вінчає загибель твою,

Твій війський подвиг, імення твоє,
Що в серці народу безсмертним стає!

1941

ЗАЛІЗНИЙ ХРЕСТ

Боєць на полі битв знайшов
Потворний знак, клейно фашиста —
Була це свастика зміста,
Забруджена в загулу кров.

Невіддалік, в'ючись від ляку,
Стояв її блідий носій —
Він з себе здер свою відзнаку,
Цей хрестик з жмутиком двох змії.

В тупоголовім переляці
Бійця благав фашистський пес:
«Я не убивця! Я не «наці»!
Я не з дивізії СС!

І орден цей — не мій, бо в мене
Нема заслуг. Я просто так...»
Його лице, з жаху зелене,
Ще більш спотворив переляк.

Боєць озвався: «Будьте щирі
І лянгзам шпребен зі, майн гер!
Доводить дірка на мундирі,
Що хрестик цей ти з себе здер.

Не знаю я, в якій країні
І за які страшні діла
Здобув ти хрест убивць, та нині
Відплата вбивцям надійшла.

Пройшли ви по країнах многих
Ордою вбивства і ганьби
І павуків чотириногих
Несли як варварські герби.

Чіпляйте ж на кошлаті груди
Мерзенний орден павука, —
У нього нам ще легше буде
Встромляти вбивчу грань штика!»

Боець замовкнув, це сказавши,
І трохи ближче підійшов,
І чоботом втоптав назавше
Залізний хрест в багно і кров.

1941

НАШ ТАНК

Він повернувся з битви без пробоїн,
Закурений, закопчений в бою,
Як вдягнутий в сталевий панцир воїн,
Що добре службу виконав свою.

У міднотопних казанах Уралу,
В мартенах, в плавках криворізьких руд
Для нього проби кращого металу
Варив зброяр — увесь радянський люд.

Шахтар казав, рубаючи породу,
І сталевар казав, і ковалі:
«Ти будь міцний, як сила й міць народу,
Твердий, як серце нашої землі.

Ти славою вкривай свої дороги
І смерть неси кривавим ворогам.
Ми куємо тебе для перемоги,
Для перемоги, що належить нам.

З багатих надр радянської Вітчизни
Добірну сталь для тебе ми даєм.
Рушай же в бій, наш зореносцю грізний,
Озброений залізом і вогнем!»

І він пішов в бої, атаки й стежі,
Гуркочучи, землею трясучи,
Б'ючи удень, стріляючи вночі
З своїх гармат, націлених із вежі.

Фортеця смілих, рушена в бої,
Залізної і сталевосерда!
Танкіст, затисши руль машини твердо,
На подвиги спрямовує її.

1941

СТЯГ НА БАГНЕТИ

Він перший вибіг пагорбом крутим
І в вишняку зчорнілому заліг.
Мовчав і слухав. Смертю пахнув дим,
Весіннім соком духмянів моріг.

Ще гупали хрипкі розриви мін,
Німецький танк ще лязкав на мосту,
Але вже бачив перемогу він
Безповоротну, трудну і просту.
Під ним була земля його дідів,
Земля його нащадків і дітей,—
По ній він повз, туливсь до неї, рив
Її під громом вражих батарей.
І ось доповз, сердитий і живий,
Упертий, безпощадний войовник,
І в грязь садів, в весінній перегній
На мить всім тілом яросним приник.

Десь зовсім поруч стукнув кулемет,
Стьобнув свинцем, жадібно й хитро вщух.
Боець підвівся і подавсь вперед.
Змахнув рукою. Смертоносний рух.
Удар. Вогонь. Осколків лютий свист.
Тяжким розкотом рушила луна.
На купу димних жовтих гільз фашист
Упав мішком зеленого сукна.
Боець над ним не спиниться й на мить,
Зведе рушницю звірену свою —
І в грізному мовчанні знов біжить,
Покари й помсти прагнучи в бою.

Село в руїнах, в згарищах, в диму
Страшним і рідним встане перед ним —
Якою ж вістю й ласкою йому
Сказать про радість землям цим смутним?
Щоб вийшли з ям, із смертних лігв живі,
Щоб діти, в тьмі засліплі, підвелись
І глянули на перший ряс в траві,
На сповнену травневим сонцем вись,
Щоб люди знали, що вернулась знов
Весна і радість, дружба і тепло,

Що з першим травнем, з сонцем увійшов
Іх рідний воїн в чорне їх село.

Травневе свято в музиці війни,
В розкотистій симфонії гармат
Ввійшло в село. Співай, сурмач весни,
Радянський, добре цілений снаряд!
Гармати б'ють. Шумлять сталеві вітри.
Бійці, піднісши автомати, йдуть.
Червоний стяг, звивайся догори,
Осяюй нам на захід дальшу путь!
Боець на площі між руїн стає,
Знімає торбу речову з плеча
І урочисто з неї дістає
Червоноясну плахту кумача.
Надходить люд, узрівши звіддалі
Увінчаний цим прапором багнет,—
Травневе свято славиться в селі,
Понад селом наш стяг горить! Вперед!

1943

КЛИЧ

Крізь рев огню, крізь свист і скрегіт сталі,
Крізь гуркіт битв, крізь гук і вибух січ,
Крізь землетрус, крізь вкриті димом далі
Ми чуем клич — це України клич;
Це тужний батько, ставши край могили
Дочки своєї, знятої з петлі,
Лукає рідних, щоб ішли і мстили
За горе української землі;
Це скорбна матір, звівши чорні руки,
Благословляє воїнів-синів,
Щоб відплатили ворогу за муки,
За сльози українських матерів;
Це дівчина, гордлива і змарніла
Невільниця німецької тюрми,
Шепоче: «Любий! Більш терпіть — не сила.
Прийди, врятуй, звільни і обійми!»
Це син до батька руки простягає,
Це стогне дід, щоб чув його онук:

«Німецький пес нам тіло роздирає
І очі нам клеє фашистський крук»;
Це кличуть рани наших міст суворих,
І чорний попіл погорілих сіл,
І вугіль хат, і нив змертвілих порох,
І скровлена земля святих могил.

Докіль ще буде тьмарити наш Київ,
Пречисті води славного Дніпра
Потворна тінь двох перевитих зміїв,
Огидний знак фашистського тавра?
Докіль загарбник буде править в Львові,
Топтати ряст Волинської землі?
Докіль в Карпатській віковій діброві
Гукатимуть фашистські патрулі?
Докіль трембіти гнівного гуцула
Гримітимуть про зненависть і мсту,
Щоб вся стара Слов'янщина почула
Їх кличних звуків грізну красоту?

Недовго, ні! Ми чуєм їхні кличі,
В них — гнів, і мста, і світла віра в нас,
І ми, суворі, владні, войовничі,
Ідем на клич. Наш день. Наш суд. Наш час.

Ми йдем на клич. Не зойком, не одчаєм,
А кличем битви матір зве дітей.
Ми йдем, ми лине́м, ми переступаєм
Їх зброю й стяги, грізний наш трофей.

Ми йдем, як сонце. І степи світають,
Ясна зоря над полем битв стає;
На рідні землі сіячі вертають,
Щоб сіяти святе зерно своє,
Щоб знов заграло українське поле
Врожаєм щастя, зродженим навік,
Щоб знов засяло сонце світлочоле
На вольних водах українських рік,
Щоб знов братів з Москви, з Кури, зі Сходу
В день свята Київ радо зустрічав
І тріумфальним гімном зазвучав
Свободний спів вільного народу.

1943

ТВІЙ СИН

*Геровві Радянського Союзу
Платону Ткаченкові*

Ревіння мін, снарядів гук,—
Грай, пісне битви, грай!
Танкісту видно через люк
Весь грізний небокрай.

Земля стовпом вогню встає,
Селом бушує дим.
Навколо шерхлий сніг стає
Від вибухів рудим.

Лящить запеклий автомат,
Гримить луни розкат.
З-за клунь, з-за скирт, з-за димних хат
Фашисти б'ють з гармат.

Вони скажено ллють свинцем,
Заповзши в бліндажі,
Та ми їх лінію прорвем
На смертнім рубежі!

Розкрилася на захід путь
В димах, в огнях, в боях.
На захід наші танки йдуть,
На український шлях.

— Отам, куди в бою йдемо,
Мій люд, моя земля.
Боець! Стискай міцніш кермо
Стального корабля.

Народ мій звівся — чує він
Грюк танкових колон.
Ти чуєш, мати? Йде твій син,
Твій рідний син — Платон!

Ти чуєш, мати, грім? Радій!
Це танк свій вводить в бій
Платон Ткаченко — воїн твій
І син твій молодий.

Його машина броньова
Грозою рине вдаль.
Метал радянського литва
Зімне німецьку сталь.

У бій, мій велетню, лети,
Змети їх з висоти!
Від нас вам не втекти, кати,
Нікуди не втекти!

Твердиня сталі і вогню
Повзе на перевал,
Хоч б'ють снаряди у броню,
Вминаючи метал.

Ревуть мотори. Йде пальба
По німцях навздогін.
Три чорні танки з-за горба
Вилазять в трьох сторін.

Виблискують, як три мечі,
Три постріли підряд
І влазить, чорну сталь рвучи,
В німецький танк снаряд.

Він вибухає. Дим із шпар,
Вогонь, і зойк, і жар.
Два танки сунуть знову в яр,
Не зніси цей удар.

Платон проказує: — Вперед,
Вперед, богатирі!
Уперто гупа міномет
З-за хати на горі.

Нагрянуть, зринути, примчать
І втрамбувать сніги!
Хай по-собачому скавчать
Під танком вороги!

Вкривають плями кров'яні
Снігів ясний покров,

Та змиють зливи навесні
Нечисту їхню кров.

І цвітом зацвітуть лани,
Луки Дніпра й Десни.
Своїх дітей, що йдуть з війни,
Вкраїно, пригорни!

Побожно припадуть вони
До материнських лон,
Хоробрі воїни-сини,
Такі, як твій Платон.

1942

СТАЛІНГРАДСЬКИЙ ЗОШИТ
(1942)

ВІТЕР ЗІ СХОДУ

Залізом, і димом, і кров'ю, і пилом
Ти пахнеш і дихаєш, вітре зі Сходу!
Лети ж, свідку битви, над степом зчорнілим
До рідних країв, до мого народу.

Заграй над Дніпром, засурми над Сулою,
Полинь через сині далекі Карпати,
Щоб став для народу ти голосом бою,
І речником подвигу, й вістю розплати.

Ти подихом помсти пекучим, жаждивим
Наповни, надми, надихни їхні груди,
Щоб жадно і яросно дихали люди
Твоїм смертоносним, святим твоїм гнівом!

Час лютих ночей і кривавих світанків.
Земля паленіє. Шаліє залізо.
І плам'я на плитах розпечених танків,
На сталі німецькій, фарбованій сизо.

Ти пахнеш цим пламенем, димом і чадом,
Залізний, безтрепетний вітре зі Сходу!
Ти впився вогнем, ти пропікся снарядом,
Наситився пилом і потом походу,

І небо встелив, і долини, й відроги,
Мов стягу священного бганки багрові.

Це — пурпур і золото зір перемоги,
Це — світлий їх відблиск на сталі і крові.

Ми бачимо ясно ці зорі пророчі,
Провісниці сьєва і супокою.
Вони нашим мертвим осяюють очі
І серце живих надихають до бою.

Їх бачить наш воїн над плесом Кубані,
Над збуреним Доном, над гордим Кавказом.
Він їх на багнетній, відточеній грані
Несе над собою дороговказом.

Їх бачить напружений зір партизанів
В тьмі Брянського лісу, в полтавських долинах,
У плетиві довгих поліських туманів,
На київських, не відомщених, руїнах.

І наша сестра, на страшнім попелищі
Піднявшись і руки до неба простерши,
Вдивляється в зорі, жадані і віщі,
В їх сьєво світанне, в їх відблиски перші.

І тишить тепло їхне очі розверсті
Нескороної катуванням людини
На скровленій, стоптаній, спаленій персті,
На чорній і голій землі України.

Там люди нездолані, горді й суворі,
Сини волелюбного й славного роду,
Вдивляються в вас, переможниці-зорі,
І чують тебе, дужий вітре зі Сходу!

НАПЕРЕДОДНІ

Як стрільчасті ватри, розцвітають канти
На каймі блакитних городських куртин,
І майдан, від сонця ставши злототканим,
Мерехтить, мов плесо, серед світлих стін.

Місто сонця й сталі. Люди битви й праці,
Ковалі й рибалки, дужі волгарі.
Шовк ширококрилий на яснім палаці
Пломенить, іскриться і шумить вгорі.

Творчий племінь стяга, владний світоч віку
Осяває місто слави і снаги,
Землю многолюдну, далеч многоріку,
Степові простори, волзькі береги.

Відблиском він грає на міських газонах,
На іржавих купах залізнистих руд,
На фабричних мурах, трубах і колонах,
На бетоні й цеглі заводських споруд.

Надвечірня Волга. Довгі хвилі — в тінях
Хмар, і пароплавів, і олійних плям.
Дальній скрегіт сталі. Рівне гуркотіння,—
Танки через місто йдуть з фабричних брам.

Знов ідуть на захід танки Сталінграда...—
Звірені машини боротьби і мсти,
Свіжого покову, свіжої облади,
Молодої сталі кремезні пласти.

Волзькі сталевари, вмільці досконалі
Весь свій гнів, і вміння, й волю вклали в них,
Щоб у бездоганній сталінградській сталі
Світлий витязь Волги звівся й переміг.

І танкіст, зіпершись на відкриту ляду,
Дивиться на захід, в димну й душну даль,
І він бачить битву, воїн Сталінграда,
Вбраний в славний панцир — в зненависть і сталь.

БІЛЯ ХАТИ

Дим бушував на золотому полі,
Німотний дим. Великий степ горів.
Вона стояла в димнім ореолі,
Стара і мудра матір матерів.

Таїлись в тьмі її старечих рис,
Покручених і зморщених, мов корінь,
Сліди столітніх виснажень і зморень,
Трудів, турбот, трудного поту й сліз.

Вона дивилась, нерухома й владна,
Ціну сльозам пізнавши за свій вік.
І тільки очі, мов криваві садма,
Сочились з-під роз'ятрених повік.

І так стояла, склавши чорні руки,
Вдвляючись в курних шляхів сліди,
У дверях хати, на порозі муки,
Над прірвою незмірної біди.

Ми йшли повз неї, повз її житло,
Укрите сивим очеретом Дону.
Вона мовчала. В неї не було
Ні слова ласки, ні грізьби прокльону.

Ні сліз, ні скарг. Безжалісно вона
Не зменшувала прощенням розпуки,
Щоб спили, не лукавлячи, онуки
Гіркотну чашу туг своїх сповна,—

Хай твердо п'ють гіркоту життєдайну,
Вона не вб'є і труйно не приспить.
Вона достойну руку укріпить,
Щоб владно взяти щастя чашу сьйну.

Ми йшли повз неї в гуркоті доріг,
В задусі гніву, пороху і чаду.
І, витоптаний тисячами ніг,
Нас вів суворий шлях до Сталінграда.

Там станемо на смертнім рубежі
І будем битись невідступно й свято,
І в степовім вузьенькім бліндажі
Свою загибель стріне з нас багато.

Бабусю, знаєш ти наш день і час?
Ти простягаєш гострі, віщі руки,
Онука виглядаючи між нас.
Ми всі отут твої сини й онуки.

І кожен, свій розпечений шолом
У руки взявши, перед тебе стане

І вдивиться, схилившись чолом,
В твоє лице жорстоке і кохане.

Твоє лице страшної ясноти
Негідним співчуттям не затріпоче —
Ти повагом зведеш колючі очі
І путь солдатську перехрестиш ти.

Нехай це буде дивним. Хай не так
Живе і вірить наше покоління,
Та з шаною прийму я простий знак,
Знак древнього твого благословіння,—

Він став твоєї віри в нас данням,
Напученням в тяжку й грізну дорогу.
Було так стидно, так нестерпно нам
Проходити повз тебе, горду й строгу.

Прощай, бабусю. Вік нам пам'ятати
Твоє лице сухе, як ця земля.
Ми йдем на схід. Ми вернем звідтіля
На прах і погар матерньої хати.

Ми прийдем знов крізь бій, крізь дим пожеж,
Але з тобою простимось назавше,—
Ми, може, вмрем, а ти напевне вмреш,
На попіл хати рідної упавши.

На згарище священне принесу
Я мстиву зброю, вбрану в кров ворожу,
Бо тільки так тобі я скласти можу
Уклін посмертний, дяку і ясу.

ДОРОГА

Ідуть полки. Розмірний брязк металу,
Прифронтових доріг суворий лад.
Над вербами й озерами помалу
Пливуть дими гігантські. Сталінград.

Крізь димний простір, жовтий пил і спеку,
Крізь плюскіт волзьких каламутних саг

Вчувають люди битву недалеко
В її найтяжчих злобних голосах.

Тут звук стає стрясанням вод і суші,
Двигінням надр і поштовхом глибин,—
Розкотистий, широкий грім «катюші»,
Квапливий крекїт товстолитих мін.

Обвали бомб, ростучий рев безодні,
Удар об ґрунт залізнотїлих брил.
Ідуть полки. Курять шляхи походні,
День дев'яносто не спадає пил.

Ідуть полки, щоб стати ряд до ряду
На пристанях, в завісі димовій,
І на святих руїнах Сталінграда
Прийнять великий, небувалий бїй.

Нехай стає благословен навіки
Їх вступ, німий і схований в імлі,
На пагорби надволзькі невеликі,
На попїл Сталінградської землі!

Нїхто з людей ще в бїй такий не входив,
Не зміг такого подвигу сягти,
Як ці спокійні воїни народів,
Які не можуть не перемогти.

НА ПЕРЕПРАВІ

За обрієм вигнувсь крутою дугою
Трасуючих куль нешвидкий вогнепад.
Метнулося полум'я. Над головою
Пронїсся, клекочучи люттю, снаряд
Кудись у степи, за нічний Сталінград.

Шум вкритого димом завіси причалу.
Мертвотне палання ворожих ракет.
Пором навантажений суне помалу,
І дивиться пильно гвардієць вперед,
Пригвинчуючи на рушницю багнет.

Мовчання. Суворий обряд перепрāви.
Величні, як клятва, хвилини й думки.
На лінію подвигу, смерті і слави
Підходять готові до бою полки.
І город вже видно з туманів ріки.

Пориті розривами, глинясті кручі,
Горбів надбережних багрова гряда,
Розколоті стіни і мури димучі,
Розхитана вибухом волзька вода,
Від намулу, попелу й нафти руда.

Стрясаються гори. Удар за ударом.
Двигтіння землі глухошумне й тяжке.
В обагренних хмарах, в димах над пожаром
Клектання моторів, свистіння різке
І звергнуте з жадібним ревом піке.

Палають будівлі, хитаються стіни,
І смерть всюди свище, і згуба гуде,
І тільки одне тут несхитне й тверде—
Це грізне й розпечене серце людини,
Що впевнено в битву смертельну іде.

Крізь ревище бомб, крізь гарматні розкати,
Удари немислимої тяготи,
Я чую тебе, тихе серце солдата,
Як б'єшся розмірено й зважено ти
В часи, коли смерть потрясає світи.

Де небо стає від пожеж багроцвітне,
Де прахом залізо і камінь стає,
Там серце радянських солдатів несхитне.
Вітчизно! Щасливе прийдешне твоє,
Що серце таке в твоїх воїнів є!

Хай б'ють об руїни будівель прибої
Упертих, невгавних, тупих канонад,
Та яросні воїни в смертнім двобої
Стоять, не ступаючи й кроку назад,
За гордість, за славу, за наш Сталінград.

НА БЕРЕЗІ

Він, затуливши голову руками,
Втискався тілом змореним своїм
В пісок і грязь на дні сирої ями.
Разючий свист вгорі зростав над ним.

Коли, нарешті, звук виття страшного
Став землетрусом, грянув і відгук,
Цей чоловік здивовано відчув,
Що смерть свистюча впала не на нього.

І він почув бурління волзьких вод,
І вигук жінки, тужний і смертельний,
І він почув, як зашумів народ,
Що біг із сховищ на причал пустельний.

Тоді він звівся. Чорний дим встеляє
Холодні води, бурно закипілі.
Стогнав і гув маленький пароплав,
Роздертим боком хилячись на хвилі.

Жіночий крик. Нелюдський зойк дітей.
В рудій ріці чиєсь одчайне тіло.
Воно на хвилях билось і біліло,
І хвиля йшла на прибережний глей.

Він бачив це. Ремні на автоматі
Він здер з плеча. Ввійшов у глиб ріки,
Вглядаючись у тільце в світлім платті,
В корчійний вимах світлої руки.

Він владно плив, на клетотіння водні
Важкі долоні мірно кладучи,
Щоб винести на дужому плечі
Чиєсь життя з бурхливої безодні.

І знов на грузний глинястий укіс
Він вийшов з шуму вирів прибережних
І на руках, до болю обережних,
Свого народу жінчину підніс.

Він ніс її. Він приглядався до неї.
Він бачив муку на худім лиці,

Тонкої рани трепетні зубці
На бідних грудях жінщини цієї.

І кров кричала, сяjala й пекла,
Повільно впавши на мужські долоні,
Ці крапельки зловісного тепла,
Ці тихоплинні струмені червоні.

Вона була незвична і чудна,
Незнана жінка не його любові,
Але страшною наготою крові
З його життям зріднилася вона.

Він дім згадав, і огнище, і втіху,
І добрий труд, і дружбу, і сім'ю,
Йї, ласкаву, ніжноруку й тиху,
Свою жадану, мріяну свою.

І він її, печальну і далеку,
Побачив сльозом на своїх руках,
Немов це їй крізь кров, крізь небезпеку
Дбайливу руку захисту простяг.

І зрозумів він: тисячам незнаних
Чийось дочок, матерів, дружин,
Сестер і подруг, рідних і коханих
Став захистом і порятунком він.

Він став таким. Він не віддасть. Він встоїть.
Єсть сила в нього. Люта впертість єсть.
Відплатою він щедро заспокоїть
Свою сердиту і тривожну честь.

Про зненависть, про помсту кров кричала,
Яка його долоні опекла.
Зваж кожну міну, щоб їх м'ясо рвала,
Змір кожну кулю, щоб їх серць сягла!

Насичуй землю кров'ю людоріза
В тяжкій бою на смерть і на життя.
Щоб над землею змовкнуло виття
Фашистського скаженого заліза!

Воно знов виє. В хмарах бродить знов
Жадібний вбивця. Гоготить сирена
І, вкручуючись в простір стрімголов,
Звисають бомб гігантські веретена.

Хай валить сталлю і вогнем розрив,
Нехай осколки рищуть знавісніло,—
Великими руками затулив
Від них вояк жіноче ніжне тіло.

Так він, мужчина племені свого,
Ішов і жив цим тілом похололим,
Його незмірним і німотним болем
І кожною кровинкою його.

Він відомстить. Життя грізне своє
На ворога він звергне, як гранату,
І в нього з серцем видере відплату.
Він — воїн. Так! Він відомстить. Він вб'є.

НА КОМАНДНОМУ ПУНКТІ

Тонкими струмками з-поміж перекрить,
По глинястій, мокрій стіні катакомби
Земля, обсипаючись, глухо шумить
У мить тишини після вибуху бомби.

Здмухнувши цей порох з роздвічених карт,
Де жовті й зелені лежать суходоли,
Раптово на чийсь несподіваний жарт
Всміхнеться тихцем чоловік срібночолій.

І знов над столом тонконогим своїм
Уперто нахилить він голову сиву,
Вглядаючись в риси земного масиву,
Розкритого знаком скупим перед ним,—

Осель чорні зерна, розводи жовтаві
Пустельних степів, сині лінії рік,—
З цих рисок встає в його точній уяві
Прийдешнього бою розгаданий лик,

Його темні рухи, грізні його зміни,
Припливи й відпливи його течії.
Видющість осяює очі людини,
Уважні і втомлені очі її.

Він бачить пустелі, степи й межиріччя,
І рухання юрб мовчазних уночі,
І тропи, де тягнуть вантаж таємничий,
Іскринками порскаючи, тягачі.

І танки, що скреготом сталі своєї
Стрясають хвилясту дорогу нічну,
І встромлені в свіже груддя круг траншеї
Пахучі, блакитні куці долину.

Він чує невгавне шуршання дороги,
Шалене шугання ракет з даліни,
Швидкі, блискавичні, як залпи, тривоги
І спокій тяжкої роботи війни.

Цей спокій пронизує людську істоту,
Випростує душу й загострює зір.
Спокійний і тихий встає командир,
Кінчивши жорстоких обчислень роботу.

Метнулись зв'язківці. Бурлить телефон,
Аж дмуться червоні дроти, наче жили,
І швидшають кроки походних колон,
І взводи займають призначені схили.

Гуде тонко зумер. Уривчаста річ,
Вслухання у голос полків і дивізій.
Жовтіє ліхтарик. Кінчається ніч,
І степ коливається в млі рдяно-сизій.

Вже з передової вернувсь кашовар,
Вже перший снаряд путь розшукує вранці,
Вже став із багрового чорним пожар,
А зумер дзижчить і дзижчить у землянці.

Докупи зливаються ночі і дні,
Коли ярость битви палає в зеніті,
І сива людина не засне ні миті
На буркою встеленому тапчані.

Все ясно. Прибито останні печаті.
Останній зв'язківець у сутінках зник.
За млявою стрілкою на циферблаті
Замислено стежить старий чоловік.

Здригаючись, стрілка поділить надвоє
Кружок світлих цифр. І настане тоді
Іще один день велетенського бою,
День гніву. В упертості. В смерті. В труді.

Удар. І звергається вал канонади
На урвища й пагорби волзьких рівнин.
Командна траншея в землі Сталінграда
Пульсує, як серце безсмертних руїн.

В ЯРУ

Доми хитаються над яром,
Як чорні, звихрені кущі.
Вдирайся, знищуй і троци
Рвучким роз'яреним ударом!

Граната — в двері. Змах один,
Щоб навстріч бухнув димний вибух,
Аж бризне скло в дзвенючих шибках
І цегла тяжко грюкне з стін.

По сходах — в тьму. В підвал. В кімнати.
Чийсь крик. Короткий блиск із тьми.
На мить припасти за дверми,
Жбурнувши в дим кулак гранати.

Тоді стрибнути. Штик вперед...
Спинився, озирнувся довкола —
Рудого німця туша квола
Валялась, вкривши кулемет.

Дим вислизав у діри шиб,
І до розчахнутої стелі
Шматок зеленої шинелі,
Іще кривавлячись, прилип.

Боєць крізь млу хвилясту бачив
Житла привітного розгром,
Барвисті іграшки дитячі
І всохлі квіти під вікном,

І ліжка голубе залізко,
Розривом скручене в кутку,
Руїни куряву їдку,
Яка вапном запахла різко.

Тут жили люди. Це був дім,
Спочинок, тиша і вірада
Людей сумирних Сталінграда.
Тепер тут битва, труп і дим.

Бий, сильне серце! Дужче, дужче
Насичуй тіло злим вогнем!
По їхніх трупах ми пройдем
В своє відомщення грядуще.

Як спрагу гасить чоловік,
Так помсту ситим невиситимо,
Щоб жодна з куль не біла мимо,
Не всаджувався марно штик!

Він іграшку торкнув рукою,
Маленьку ляльку з ганчірок,—
Таку ж колись його синок
Тягав по хаті за собою.

Де ж нині ти, чуже дитя?
Мій синьоокий синку, де ти?..
Раптово змовкли кулемети,
Ввірвалось мін глухе виття.

Що сталося?.. По сходах збігти
Униз, в підвал, де командир
З кисета трусить на папір
Махорки зеленаві крихти.

— Ти, Антонюк? Бери, крути,—
Він каже, сам вже в синій димці,—
З півсотні вбили, решті німців
В ярк вдалося утекти.

Нам знов робота. Перекурим,
Докупи хлопців зберемо
Та й там, в ярочку, почнемо
Вливати сала клятим шкурам...—

Присівши на цементний піл,
Григорій закурив оспало.
Утома. Сили неставало
З лиця зітерти піт і пил.

Так, дряпаючи чорну корку
Своїх тяжких великих рук,
Сидів Григорій Антонюк,—
Він жив, зітхав, курив махорку,

І серце слухав він своє,
Як б'є воно у мляве тіло,
Що натомилось і зболіло,—
Як тепло й колихливо б'є.

Здавалось,— втома, більш нічого,
Та тільки прозвучав наказ,—
Схопився він, відчувши враз
П'янюючу силу тіла злого,

І звичну ярість вояка,
І чесну, мстиву насолоду
Вбивати вбивць свого народу,
І холод вірного штика...

Крутого яру сірі схили —
Звал згарища, піску й іржі.
Руді горбаті бліндажі,
Де знову постріли гриміли.

Там німці. Збігши вниз, вони
В рови, в бліндажні діри, в ями,
В окопи, вириті ще нами,
Залізли й били з глибини.

Ми знайдем тропи та доріжки,
Щоб витягати їх звідтіль!
Мигтять, як бистрі гребні хвиль,
Бійців короткі перебіжки.

Идуть хлопці в лоб. Григорій сам
До вражих сховів пройде тілом,
Легким і злим, як пламіль, тілом
В'ючись поміж горбів і ям.

Він нишком переповз до яру,
До круч сипучих і стрімких,
І звідси він побачив їх
Забіглу в урвища отару.

Гарчать, стріляють, риють твердь,
Засохлу землю Сталінграда,
Не знають, що за ними ззаду
Вже стежить гострозора смерть.

Донизу, в яр! Земля шугнула
І глухо гупнула на дні.
Завми! Сюди хтось глянув? Ні.
Трясуться кулеметні дула.

Шаліють німці. Бій гримить.
Тоді — на животі по схилу
І за сухої глини брилу
Сховатися. Обрати мить.

Короткий холодок тривоги.
Обрати мить. Без суєти
Цю вирішальну мить знайти,
Мить подвигу і перемоги.

І ось вона, мить точних дій!
Вперед рвонутися всім тілом,
В роззявлений бліндажний вилом
Жбурнути смерть. Гримни і вбий!

Трясе і рве удар гранати.
Вогонь, і свист, і дим вгорі.
Один за одним, як щурі,
З нори вистрибують солдати.

З-за брили скинувшись ривком,
Швидкий, як блиск грози, Григорій

Встає в беззвучності суворій
І рвучко б'є вперед штиком.

Ще один. Стук зброї. Крик.
Повалений гарчить в конанні.
Печаті всаджує тригранні
На зеленаві куртки штик.

Змах безпощадного приклада
І виблиск лютого штика.
Багато їх. Щось глухо пада
На голову Антонюка.

Обвал. Гойдаючись, під ноги
Багрове небо поповзло...
Стояти! Всім чортам на зло
Стояти! Бити, скільки змоги!

Імла й кружляння. Суне з мли
Чиясь страшна крива гримаса.
Не сила штик встромить? Вали
Ударом кованим обцаса!

Звалив... І стала тишина.
Кінець. Це смерть чи перемога?..
Пливе по тілу млость волога
І серце тихне, як луна.

Кричать. Невже знайома мова?
Невже свої? Біжать сюди.
Вже чути довгий бас Єршова,
Захриплий голос Абдільди.

Вони надбігли. Рідні лиця,
Тепло й привітність братніх рук.
— Живий-здоровий, Антонюк?
— Живий, як бачиш. Дай напитися.

Він п'є. Світліє спрагле тіло,
Він озирається кругом
І знову бачить проясніло
Задимлених небес огром,

І постать друга дорогого,
І пилом битви вкритий діл,
І одинадцять вражих тіл,
Повержених навколо нього.

Він вбив їх. Бив штиком, прикладом,
Всім тілом бив, всім гнівом бив,
І подолав, і захистив
Ще п'ядь землі під Сталінградом.

ПРОРИВ

В домах кривих, провалених, пробитих,
Між димних згарищ і смердючих куп,
На скровленому глинищі халуп,
На деревах, на їх зчорнілих вітах,
На звивах рельс, стовпів, дротів і рур,
На корчах площ, де камені брукові
Заляпані були мазком баюр
Гливної нафти і густої крові,
В хурделі іскор, в попелі садиб,
В стальних розкатах і ударах бою
Вони лежали вже багато діб,
Шляхи назад замкнувши за собою.
Вповзли в підвали, втислись в грязь канав,
Вжились в свинцем просвітані квартири,
І стежили, і голубі мундири
Їх автомат ривком коротким рвав;
Чи міномета щит ребристий клали
На прах домів для точної стрільби
І тільце міни ніжно опускали
В горлянку смертоносної труби;
Чи, довгошию і струнку гармату
Просунувши в розбомблений підвал,
Встромляли в танки племінь, мов кинджал,
Лупаючи машин броню горбату.
І люди стали хитрі і худі,
І гостроокі, і спокійно вперті,
І чорні з втоми, й непідвладні смерті,
І яросні в смертельному труді.
Ніч прогуркоче. День оскаженило

Сяйне й впаде швидкий, немов розрив,
І в'яне тіло, і тримає тіло
Велика гордість та ще більший гнів.
Горлянки сохнуть, тріскаються губи,
Чорніють, спечно дихають роти,
Та спрага помсти, та жадова згуби
Сильніша від цієї тяготи.
Вони все знали, все перебороли —
Жагу і голод, жах і печію,
І, ранені, хрипіли: — Вмру? Ніколи!
Я виживу. Я вистою. Я вб'ю.—
Останній хліб. Останній кусень м'яса.
Приповзши на командний пункт вночі,
Вони питали: — Є боеприпаси? —
І не один не мовив: — Є харчі? —

Так ніч ішла, так душний день ішов,
І сірі німці лізли звідусюди,
Та в чорних мурах спалених будов
Сиділи й бились невідступні люди.
Стояти тут! Нема шляхів назад!
Ні сну, ні хліба — мін, гранат, патронів
Бійцям твоїх священних бастионів,
Твоїх руйн вогненних, Сталінград!
Вони стояли. Віра серць суворих
Не вгнулась, точна і тверда, як штик.
На півночі, на степових просторах
Був дим, вогонь і гуркіт віддалік.
Там бій палав. З проломів на горищі,
З дахів будівель, з верховіть дерев
Вони вдивлялись в спалахи все ближчі,
Все ближчий виблиск, землетрус і рев.

Пливла по Волзі рихла, жовта крига.
Сніги руділи від розривів мін.
Все хлюпало. Метелиця й відлига,
Сльота й туман ішли навперемін.
І от в слизькому мороці світанку,
Коли бійці, сердиті й мовчазні,
Повзли під днище спаленого танку,
Зашелестіла сталь у вишині,
І всі вони почули зовсім близько,
Як грянув він, упавши в голий сад,

В насиджене німецьке логовисько —
Радянський, дужий, радісний снаряд.
Заверещав і з лігва виповз ворог,
І заметавсь розпачливо навкіл.
Снаряди били по німецьких норах,
Не схибивши й провіривши приціл.
Як вісники могутньої підмоги,
Ці посланці північних батарей
Знов підкріпили, знов звели на ноги
Натомлених і збуджених людей.
Вони пішли крізь хугу й свист пожегару,
І перед ними бігли навтьоки,
Не стримавши двобічного удару,
Німецькі, збиті з рубежів, полки.

Він став над смертю, воїн Сталінграда,
Він вийшов з пекла, з хаосу руїн,
З земних розколин, з грузного розпаду
Склепінь і мурів, поверхів і стін,
З горищ, набитих іскрами і димом,
З льохів, з підвалів, з розсипу цеглин,—
І був страшним, безжальним, незборимим,
Як речник мсти, худий і чорний він.
І він пройшов крізь селище і вибіг
На стоптані надволзькі пустирі,
В степи, пориті боєм. На бугрі
Він звівся враз, весь звихрений, як вибух.
На тлі багрових спалахів висот,
По вплетених колючим дротом схилах,
По пагорбах, бурхливо задимілих,
Йшли з півночі порядки наших рот.
Він кинувся назустріч їм. Полки
Топтали труп німецький. Їхні кличі
На берегах великої ріки
Лунали, переможні й войовничі.

І бій упав. З'єдналися тоді
Дивізії південні і північні.
Зійшлись бійці,— як велетні, величні,
Як люди, спраглі, втомлені й бліді.
Кричали щось, руками шкарубками
Стискали друзів, замашним слівцем
Їх веселили, і ділились з ними

І дружбою, й бинтом, і тютюнцем.
Вони все знали, все перебороли.
Забуте серце чули знов бійці,
І сльози, чорні та густі, як смоли,
Котились по неголеній щоці.
Солдатські сльози, трудні і нечасті,
Краплини сили й радості живі,—
Їх не стидались в цім великім щасті,
В цю добру днину душі бойові.
І стало тепло, тихо і відрадно.
Здавалось, чути птиць далеких лет.
І сам полковник вийшов наперед,
Хвилюючись і стримуючись владно,
Щось хтів сказати, та сказать не зміг,
Бо звичних слів у мить таку не треба.
Прибулих друзів він притис до себе
І цілував колючі лиця їх.
І виструнчилися перед ним вони,
І зводились за їх рядами ззаду
Грізні, вогненні стіни Сталінграда,
Як нездоланні витязі війни.

БИТВА

Земля диміла. Починалось літо.
Був день грози. Був сорок другий рік.
Понад Дінцем снаряд ревів сердито,
І з дальніх сіл лунав жіночий крик.
Там був пожар, грабунок і розправа,
Там звір глуяв — німецький п'яний збрід.
Там гітлерівська наволоч кривава
Збиралась, бенкетуючи, в похід.

Уже кінчали в штабі проставляти
Стрілки й дужки на Волзі та Курі,
Вже лютий Гітлер божевільні дати
Вписав в настільному календарі:
«Десяте вересня — ми в Арзамасі.
На двадцять п'яте вересня — Баку».
О, як принадно ці нотатки ласі
Накреслились на білому листку!

І він збирав свою тяжку армаду.
Піхотних мас і танкових колон,
Щоб, рушивши, прорватися за Дон
І до Москви іти — із Сталінграда.

Був день грози. Коли стемніла даль —
Ракета в небо, тремтячи, метнулась.
І заревіла битва. Сталь на сталь
Найшла, grimнула, вдарила, зіткнулась.
Німецький полк на взвод радянський ліз.
Коли ж він трупом падав при окопі,
Тоді знов кидав Гітлер на заріз
Свої полки, вгодовані в Європі.

Ми відступали. З-за донських горбів
Ще мріло димне українське небо,
І кожен воїн клятвено повів:
— Чекай, наш краю, я вернусь до тебе! —
Та гірко й трудно глянути було
На білостінну велич Сталінграда,
На волзьких плес ясне, злотисте скло,
Розбите чорним вибухом снаряда.
Боець, напившись волзької води,
Відчув — вода йому терзає душу:
Умри, а стій! Умри — не відійди!
— Я так зроблю! Я вистою! Я мушу! —
Він став на смерть. Він смертним боем бивсь.
Шляхів назад не відав він віднині.
Він в землю вгризся, кров'ю й пилом вкривсь
На обороні волзької твердині.

Як непохитні витязі війни,
В огні, в диму сталльної веремії
Стоять сини великої Росії
І України милої сини.
Казах, грузин стоять із ними рядом,
Узбек, гаджик, вірмен і білорус.
Стоять, як мур, під рідним Сталінградом —
Незламний мур, і дружба, і союз!

Мосіяшвілі, Тургунов, Болото,
Шухматов, Субка, Павлов і Склярів —
Гори і сьай для всіх племен і мов,

Імен цих скромних славо і пишното!
Їх тисячі і тисячі. Вони
Не знали страху, втоми і нестями.
Не раз в найтяжчі сталінградські дні
Гордивсь Хрущов своїми земляками.
Ніхто з них не хитнувся, не відступив,
Вони змагались, юні і могучі,
На схилах Волги — за дніпрові кручі,
На сталінградських вулицях — за Львів.
Вони, йдучи в нечувані бої,
Б'ючись за всю радянську Батьківщину,
Змагалися за рідну Україну,
За волю й щастя, славу й честь її.

Так в стійкості зростала перемога,
Так в обороні наступ готувався,
Так воїн в подвиг втілити поклявся
Наказу сталінського мудрість строгу.
Наказ разив, учив і закликав,
І надихав, і зміцнював героїв.
Боєць поклявся встояти — і встояв.
Боєць пішов — і німця подолав.

Над вільним містом, кров'ю й димом вкритим,
Сталевий гуркіт лютих битв затих.
Червоний стяг заплomenів над світом
На сталінградських згарищах святих:
Бійці, зітерши чорний піт з обличчя,
Дивилися на захід. Вдалині
Уже їм мріло над Дінцем Лисиче
І Харкова огроми кам'яні.
Леліла їм дніпрова далеч синя,
Їм грало море в сонячнім теплі;
Їм сявав Київ — золота святиня
Усіх народів нашої землі,
Їх кликали дністрові бистрі води,
Їм чувся шум карпатських переправ.
Над Сталінградом гордо засяв
Для України світлий день свободи!

ЕПІЗОД

Ось заревуть маленькі люті птиці,
З земних рівнин, врізаючись навкіс
В простори, в обрій, в морок, в громовиці.
В блищання й двигіт вогневих завіс.

Вниз відстрибне кошлате льотне поле,
Метнуться хати, просяйне ріка,
І веретенце злого літака
Мигтливу товщу сизих хмар проколе,

І стане видно димний небосхил,
І креслені на небі іскри бою,
І впливлу зненацька під собою
Зловісну тінь німецьких гострих крил.

Тоді зламать стрункий порив польоту,
І, ревучи, рвонуться віражем,
І розстрілом коротким, як ножем,
Метал і м'ясо враже розпороти.

І грянути з-під неба, як обвал,
Підкинувшись і захитавшись раптом,
Стискаючи руки кривавим клаптем
Незвично впертий і тугий штурвал.

І вирватись крізь безнадію й втому
З падіння, з прірви, з смерті, з тяготи...
І, скорчившись в кабіні, довести
Свою машину до аеродрому.

Жовтавий вихор збивши на ріллі,
Проскочити по ребрах косогуру
І, припинивши хворий рев мотору,
Відчути пахи й шепоти землі.

Відсунути прозоре забороло,
Побачить друзів, вибіглих сюди,

І прохрипіти медсестрі: «Води!»,
Життя і тишу чуючи навколо,

І на годинник глянути, щоб він
Спокійно й дивно показав достоту,
Що з часу вильоту до повороту
Ще не минуло двадцяти хвилин.

1943

ПРАПОРИ ПЕРЕМОГИ

Ще канонада стогне за горбками,
Ще стелеться над містом чорний дим,
Ще пахнуть смертю обгорілі ями
І, скрикнувши, обвалюється дім.

Ще на асфальті — кров, димиться цегла,
Залізо битви, скровлене й криве,
Але вже місто, вільне й неполегле,
Встає з руїн, світліє і живе.

І на розбитій вигорілій площі
Вже нашвидку написаний плакат
В руках святково вдягнених дівчат
Живим і теплим вогником полоще.

І бідні квіти, зрошені в нужді,
В неволі й смутку змученого міста,
Кладуть дівочі руки молоді,
Як дар любові, на броню танкіста.

Ідуть полки, і світлий марш гримить
І зве бійців для дальшого походу,
І з ним навік, для людства, для століть,
У Харків входить слава і свобода.

Марш зве на бій! Полки ідуть на бій —
В могутті, в славі, в певності, в залізі
Прапороносці Харківських дивізій
Несуть на захід славний прапор свій.

1943

ПАМ'ЯТІ ВАТУТІНА

Він вів полки під Білгородом в бій,
Він керував боями за Чернігів,
Керманіч військ у школі бойовій
Тяжких походів, блискавичних дій
І велетенських всенищівних здвигів.
Він вів полки до київських висот
На боротьбу за місто златолаве,
Він, непохитний воїн-патріот,
Такий, як вчила партія й народ,
Солдат свободи, перемоги й слави.
Він вів полки на битву за Дніпром,
В ліси Волині, на Карпатські схили.
Вперед! Вперед! — полк рушив за полком:
Житомир, Луцьк і Корсунський розгром
Знов їхній прапор славою укрили.
Горинь і Смотрич. Близько древній Львів —
Полки ішли і ворога бороли
На тих шляхах, куди їх владно вів
Орел із стаї сталінських орлів,
Воєначальник сталінської школи.
Він перемоги бачив світлий лик,—
До перемоги путь веде орлина,—
І вмер як переможець-войовник,
І славою безсмертною навів
Його вінчає вдячна Батьківщина.

КИЇВСЬКІ ЕТЮДИ

(1945)

НА ЛІВОМУ БЕРЕЗІ

Туману мляві, мерехтливі смуги,
Повільно, коливаючись, пливли,
І видно стало кручі і яруги
З-за тихої дніпровської їмли.

Правічні схили, предківські причали,
Билинами оспівані холми
Мовчали скорбно, і велично ждали,
І бачили, як їм вклонились ми.

Над згарищем осель Лівобережжя,
Над димом битв, на попелі й крові
Узріли ми у незабутній стежі
Доми, холми й святині вікові.

І так в мовчанні, в тужному чеканні
Вглядались діти в материнський лик.
В безсмертний образ, в риси осіянні
Старого міста, юного повік.

Ясна оселе! Ти благословляла,
Ти кликала, ти сяла за Дніпром,
Як світла бранка темної навали,
Увінчана закровленим вінком.

Це пасмо диму, ржаве і зловіще,
Висить жадібно над чолом твоїм —
Там племінь прище, там злий ворог рище,
Там кат регоче, там гогоче дим.

Я знаю: щастя знов до нас вернеться —
Сягай, мудрішай, радуйся, світлій!—
Але ніколи з серця не зітреться
Суворий карб тих днів і тих подій.

Мов гордий шрам на тілі ветерана,
Той карб в собі крізь все життя неси.
Як сторож серця, ця невсипна рана
Хай каже нам: ти воїном еси.

Кричи в століття, рано невтоленна,
Розкривши чорні, спечені уста:
— Будь невблаганна, будь благословенна
Велика мста, свята і мудра мста!

По вінця повні ярості й любові,
Стояли ми, замислені й тяжкі.
Юрбою турів пагорби Дніпрові
На водопій сповзали до ріки.

Як меч, блищав в тьмі чорних крутоярів
Потік Дніпра. І меч забагрянів,
І меч піднісся, перший залп ударив.
Червоногрудий оболоч проплив.

НА ВУЛИЦІ

Вірю й знаю — більш уже ніколи
Серце так не битиметься знов,
Як в той день на вулицях Подолу,
Звідки в місто рідне я ввійшов.

Осінь димна, осінь тьмянозлата
На пустельнім київськiм холмі.
Голосом любові і скорботи
Нам кричать румовища німі.

Простягнувши перебиті руки,
Зяючи проломами голів,
Зводяться над смрадним сміттям бруку
Постаті замучених домів.

Не ридають, гнівні, темноликі,
Розкривають яросні роти:
Глянь на наші згарища великі,
Глянь на нас — іди і відомсти!

Все вчини, щоб знову ми воскресли,
Все здолай, все змиряй, все зроби!..
Серце світло й впевнено піднесло
Тяготу великої злоби.

Шкарубкий, обпечений злобою,
Злинок серця,— багровій, печи!
Месник-воїн, воджений тобою,
Вдень не схибить, не впаде вночі,

І коли десь смерть його настане,
Куля свисне і пониже в лет,
Він вперед кривавим тілом пряне
І, вже мертвий, в ката вб'є багнет.

БІЛЯ УНІВЕРСИТЕТУ

Хитались червоні колони будови,
У шибках розжарене лопалось скло,
Металося полум'я й глухо ревло,
З дверей вистромляючи тулуб багровий.

І валяться зали в огнений пролом,
І сипляться щебнем склепіння дебелі.
І книги, як птиці, на мокрій панелі
Розпачливо б'ють обгорілим крилом.

Ламаються стіни, і падають долі
З обвитих вогнем постаментів своїх
Поети й мислителі високочолі,
Сторожа дбайливо бережених книг.

Де дівся, пойнятий злобою й одчаєм,
Їх нищий, лякливий і підлий палій?
Ні, ти не втечеш! Ми тебе відшукаєм
В проклятому лігві, в домівці твоїй.

День судний надходить. Замкнулося коло.
Ти станеш на суд, щоб свій вирок знайти
За влучене кулею Пушкінське чоло,
За очі Тараса, що випік їх ти.

За Гете, якого укрити ти ганьбою,
За рани Белінського й муки Франка,
За скроню Шекспіра, пробиту тобою,
За глум з елладійця, сліпця й співака.

Ти вситив на їхнім високім підножжі
Свою озвірілу руїницьку хіть.
Безумний, забув ти: при них на сторожі
Стоїть збройний муж, гнівний месник стоїть.

ЯР

Руді провалля, глинища зелені,
Завалений зотлілим сміттям рів.
Жахаючи, вривається в легені
Зловещий вітер ржавих пустирів.

Не бліднути, не скніти, не здригатись —
Стоять, як суд! Як войовник, стоять!
Замало клять, щоб ними присягатись,
Щоб проклинати — нестає проклять.

Звичайний яр, брудний і неохайний,
Тремтливі віти двох блідих осик...
Ні, це не тиша! Незгасимий крик,
Ста тисяч серць предсмертний крик одчайний.

Сріблястий попіл спалених кісток.
Людського лба розтроснений шматок.
Розпались яру здвигнуті укоси.
Повзуть із ями золотисті коси —

В землі не скрилось, тліном не взялось
Витке і ніжне золото волось.
Блищить на мокрій твані крутоярів
Розбите скло старечих окулярів.
І дотліває кинутий набік,
Закровлений дитячий черевик.

Зарито в землю, втопано у глину
Жахливий слід стотисячного тліну,
Слизький і жирний замісився глей
Розкришеними рештками людей.

Це тут ревіли вогнища багрові,
Це тут шкварчали нафти ручаї
І в трупах жадно рились палї,
Шукаючи скарбів на мертвякові.

Тяжкий, гнітючий і нестерпний дим
Підносився над моторошним яром.
Він дихав смертю, він душив кошмаром,
Вповзав в доми страховищем глухим.

Багрово-чорні сполохи блукали
По занімалій від жаху землі,
Кривавили злим відблиском квартали,
Бруднили жител київських шпилі.

І бачив люд з своїх скорботних сховищ,
Як за вінцем Кирилівських будов,
За тополями дальніми кладовищ
Горіла страшно їхня плоть і кров.

Могильний вітер з тих ярів повіяв —
Чад смертних вогнищ, тіл димучих згар.
Дивився Київ, гніволиций Київ,
Як в полум'ї метався Бабин яр.

За племінь цей не може бути покути,
За погар цей нема ще міри мсти.
Будь проклят той, хто зважиться забути.
Будь проклят той, хто скаже нам — «прости».

РАНОК

Над тишею холодних сизих площ
Висить, як звук, тонкий і рівний дощ,
І він мигтить, хвилясто і змісто
Простелений по схилах тишини.
В своє життя іще не вірить місто,
Лякаючись і гомону, й луни.

Ця дивна тиша, хвора і врочиста,
Тече, як повінь, в берегах домів
І, радучись, ввіходить в серце міста
Передчуття великих добрих слів.

Ці перші кличі ще не прозвучали,
Ще в людських сховах не почули їх,
Ще не розкрились ями і підвали
Й могильні склепи, тайники живих,

Ще в поглядах стрибає вогник шалу
І жах кричить з запалених очей,
Ще в отворах вузьких водоканалу
Жінки одчайоно стискають дітей.

Ще в зламаній прикладами халупі
Снується запах сивого димка
І теплиться, зчорнівши, кров на трупі
Пристреленого вбивцями дідка.

І дощ висить, і безгоміння, й дим
Над всім кричущим, диким і страшним,
І це — як мить, коли в лице скорботне,
В тремкий, зболілий материнський лик
Уперше син вдивляється німотно,
Щоб не забудь цих рис її навік.

Минуть літа — цього нам не забути.
Як в сховищі, в очах на самім дні
Лягло і вгрузло бачене й відчуте,
Немов кристали точні і ясні.

Я кожен крок навік запам'ятаю
В той день, коли ми мовчазним гуртком
Пройшли все місто з краю і до краю,
Пустельні площі, парки над Дніпром.

Пройшли все місто в тишині й задумі,
Крізь біль і дощ, крізь спогади й туман.
Червоний прапор на згорілій Думі,
Завалений уламками майдан,

Гігантський прах, кривавий розсип цегли,
Роздертого заліза передзвін,
Чорнозем свіжий над бійцем полеглим
Між заяючих хрещатицьких руїн,

Струмки терпкого, в'їдливого чаду
Понад пригаслим згарищем будов
І на піску каштанового саду
Сліди підкутих пруських підошов.

Осіній дощ змиває їх навіки,
Але не нам, не нам це забувать —
Убийника закровлену печать,
Сліди звірині, важкоступі й дикі...

Стою німий на цвинтарі домів,
Ні сліз, ні слів. Сухий і світлий гнів.

Рясніє дощ, і падає лункіше
М'яких краплин розмірене биття.
Теплом війнуло. Місто тихо дише,
Вертається життя.

НА ПЛОЩІ

Вступають воїни у древній круг майдана,
На площу вічову народу-воєка,
Де, звівшись на кістках нападницького стана,
Нам незрушимий мур завіт свій проріка,

Де вічним сяєвом, прозора і легка,
Горить мозаїка Софії золототкана
І де на братній Схід показує рука
І віща булава, десниці владній дана.

Тут зупиняються, шолом сталевий свій
З чола знімаючи, щоб скласти предкам шану,
Потомки перед тим, як рушити у бій,—

Полтавський хлібороб, чабан із Казахстану,
Московський сталевар, сибірський звіробій
Являють ратну честь свободному Богдану.

БУДІВНИЧИЙ

Осілля розгойдана хвища
Проноситься між руїн,
Між чорних стовпів попелища,
Між мертвих зубчастих стін,

Кричить у розламані брами,
В обвислих дротах свистить,
Звисає брудними струмками
З обвуглених перекритть.

І довго доми тонкостінні,
Бездонні проломи стіни
Гудуть темним шумом пустині,
Безцільним блуканням луни,

І клопоть шпалери гнилої
На сьомому етажі
Тріпоче, в'ючись в сувої
На мокрій цегляній ржі,

І рве золоту свою ризу
На площі тужливий каштан,
І падає мармур карнизу
В міський сухолистий бур'ян.

А хвища несеться й трясеться
Над гущею чорних баюр
І, ржаво скрегочучи, гнеться
Розчохнутий вибухом мур,

І раптом він валиться глухо,
По шпарах наскрізних рвучись.
Хапкі твої пальці, задухо,
В горло моє вп'ялись!

Як пройдеш пропахлу тліном,
Гігантську мертвотну падь?
Ніколи цим вмерлим стінам
Людського тепла не ховать.

Ніколи по цих переходах
Додому ніхто не ввійде,
Ніколи ні пісня, ні подих
Не зродиться тут ніде,

Ніколи не бризне світло
Із вікон кварталу-мерця,
Твій попіл, замучене житло,
Вогнем обпікає серця.

Я чую, як в тілі людини
Бушує розгнівана кров,
І серце пече.
На руїни
Задуманий зодчий прийшов.

В замисленні, в тузі, в мовчанні
Обходить він мертвий простір
І згарищ кварталі туманні
Обмірює вдумливий зір,

І очі пестливо гладять
Землі кожну падину й схил.
Що спинить і хто завадить
Прийшестю великих діл?

Хто зможе зректись життєтворних
Зусиль, прозрівань і сягань?
Світліє в тьмі звалищ потворних
Видінь не кристальна ще грань.

Ні, він не віддасть завадам
Згасити видіння своє.
Воля усталює задум,
З хаосу форма встає.

Він бачить крізь морок і тління,
Крізь діри і прах будов —
Тут ляже прямиий; мов проміння,
Проспекту блискучий покров.

Тут вулиця шумно тектима,
І звиснуть над нею вгорі

Планетами золотими
Лампіони і ліхтарі.

Гульлива, розспівана повідь,
Веселих людей течія
Іскриться, шумить, славословить,
Сміється, співає, сія.

Танцюючим майвом відбита
В свічаді шліфованих стін,
В мигливих глибинах граніта,
В кристальних озерах вітрин.

Розкрито осяяні входи
В лунці анфілади зал,
Де пісня склика хороводи
І щастя веде карнавал.

Як звершень народних звичай,
Святкує юрба молода
Свій світлий тріумф будівничий,
Свій радісний подвиг труда.

Ще плетиво тросів та балок
Снується у вишині
І щелепи землечерпалок
Вгризаються в верстви земні,

Ще брили рожеві і чорні
Лягають плечем на плече,
Клепальник в багровому горні
Прозоре залізо пече,

Ще пахне пронизливо й їдко
Завихрений пил будувань
І тягнуть невтомні лебідки
Фігурні увінчання бань.

Ще палаців зали високі
Розцвічує пензель митця,
Але вже кінчаються строки
І праця доходить кінця.

В блакитному плесі майданів
Віддзеркалюються доми.
Патруль колонадних титанів
Врочисто виходить з тьми.

Зіпершись на плити гранітні,
Тіла мускулястих колон
Вартують, величні й несхитні,
Вояцької честі закон.

Тут звучною бронзою слави,
Гранітом чеснот бойових
Дім воїна величавий
Мури свої воздвиг.

Зайди у ці стіни чеканні,
Де пруг вкарбувався в пруг,
Де грань прикипіла до грані
І тиша лягла навкруг.

Тут бронза нетлінно ясниться
І мрамур гордливо застиг,
Тут люди вдивляються в лиця
Безсмертних солдатів своїх.

Каштани підносять свічі,
Тополі співають в вись
І шепоти таємничі
По кронах дерев пронеслись.

Хвилюючись, парк пишночолий
Метнувся з чавунних оград,
І в далеч поплив матіоли
Солодкий, облесливий чад.

Фонтанів хитливі стеблини,
Духмяні зітхання проваль,
І раптом двигтять глибини,
Б'є сляво і грає сталь.

Над довгогудучим простором,
Над арками через Дніпро
Блискучим промчав метеором
Розгонистий поїзд метро.

Все втихло... Стають коротші
І гаснуть струмки сльоти.
Заглиблений в думи зодчий
Продовжує вперто йти.

Обходить страшні квартали
Змертвіння і пустоти,
Крізь згарища і обвали
Продовжує вперто йти.

І ставить на мертві будови
Робіт життєтворних знак.
«Так буде!» — він нам промовив.
Ми знаєм, що буде так.

ПОДОРОЖІ

ГРУЗИНСЬКІ ПОЕЗІЇ

ГОРІЙСЬКИЙ РАНОК

Ви яснотою й трепетом тепліли,
Відбившись в світлих мочарах землі;
Мов зеленаві ягоди, ви спіли
На ранніх хмар рожевому гіллі.
Ще день не встав, тривожний, стоголосий,
Ще пропливали марева світань,
І грали ви, і прозористі роси
Омили кожную вашу чисту грань.
Ви половіли. Радісне тремтіння
Проймало вас. Це — дозрівання знак,
Пульсація нестиглих зір. Отак
Пробуджується літеплом насіння.
Це молодість весінньої зорі.
Врожай багатий віщували зорі,
Сіяючи стрілчасто угорі
Над росяною низиною Горі.

Земля вруніла прорістю. Чагар
Шипшини й сливи, терену і глоду
Заворушився: розцвіту пожар
Сповив його ясним димком до споду.
Світ зашумів. Сяйнули у воді
Блакитними кометами форелі,
А поміж зір орлята молоді
Загнали, знявшись з гірної оселі.
По мокрих тропях тупотіли вскач,
Б'ючи копитом хлюпко й глухо, коні.
На сизі ще від мулу оболоні

Гонив повільних буйволів орач.
Він зупинивсь і розминав в долоні
Пахучу м'якість чорноземних груд:
— Чужа земля! — В печалі і в прокльоні
Розпочинавсь людей весінній труд.
Чуже зерно рукою брав своєю
І розкидав чужій весні навстріч,
І безконечно тягся над землею
Плугатаря, як доля, довгий клич;
Земля, під плугом сиплячись зернисто.
За ним услід повзла за гоном гін,
І віщував про труд початий він.
Ховались зорі. Прокидалось місто.

Вже відсвіти зі сходу золоті
Бринять на шибці, тьмяній і розбитій,
На лудженому посуді, на вкритій
Полатаним килимчиком такті.
І райдужними зайчиками хата,
Цей бідний дім горійського шевця,
Вся оживилась. Промінь став шугати
І замигтів, торкаючись лиця.
Це пробудило хлопця. Він підвівся,
Смуглявотілий, скудлий і стрункий.
На білій стінці зайчик метушився,
Годинник скрипнув і почав свій бій.

Ще вдосвіта пішла до міста мати
Білизну прати в наймах у купця,
Приглушено з підвальної кімнати
Загунав шевський молоток отця.
Він бив, гнучись на стільчику триногим,
Шмат шкіри, змоклий у рудій воді.
— Не бачити цвітінь весни убогим!
— Не сходить сонце людям у нужді!

А сонце вже зарожевило гори,
А цвіт весни захвилював сади!
До школи — рано. Вийти на простори,
До Горіс-Ціхе — вибігти туди!
Зібратися, запакувати в торбину,
З червоного пошиту кумача,
Книжки, і зшитки, й хлібця половину,
Щоб зайвий груз не обтяжав плеча.

І, по калюжах хлюпаючи, мчать,
Покликавши сусідського хлопчину.

Два хлопчики — горійські школярі,
Меткі й проворні, збуджені і скорі,
Спинилися з розгону на горі,
Що височить короною над Горі,
Де горбляться, мов хмари у грозу,
Тяжкі, іржаві камені фортечні,
Де ледве чутно, вдалині, внизу
Гримлять Ліахви хвилі бистротечні.
Назустріч хлопцям — іскор водоспад.
І просторінь, і дальне стоголося,
І наглий вітер збив з чола назад
Їх непокірне, звихрене волосся.
Вони зухвало стали на шпилі,
Школярські торби сунувши під пахви,
І бачили, як промінь віддалі
Б'є по кольчuzі сріберній Ліахви.
Її плескати, шумні береги
Шуршали, вкрившись голубою рінню.
І не було, здавалось, навкруги
Кінця і краю шуму і світінню.
І все було музикою. Зоря,
Як сплеск свірілі, бризнула, розтала;
З долин, мов нота довга і тривала,
Хвилясто тягся клич плугатаря.
І чуйно слух напружений хлопчини
Ловив оцей, з дитинства знаний, клич,
Правічний спів картвельських межиріч,
Тужливий звук земних трудів людини.
Земля труда, неволі і краси,—
Вона співала, як всі землі світу,
І в душу хлопця, світові одкрити,
Лились її співучі голоси.
День осіянні зводить паруси,
На путь високу, в прагненні zenіту,
Виходить сонце, і зірки роси
Поволі гаснуть в білих хмарах цвіту.
Крізь випар рос річки, сади й лани
Звелися в семибарвнім ореолі;
Гігантське сонце йшло на видноколі,
Вали сіяння звергши з вишини.

Воно сліпило очі і вдаряло,
Аж задзвенівши, в молоді серця,
Замисленому синові шевця
Сусідський хлопець проказав помалу:
— То бог, як сонце, світить в ці краї.—
Його товариш обернувся раптово:
— Ти кажеш — бог? Та бог — порожнє слово,
Якого нас навчають шахраї:
Ти кажеш — сонце? Та його сіяння,
Як пролетілий чорнотілий птах,
Перетинає й тьмарить крик страждання,
Цей клич рабів, що стогнуть по світах.
Я прагну сонця. Я не вірю в бога.
Ми — люди. Ми — найвище на землі...—
Фігурка хлопця, випростана й стрєга,
Лицем до сходу стала на шпилі.
Навпроти неї сяйво в переливах
Кипіло, било, ринуло здаля,—
І в очі сонцю глянуло орля,
Не хилячи своїх очей гордливих.
Сусідський хлопчик в цю провіщу мить
Відчув, можливо, що незвичну силу,
Орлинозору і орлинокрилу,
Душа його товариша таїть;
Що прийде час, і в боротьбі титанів
За істину,— за світло для людей
Він поруч сонця стане — Амірані¹,
Розкутий, переможний Прометей.

1937

БІЛЯ БУДИНКУ В ГОРІ

Осіннім ранком я прийшов сюди,
Щоб привітать горійський діл поклоном.
Іскристий сніг далекої гряди
Колише відблиски, сріблестим дзвонить дзвоном;
Повітря грає, як гірські ключі,
Звиваючись в струмки й нитки прозорі,
Свої медвяні пахощі ллючи

¹ Амірані — герой грузинського епосу, подібний до Прометей.

З окільних піль і гір в узорну чашу Горі.
Між віти яблунь промені вплелись
І весело гуляють сьйні плями
По дворику, брукованім колись
Пласкими й сірими річними камінцями;
Безшумно лине подих вітерця,
Ступені ганку блисками встеляє,
Всю скромну хатку бідного шевця
Вкриває сьєво високе і безкрає.
Душа народу, щира і ясна,
Велика й ніжна, радісна й багата,
Сіяє тут, бо відає вона,
Яке дитя землі ця випестила хата,
Яке, народом зрощене, дитя
Узріло вперше світ свого життя,
Ступаючи на цей рипучий ганок
З крихких цеглин і сучкуватих дранок.

З пошаною вв'ходить люд сюди,
Де бачили убогі, білі стіни
І перший крок, і перший сміх дитини,
І перший хліб її, гірчавий хліб нужди.
...Рипить колиска. Не стуляє очі
Розгуляне чорняве дитинча.
В шандалі міднім скривлена свіча
Жовтавим вогником, згасаючи, мигоче.
Ні сну, ні світла матері нема,
Немає думам невідступним впину.
Імперії глуха й жорстока тьма
Стоїть за вікнами, вглядаючись в дитину.
Крізь злобну ніч, крізь вікодавню тьму,
Коли шляхи заметено в негоду,
Як вийти в світ, куди піти йому,
Дитині бідного робочого народу?..
Десятки літ пройшло від тих ночей,
І світлий день стоїть у дверях хати.
Щоб все згадать, щоб все запам'ятати,
Тропа сюди веде схвильованих людей.

Вони пильнують тишу сторожку,
Хвилюючись при кожній тихій згадці,—
І москвичі, й тбілісці, й лєнінградці,
Прибульці з Києва, з Карелії, з Баку.

Вони замислені. Їх пам'ять схороня,
Як власну гордість, ті сягання перші,
Коли орлом злетіло орленя,
Понад хребтами гір своє крило простерши.

Тбілісі, Хові, Авлабар, Батумі —
Невгасні дати справ його й турбот.
У кожній дії, в кожному слові й думі —
Народові, з народом, за народ.
Вогні Баку, сіяння Апшерону,
Запламенілий багро круговид.
Вдвляючись у заграву червону,
Юнак-борець вже бачить сонця схід.
Від нього сонця тьмою не сховає
Ні мур тюремний, ні полярна ніч.
Крізь дальню даль, як відповідь, лунає
На кличі Леніна його братерський клич.
Він з Леніним вчить робітничий клас,
Як у боях виборюється влада.
В Жовтневі дні грізного Петрограда
Він разом з Леніним рішучий вкаже час.
Хай виють бурі в ярості шаленій —
До комунізму впевнено веде
Весь наш народ його несхибний геній.
Його високий стяг, що не склонявсь ніде.

Як сталь, незламна і, як сонце, чиста
Сіяє путь великого життя
Учителя народів, комуніста,
Борця свободи, мудреця й вождя.
Надія людства втілилася в ньому,
Народна сила змогутніла в нім...
Ми над його колискою стоїм
В кутку горійського осяяного дому.
Дошате ліжко. Лавка при столі,
Накритому убрусом сніжно-білим,
Старе люстерко, гарусовий килим.
Так, тут родився він — найбільший син землі!
І всі серця злились в однім завітнім слові:
Ти нашим щастям будь ще безліч-безліч літ!
Веди, учителю, нас на сягання нові,
На нові подвиги, в комуністичний світ!

Ми з різних міст, республік і віддалили
Прийшли сюди, до скромних стін оцих,
Та нерозривно з'єднає нас всіх
Велике, рідне, любе слово: Сталін.
На час прощаючись, як друзі розійшлись,
Та не забудемо, як з світлими серцями
Ми йшли по дворику, брукованім колись
Пласкими й сірими річними камінцями.

1949

НА РУІНАХ У КУТАІСІ

Розкинувши жовтавих жилок сіті,
Мережі гострих, як у птиць, кісток,
Жадібний плющ припнувся на граніті,
Сухий, як бич, чіпкий, як кровосмок,
Але з-під сіті, що гризе і душить,
Сіє камінь, сильний і живий,—
Його не звергне землетрус, не зрушить
Звій блискавиць і наглий буревій:
Розмірений уважним будівничим,
Він гранню в грань і пругом в пруг приліг
Над скелями, над шумним многоріччям,
Над многослів'ям натовнів міських.
Він з небом зливсь, просвічений промінням
Імеретинських осіянних днів;
Він з ґрунтом злився, викутим склепінням
Вершаючи його узгір масив.
І кинула будова незборима
Від стін до стін високий віадук,
Що вигнувся у неї за плечима,
Як рицарський опуклогрудий лук.
Він не прогнувсь, обтяжений вагою
Розкішних грон, камінних розцвітань,
Почеплених оздобою тяжкою
На плечі брил, на арок дужну грань.
Цей виноград, що визрів в лоні скелі,
Мов купа круглих, плодоносних тіл,
Собою вкрив колонні капітелі
І оживив глухе мовчання брил.
Він цвів, повисши повними, тугими,

Набряклими, в̄ажчезними грудьми,—
Здавалось, дише теплота між ними,
Захована в вологих ямках тьми.
Плоди землі прикрасили будову
Своїм живим і теплим ланцюгом,
Гірляндою карбованого кову
Оперезавши всю її кругом.
Гілля гранатів, пишний лист акантів,
Квіток, плодів і кетягів тягар —
В гігантські чаші урожай гігантів
Поверг рукою щедрою різьбар.
Каменярі — раби і чудодії —
Принесли в творчій ярості сюди
Ці, вирослі з віків, з граніту, з мрії,
Плоди, як чаші, й чаші, як плоди.
Такою їхня живодайна сила,
Їх творча лють і ненасить була,
Що з каменю плоди вона зростила
І в мертвому безсмертя досягла.
Він був рабом, він був народом в путах,
Цей землероб, цей каменяр плодів,
Та в прагненнях ненаситимо лютих
Він навіть камінь рідний оживив.
І що тепер безпліддя скель одвічне
Народові — володареві гір?
Долають смерть сягання титанічні,—
Життя і цвіт — це їхня мисль і твір.

1937

ШЛЯХ ДО ТМОГВІ¹

Потомлені, засліплені поволі
Краплинами солоної ропи,
Ступили ми на землі жовті й голі,
На древній пил Тмогвійської тропи.

Трикутні скелі, призматичні кручі,
Зигзаг розколин, креслений по них,

---

¹ Тмогві — руїни старовинного міста-фортеці на горі в південно-східному районі Грузії — Месхеті, звідки походив Шота Руставелі. Він про це пише в своїй поемі: «Я... неснаний месх, на ймення... Руставелі».

Кристали гір, зубчасті та блискучі,
В косому сьйві, в одблисках сухих.—

І скрізь мовчання, тільки тінь дороги,
Мов звук тонкий, пливе ще віддалі,
І зроджує передчуття тривоги
Стара, недобра тишина землі.

Скрегоче пил; трави глухе рипіння
Лякає чуйних блискавичних змій,
І пахне чадом спечене каміння.
І йде, як час, повільний суховій.

Аж до задухи, аж по самі вінця
Налито спеки в мідний краєвид.
Отак розкривсь для зайшого чужинця
Священний вхід— в епічну бідність вхід.

Жорстоко й скупю, стримано і голо
Про голод орд, про жах і смерть людей
Шепоче вічність, з'явлена навколо,
Чутна для вуха й зрима для очей.

Ущелина все вужчає. Узгір'я,
Як вихорі, звиваються й ростуть.
Все глибше, в край беззвучності й безмір'я,
Хитаючись, занурюється путь.

І втрачено порівняння та міру
Горі, мовчанню, барві, висоті.
В легенду ми, припишклі, потай миру
Виходимо, довірившись путі.

Воно для нас явилось відразу
І холодом дихнуло у лице,
Немислиме видовище оце,
Ця титанічна друза діабазу.

В зубцях, в різцях, в каміння гострій грі,
Як велетенська, варварська тіара,

Гора сіяла тьмою. На горі,
Немов вівця, пасеться біла хмара,

Сплітаються схолоджені вітри
На тлі її у пасма тріпотливі.
Поміж узгір, в їх наглому розриві
Піднісся конус голої гори.

В її масив, як в чорнотілу урну,
Укладено прадавній прах будов,—
Череп'я башт, палаців та церков,
Твердиню гір, стовежну і стомурну.

Іще кружить сліпий навкольніий мур
Зі скель до скель, з уступу до уступу,
І між руїн, повалених на купу,
Спалахують ще іскри амбразур;

На круглих стінах ще підносять храми
В піщаник вдовбані сокири та хрести,
Але розтято бані їхні, брами
Розчинено для вітру й пустоти.

Мов шкура тигра в ржавобурій шерсті,
Шолом гори вгорнувши у сувій,
Рудіє місто на скелястій персті,
Печальне в марній величі своїй.

Як в смерть, в ці шрами розпачу й неволі,
В розколини на мертвій голові,
В крихкі руїни і в склепіння голі
Вдивляємось ми, вільні і живі.

Не жах путі, не тропи в смерть зітерті
Ведуть по світу між долин і гір.
Бо горе тим, хто надто в знаки смерті
Занурює свій нерухомий зір.

Прославимо ж тривоги життєдайні
Людей, що повні живосили вщерть
І що виносять радощі осяйні
Не з тайни смерті, а з таїн безсмерть!

Я відвертаюсь. Далі летється шлях,
Мигочучи іскристою жорствою;
Хвилюються на нім переді мною
Чиїсь сліди, утопані у прах.

І раптом я спиняюсь на звороті —
З-під ніг тропа, мов птиця, рве свій лет,
І на вечірній неба прозолоті
Я бачу світлий людський силует.

В безкраю даль іде цей подорожній,
Щоб в світ і сяйво вийти із століть,
Щоб в кожнім житлі, і в оселі кожній,
Живий з живими, дружбу поділить.

Зіяння Тмогві! Speки круговертя,
Безпліддя гір проржавлене й руде,
І ми тоді впізнали: це іде
Єдиний той, що тут сягнув безсмертя.

І ми тоді впізнали: мимо нас,
Осяявши негасним сяйвом скелі,
Іде крізь смерть, крізь просторинь і час
Незнаний месх на ймення Руставелі.

1936

НАД ТРУНОЮ ВАЖА ПШАВЕЛИ

Це раз було,— цього не буде двічі.
Була тіфліська ніч. І був лиш череп твій.
Жахаючись, в твої вдивлявся вічі —
Земля лежала в них, і тьма, і супокій.

Зіниць пустих печера величава,
Склепіння, зігнуте над сном підземних вод,
Де в вирах мовчазних, відсвічена стокрот,
З землі, як сталагміт, зростала мудрість пшава,
І ржавим джерелом хевсурська біла слава,—
Могучий склеп над сховищем скорбот,
Печера костяна, німотна і жовтава.

Дививсь крізь неї я; і бачив хмарні далі,
Простори, схрещені, як тропи чи мечі,

Дуби рипучі над твоїм Чаргалі
І, мов прудкий узор на древньому кинджалі,
Вкарбовані в графіт ключі.
Це — тні снів, що бились в лабіринті
Старого мозку рицаря-співця.
І ніч повзла, як барс, по кручах на Мтацмінді,
Щоб глянути на кість спокійного лиця,
І вітер мужності нам холодив серця.
І страшно нам було його жажнутись зору;
Він з нами був, суворий пшавський муж,
Що потоптав, як рінь, дрібні уламки душ
І мужність клав крізь світ тропою вгору.
Важа, Акакій, Олександр, Ілля...¹
Вогнями саджена, внизу гримить земля.
Сузір'я слова стало над Тіфлісом,
Новим світилом сповнившись отут;
Немов мечем, трикутним кипарисом
Земля і камінь оддають салют.

1936

СКАРГА МЕЧА

(З Важа Пшавели)

— Ти заржавів, добрий гордао.
Піхти тліють в цвілі й плісені.
Де ж владар твій, щоб засяяти
Змусив лезо, злотом писане?
— Де владар мій дівся, братіку?
Він в Шамхорі впав над кручею.
Сорок чорних ран на тулубі
Кров'ю сходили кипучою.
Виступав він перший в шерегу,
Затискав щита лівицею,
Злою смертю зневажаючи,
Щоб не вкрить ганьбою ницюю
Ані війська, ані величі,
Ні корони над царицею...

---

¹ На горі Мтацмінда над Тбілісі поховано письменників—Аклкія Церетелі, Олександра Грибоедова, Іллю Чавчавадзе, Важа Пшавелу.

А тепер на стінці вчеплений,
Я люددів нікчемних радую.
Всім до мене байдам байдуже.
Світ корчмою став проклятою;
Беручи мене заставою,
Лихварі руками ласими
Вряд з аршином, з рахівницею
Викладають над шинквасами.
І нікто мене не змащує,
Хоч сімсот років мина мені,
І картвел вже не наспівує,
Гострячи мене на камені;
Я його не чую голосу:
«Гей, рубай, клади їх лавою!
Як додому я вертатиму,
У боях не вкрившись славою?!»

1936

ХЛОПЧИК З ЧУФУТ-КАЛЕ¹

Узгір'я і сонце. Пустинність і тиша.
Жовтавими струями мечеться пил.
І далеч, од пилу ще блідша й жовтіша,
Безбарвно вливається у небосхил.
Розтанули барви, дороги і грані
У мляві сухого, гнітучого дня,
У сонячній зморі, в глухому тумані,
Який і легені, й простори сповня.

Обтесане урвище, видне крізь хвилі
Повітря і пилу, раптово сплигло,
Як темінь, згромаджена на небосхилі,
Де змішано небо і землю було.
Воно понад долом звелось, мов ковадло,
З забутим на ньому тяжким ланцюгом,
Що велетнем викутий був запопадло,
Тепер вже для всіх непотрібний цілком.
Похмуре ковадло купецької слави,
Розбійницьких мандрів, невольничих скарг —

¹ Ч у ф у т-К а л е — руїни стародавнього міста біля Бахчисарая в Криму.

Цей пагорб жадібного міста-держави,
Де правив купців і рабів патріарх.
Печери, прориті крізь глей і піщаник,
Мов труби, з яких виривається тьма,
Зіяли й мовчали. І башти тригранник

Стримів, наче спис, понад ними сторчма.
Впав город, як витязь, що сохнути й тліти
Приречений з голоду, спраги й чуми.
Розпалися панцирі. Змерхли граніти.
Скрушилися мури. Зітерлись доми.
Залога, утративши силу і віру,
У безвість пішла. Як останній боєць,
Зійшов на фортечну стіну жовтосіру
Закручений з вітру й піску вихорець.
Він звівся і теж безнадійно поникнув —
І це був кінець. Пустота й тишина.
Десь камінь звалився. І гравій десь рипнув.
Як зляканий птах, стрепенулась луна.

І тільки на вулицях, в плитах камінних
Лишилися глибоко втерті сліди
Важких колісниць, пішоходів невпинних,
Когорт, караванів, юрби й череди.
Німотні сліди клопітного поріддя
Зорали шершавий, крупчастий граніт —
Високих коліс сучкувате обіддя,
Брязкучі підкови арабських копит,
Розмашисті кроки рудого верблюда,
Дрібні передзвони копитець осла,
Кваплива юрба, ця тривожна прибулда,
Що куряву світу сюди принесла;
Голодних рабів закривавлені ноги,
Роздряпані тернями руських степів,
Де грецькі, і готські, й татарські дороги
Чорніли, як пасмуги від канчуків;
Роз'ятрена сіллю ступня мореплавця,
Купця крутоносий, тупий черевик,
Сандалі філософа і правознавця,
Обвинута вовною ключка калік,
Вони тут усі стугоніли, дзвеніли,
Зашпортувались, поспішали, тяглись,
Повзли на ступені, пороги і схили,

На площі базарів, на замкову вись.
Спинались, топталися, бігли тривожно,
Повільно і важко рушали в похід,
І зникли, і зараз розглянути можна
Лише їх мертвотний, подряпаний слід:
Підземні в'язниці, просмерджені трупом,
Умились дощами. В купецькі льохи,
Пробиті таємно під скельним уступом,
Пролізли вужі і кощаві мохи,
І тільки склепіння фортечної брами,
Високе й легке, золотиться на тлі
Пустинного неба. З губатої ями
Тхне плісенню. Тиша. Всихання землі.

І раптом чийсь голос. Тоненько й зухвало.
Смакуючи кожне з проказаних слів,
Виводить він, чуваний всюди, бувало,
Задиркуватий войовничий мотив.
Хтось босими п'ятками впевнено топче
Старезні ступені, колючу траву,
І от появляється... «Звідки ти, хлопче?» —
«Та звідки? — із школи, а тут я живу».
Волосся руде, золоте ластовиння,
Як сонячний зайчик, мінливе лице;
В торбині — книжки і письмове начиння.
«Я — сторожа син, що пильнує оце...»
І з жестом хазяйським рукою він маше
На місто-державу, на тверджу стару, —
Мовляв, оцей дворик — господарство наше,
Де місця бракує для хлопця й на гру.

Хлопча у сорочці з блакитного ситцю,
Швидке, світлооке, кирпате хлопча!
Тобі, життєлюбцю, тобі, ненаситцю,
Господи прадавньої невиваха —
Замало для тебе і світу старого,
Як мало й цього мовчазного плато.
Ти хочеш верстати далекі дороги,
Дороги, яких не верстав ще ніхто;
Бо міць життєрадісна і життєтворча
В тобі вже буяє, хлопчатко мале,
Руїни живий і веселий дозорче,
Безжурний школяріку з Чуфут-Кале!

1939

УЗБЕКИСТАНСЬКІ ПОЕЗІЇ

САДІВНИК

Крик бірюзових птиць, дрібних шакалів плач
І плюскотіння хвиль холодного арика.
Важкою баштою чорніє карагач¹,
Прославши вогку тінь, спочинок чоловіка.
З шовковиць падають гілок липкі плоди,
Немов медвяний дощ, солодкий і зернистий:
Отут би втомленим, край бистої води,
На килим посланий з подякою присісти!
Тут гостя зайшлого зустрине щирій люд.
Саям і посмішка гостинного узбека,
Розтануть ягоди на теплій міді блюд
І освіжить лице вода прозора з глека.
Зведеться повагом врочистий аксакал²,
До серця вірного торкаючись рукою,
І гіркуватого зеленого напою
Напитися вам дасть з мальованих піал.

Швидкі кетменщики, меткі бавовнороби,
Струнки і жилаві,— такі вони тут всі,
Як цей колгоспний дід, мудрець високолобий,
Цей садівник, в земній закоханий красі.
Поважно ведучи удумливий свій розпит
Про західних братів, прославлених в труді,
Про волзькі яблука, про кийвські колгоспи,
Він річ завершує строфою з Сааді:

¹ Карагач — дерево з породи берестів, поширене на Сході.

² Аксакал — старий дід, старшина.

«Один наш волосок слабкий, мов шовк чи пух,
Та, сплівшись з іншими, він дужчий за ланцюг».
І він хвилюється. Солодковучна мова,
Скорившись розміру віршованих двурядь,
Розколивалася, мов повна брость садова,
Коли надходить час плодам її спадать,
І ми вслухаємось, як в серця чисту гладь
Дарами падають плоди достиглі слова.

Отак він говорив, і прислухались всі
До мідногогої ходи речитатива,—
В колгоспний сад ввійшла спокійна і гордлива
Річ титанічного звитяжця Фердовсі.
Вірш туського співця, карбований з заліза,
Задуми Сааді ясний і мудрий лад,
Закохана газель нестримного Гафіза —
Вони, мов добрий гість, ввійшли в колгоспний сад.
Як подих, як тепло, як кров, як трепет тіла,
Як мисль, вони жили в старому трударі
На цій старій землі, що цвітом заясніла,
Садами плідними сіяючи вгорі.
Крізь річ колгоспника вони з'єднались з краєм,
Де зміст один звучить на сотнях різних мов,
Де строфам Пушкіна, Гафізовим рубаям,
Шевченковим словам достойно ми складаєм
Навіки явлене братерство і любов.

1938

ТАНЦІВНИЦЯ

Тамарі Ханум.

Заграли й попливли шовки золотопінні,
І руки знесені, мов язички вогню,
Угору скинулись в тривожному тремтінні,
І дрібно бубон б'є. Я вкупі з ним бриню.
Я чую ритм і час, і жінщина Єгипта
Ввіходить в місячний очей моїх розріз.
І барви шат моїх — оздоби манускрипта,
Де витворним письмом записаний Гафіз.

Хорезмський древній клич в глухих метаннях бубна
Пролинув і пропав. Ним сповнена украй,
Я жду, стенаючись. Музика довготрубна
Росте, як стовп грози. Росте у вись карнай¹.
Під деревом звучань, у лісі труб довгастих
Я зводжусь і кружусь вогнем барвистих ватр.
Упасти й прянути, завихритись і впасти! —
О повість жінщини, о невимовний садр!²

Я знаю сховані лукавства і звичаї
Німих, нерадісних праматерів моїх.
Так само і для них колись ревли карнай,
Так само бубон цей метався і для них.
Вони живуть в мені, розгадані і знані,
І переможені, і хитрі, і живі.
Вони, що згинули в піщаній Согдіані,
В вологій Фергані і в глиняній Хіві.
Я бачу їх тіла, їх звихрений серпанок,
Їх вишуканий жест, приваби їх старі;
Я добре знаю їх, рабинь і полонянок,
Розпачливих жінок в півтемній ічкарі³,
І це своє знання, це видиво й умілість
Я в танець втілила, і тіло проспівала
Про радісну любов, роботу, честь і смілість,
Про волю людського прекрасного ества.
Звук тріумфального високого карнаю
Вінчає танець мій: — Зведись і серце зруш!
І я, танцюючи, про радість повідаю.
О, повість жінщини, о, повість наших душ!

1938

ТРУНА ТІМУРА

Він світ громив, жахав народи,
Палив міста, топтав степи
І гнав орду свою в походи
Крізь млу кавказької тропи.
До нього йшли по зиск і ласку,

¹ Карнай — довжелезна сурма узбецького народного оркестру, подібна до трембіти.

² Садр — назва танцю, дослівно — «кружляння».

³ Ічкарі — жіноча половина дому, гарем.

Путі торуючи старі,
Купці Ірану і Дамаска
І генуезькі лихварі.
Із джагатайської пустелі
Він звівся привидом кривим,
І многорукий ідол в Делі
Повергся в порошок перед ним.
Хан з ока ідола рукою
Гранчастий видер діамант
І, вклавши в торбу, взяв з собою,
В свій рудогорбий Самарканд,
Де зібрано в скарбниці світу
Коштовний дар з усіх країн,
Та брилу ковану нефриту
Цінив, як скарб найбільший, він.
Чи в чорних урвищах Турану,
Чи в покладах китайських гір
Раби знайшли в дарунок хану
Зелений камінь-дивозір.
В нім одблиск місяця холонув,
Глибини моря стигли в нім,
Мертвотним холодом відгонив
Він кожним виломом своїм.
Крізь нього видно мертві далі
Безслідних війн, пустих смертей,
І хан знайшов в страшнім кристалі
Останній марний свій трофей.
І він звелів зелену брилу,
Холодний камінь забуття,
Покласти на свою могилу,
Щоб запечатати життя.
Кінчилось все — тривоги миру,
Душі шаленство й ненасить,
І лиш гординя Гур-Еміру
Над порожнечою стримить,
Де зеленавий, плоскотілий,
Недобрий камінь захолов,
Розплівши, як вінок зотлілий,
Словесну в'язь півмертвих мов.
І тільки книга жовтошкура
В свої узорні береги
Вписала повість про Тімура,
Про вік Залізного Кульги,—

Адже не він, владика воєн,
Принісши світу меч і гнів,
Безсмертя більшого достоїн
За книжну пам'ять давніх слів.
Він смертю зник, як смертю виник,
І слід на солонцях присох,
Де йшов, кульгаючи, руїтник
Землі народів багатюх,
Де йшов, кульгаючи, сновида
Безплідних снів, безслідних діл,
Збиваючи до круговиду
Блукання швидкойдучий пил,
І на шляхах земного ширу
Пройшло усе, кінчилось все,
І склеп розпався Гур-Еміру,
І впали башти медресе,
І край надгорбка із нефриту
Шар цвілі, тліну й пилюги
Укрив ознаку гордовиту —
Бунчук Залізного Кульги;
Немов крило зловісне птиці,
Мов хижа висохла рука,
Звиса над каменем гробниці
Це чорне пасмо бунчука.
Під бань розколотих зіяння,
Під черепи лунких склепінь
Лягла тінь пам'яті остання,
В зелений камінь вкута тінь.
Нехай цю тінь за нагороду
Собі гордець той визнає,
Що з рук безсмертного народу
Безсмертя не дістав своє.

БОРИСЛАВСЬКІ ОПОВІДАННЯ

НА ОКОЛИЦІ БОРИСЛАВА

Я чую, як шумлять долини,
Я чую темний гуд лісний,
І шепіт втомлений ялини,
І мідний передзвін сосни,
Кружляння рік, рипіння ріні,
Шугання диму з димарів.
Вгорі — ліси сріблясто-сині,
Внизу — розлив молочних нив.
І скрізь пливуть широкі звуки
Гучної, світлої землі.
Пливуть над села і над луки
Пісенноносні кораблі.
Шум величезного вітрила,
Мах нездоланного крила —
Це музики земної сила
У людське серце увійшла.
І заворіло надвечір'я,
І я побачив далечинь.
Де вкрила голубі узгір'я
І диму й хмар мінлива тінь;
Там запах нафти, жита й глици,
І дух сірчаної ропи,
Там вбито в гори темнолиці
Смолою вмащені стовпи.
Там в звуки поля, лісу й ниви,
У струнний перебір узлісь
Земних глибин важкі мотиви
Могутнім струменем вплелись.
Там крізь яри й ліси ведмежі,

Крізь шир димком̄ сповитих піль
Гранчасті, корінчасті вежі
Зійшлись громадно звідусіль.
І я пізнав, як многозвучно
Бринять ці землі. Я пізнав
Значущість слів, що нерозлучно
Злились з тобою, Борислав.
Копач глибин, слухач підземних
Обвалів, гуркотів і рік,
Одчаїв темних, мрій таємних,—
Він тут зростає, цей чоловік,
Що слухав поштовхи глибини
І людських серць, і надр земних,
Що чув, як в грізному гудінні
Землі насовується здвиг.
Він знав майбутнє величаве,
Твоє майбутнє, Бориславе.
Борися ж в славі, Бориславе,
За нашу славу. Час настав!

1940

ПЕРЕДЧУТТЯ ГРОЗИ

Безшумна, кошлата й глуха оболона
Заслала півнеба. Росла тишина,
І хмара зростала, й лисніла вона,
Немов винограду лісового грона.
Хмаровище стигло — тяжкий урожай
Краплин, що, мов ягоди круглі й разючі,
Бубнявлюють, повняться й ситяться в тучі,
Яка перегнулася за небокрай.
Чекання грози. Неминучість розряду,
Ні звуку, ні блиску. В мовчанні півтвми
Лиш ластівка гострими свисне крильми,
Черкнувши, як блискавка, сутіні саду.
Повільніше дихають люди. В очах
Задумана й пильна глибинь супокою
І серце напружилось перед грозою,
Як птиця, щоб раптом порватися в змах.

Теплішають дружні і добрі долони
Людей-побратимів. Ще мить, тільки мить —
І, грянувши, ринувши в злім перегоні,
Удар за ударом із хмар прострумить.
І небо поблідне й скричить огнемовно.
І очі зведуть тихі люди вниз,
Щоб серцем одвертим зустріти грозу
Та дихати нею і владно, і повно.

1940

НА КАРПАТСЬКИХ УЗГІР'ЯХ

Просвічений сонцем, на вітрі, в зеленім огні
Він листя різблене, обтяжене росами, сушить.
Хай ломляться гори, хай грози ревуть в вишині,—
Він тут вкорінився, він тут укріпився й не рушить.
Йому було важко зростати, міцніти й цвісти,
Вганяти коріння, як стрілки життя невеликі,
В шари віковічні, в погнуті і вперті ґрунти,
Де сплять землетруси й підземні проносяться ріки.
Він виріс ривками, він поштовхом гнав свою плоть,
Щоб дупко й жадібно вчепитися в небо і в надра,
Протнути чорнозем, і сірий лупак розколоть,
Й бруньки наливати, напружені й повні, мов ядра.
Він повнився соком; насичений впертістю сік,
Очищений люттю, робучий, гіркий, каламутний,
Сичав в його жилах і тіло натружене пік,
Тривожний, як спрага, як вибух жадоби, відчутний.
Ти в шрамах, в напливах, в розколах, в горбах, в мозолях.
Зростаєш крізь камінь, о дерево цільне і трудне!
Ти родиш — і пагін простромлює темний твій пах,
Ти стогнеш — і в вітах реве вітровіння стогудне...
Ти стогнеш, ти родиш, сягаєш, ламаєш і рвеш...
Ти дужчаєш, чуєш всім тілом порив життеродний,
Ти горбишся й дмешся, ти, може, потворне,— але ж
Твій зріст є прекрасний і подвиг твій є благородний.
Стоїш, довгоруке, м'язисте й тверде, мов коваль,
Який над ковадлом із каменів чорних підвівся
І, спершись на брилу, в широкую вглядається даль.

Де сонце зростає, де ранок новий заіскрився.
Я бачу й дивуюсь. Радіючи, я пізнаю
В нагірному дубі твою незабутню й єдину,
Твою міцнотілу, уперту подобу твою,
Карпатський поете, ковальський прославлений сину!

1940

АНГЛІЙСЬКІ ВРАЖЕННЯ

(1948)

СКЕЛІ ДУВРА

Так ось во́на — ця знаменита крейда,
Яка повзе з урвистих берегів
В шум дуврського замуленого рейда,
В холодний скаламучений пролив.

Так ось вона — ця круча Альбіону,
Вапнисто-білий, невисокий щит,
Який, немов удану перепону,
Виставив поперед себе бритт.

Так ось вони — стовпи крейдяні брами,
Де неширокий і швидкий канал,
Затиснутий близькими берегами,
Жене свій, вкритий слиззю нафти, вал.

Війна тут стала табором тривалим
На крейді Дувра й на піску Кале,
І гуготіло над движким каналом
Три рази в день її ревіння зле.

Крізь млу туманів, бур і снігопадів
Над морем йшли у стемненні міста
Товсті й гучні параболи снарядів,
Мов арки смертоносного моста.

І багровіла раптом хвиля сиза,
Коли гримів в розпадинах горбів
Тяжкий стрибок німецького заліза
І виростав, як чорний дуб, розрив.

Тепер війна довжезні має руки,
Сліди цих рук на Дуврі знати теж —
Згоріла персть, пробиті віадуки,
Зубці руїни, кіптява пожеж.

І не бетонні доти низькологі,
Не гострі ребра ржавих їжаків
І навіть не чорномундирний Боббі
Війну перед каналом зупинив.

На інших землях вирішалась доля
Цих хвиль тісних, цих пагорбів блідих...
Полин степів, курган донського поля
І волзьких вод широкошумний біг!

Так, орд чужих плавець несамовитий
Ламанш тому не смів перепливати,
Що Волги він не зміг переступити.
Британіє! Це пам'ятаєш ти?

БІГ БЕН¹

Над Темзою туман повис
І тихий хрип сирен.
У жовту млу, як чорний спис,
Врізається Біг Бен.

Стоїть кощавий вартовий
Обох старих палат,
І сіпається в тьмі рудій
Вусатий циферблат.

Горить на гострому шпилі
Вогонь, немов маяк.
Де ж ті примарні кораблі.
Яким дає він знак?

Чи хтось за циферблатом цим
Хід років перевіря?

---

¹ Біг Бен — «Великий, довгий Бен» — назва бапти з годинником біля будинку парламенту в Лондоні.

Жовтіє він лицем сліпим --
Не світоч, не зоря.

Та держить сяєво біде
Камінний гренадір,
Як знак, що й досі ще іде
В Палаті довгий спір.

Хрипким промовцям — не до сна,
Йде чвара' голосна,
Хто лідер Зрада й лорд Війна —
Компанія одна...

І думає старий солдат,
Довготелесий Бен,
Що в многослів'ї двох Палат
Багато зайвих сцен.

Що джентльменів справжній торг
Вершиться й без радей,—
На все, що їм велить Нью-Йорк,
Казали б лиш: «О'кей!»

— Я,— мимрить Бен,— стою здаля
Від їхніх дивних справ,
Та тронке слово короля,
Здається, янкі склав.

Він, певне, зменшить штат Палат —
Занадто пишний штат:
Обійдеться без цих витрат
Сорок дев'ятий штат,

Бо скромний містер Уолл-стріт
Упевнений, мабуть,
Що, як рабом не буде бритт,—
Лакеєм може бути.

Бо наші владні й наша знать
Весь острів цей могли б
В обмін на долари віддять,
Лиш їх не руш садиб,

Хоча й привабив цих людей
Заморський джентльмен,
Та наш народ не зрік: «О'кей»,
О ні! — говорить Бен.

Як швидко час пихи пройшов!
Як цей палац зачах!
Колись тут був хоч порох змов,
Тепер же — тільки прах.

І стāv Біг Бен, вусач-солдат,
Лічильником годин,
Бо, може, тут не треба й чат,
Де все чатує він?

Не попливе вперед вже, ні,
З свого острівця,
Загрузнувши на міліні,
Готична баржа ця!

Ну що ж, — стирчи і стережи,
Худий високий Бен,
Вантаж старої кривди й лжі
Паперів, книг, імен.

Солдат здригнувся, підтягнув
Закопчений камзол,
Коли, отямившись, відчув
Двох стрілок злий укол.

І прогудів з готичних ніш
Його понурій бас,
Який, здається, все сумніш
Імперський мірить час.

На Сході — день, а тут твій дзвін
Ще в темі гуде ген-ген.
Прискорюй же ходу годин,
Біг Бен, Біг Бен, Біг Бен!

ЛЕНІН У ЛОНДОНІ

(З Джека Ліндсея)

Над світом стьмареним

пливе імла і дим,

Підземні поїзди

притишено гудуть.

Підносяться

доми похмурі

перед ним,—

Як темно на землі,

як тяжко роки йдуть!

В нічному мороці

кудись юрба спішить,

Кружляє і тече,

мов каламутний плин.

Хоча

імперія

ще впевнено стоїть,—

Підземні поштовхи

вже відчуває він.—

Він бачить

крізь літа

прийдешній день і суд,

Крізь роки

бачить він

час торжества ясний,

Коли

в його краю

повстане грізно люд

І армію борців

він поведе на бій.

Шорстко вусик над губою
І жачком рудим приник,
Око кулькою сталною
Між сухих шуршить повік,

Мокрих губ нескрита спраглисть,
Щік площинки неживі
І нелондонська засмаглисть
На плескатій голові.

Звідки він сюди з'явився?
Плив морями звідкіля?
Де ота, в якій живився,
Обікрадена земля?

Чи в малайських тьмавих нетрях
Джентльмен мандрівний цей
Втер хустинкою на гетрах
Кров розстріляних дітей?

Чи на схилах Гімалаїв
В честь імперії трудивсь,
Підкупляв, лякав і лаяв
Неохочих братовбивць?

Чи в купецькому завзяті
Рахував і важив він
Людські голови, відтяти
У тюремній тьмі Афін?

Де вершив свій звичний злочин?
Де імперські вів діла?
Черв таємних червоточин,
Звідки виліз спроквола?..

Він ввійшов, цей хлопець бравий,
Джентльмен, хоча й пияк.

Чарку в пригорщі кошавій
Стиснув: — Віскі чи коньяк?

І впізнали ми подобу,—
Не забуту нами,— ні! —
Цю злоруку, низьколобу
Тінь, відбиту на стіні.

Форму вдягши мореходську,
Йшли такі ж, як цей, такі ж
По барханах Красноводська
На одзначений рубіж.

Руку, галуном убрану,
Чи не він простяг вперед
І в обличчя Шаумяну
Розрядив свій пістолет?

І не раз ще кров'ю з тіла
Шаумянових братів
Ця худа рука кропила
Землю інших вже країв,

І не раз... Ні, пийте, пане,
Самі віскі ви своє.
Хай за ваше вміння знане
Містер Бевін вам налле.

Ми ж на ваші лживі спічі
Не одвернем голови,
Тільки глянемо у вічі: —
Знаєм, пане. Ворог — ви.

СМЕРКАННЯ В ГАЙД-ПАРКУ

Ще птиці півсонні тремтять на сірій озерній воді
І чайка повільно летить, крило срібнопере поклавши
На пасма холодної мли, на присмерку тіні бліді,
Між мляво похилених віт димком тиховійним розтавши.

Смеркає. З-за синіх дерев, на весь блискотливий розгін
Просмолених міцно доріг, що парк навкруги огинають,

Беззвучно мигтять течія присадкуватих машин,—
Вони на асфальті шиплять і, зло прошипівши, зникають...

Бензинний їдкий перегар струмками повзе по шосе,
По рині порожніх алей, слизьких од гнилля і вологи,
Все глибшає тухлий туман, і кислим гудинням несе
Від гнилиць, де тліє в грязі забутий «город перемоги»¹.

Ці запахи в'ялих рослин, ця млосна й хитлива імла
Сплітаються, в'ються й течуть одним маячливим
струмінням,
І морок вливається в парк, і тиша над парком спливла,
І никнуть будівлі навкруг, сповиті важким безгомінням.

Шуршання людської ходи в тумані майне де-не-де
І тихне, пригашене враз сирою, як яма, імлою.
Здригаючись од холодка, наставивши комір, бреде
Промерзлий службовець. Хрумтить улежана ринь під
ногою.

Один йде за другим. Один на другого схожий цілком —
Ті ж самі обличчя у зморшках тієї ж нудьги й безнадії,
Однакові вкрито серця стандартним глухим сюртуком,
Однаково вгнуті роти, однаково втягнуті шиї.

Як цифра в лічильнику, з тьми з'являється чорна їх тінь,
Щоб зникнути зразу, й нові насовуються одиниці.
Чергою на лжу й самоту засуджених злобно, створінь
Сторожко проходять вони, пласкі, мовчазливі, безлиці.

Це клерки ідуть по домах, мов правлять безмовний обряд
У час, як замкнулись бюро і лампи загасли в конторах.
Розміреним маршем нужди бреде по Гайд-парку парад
Маленьких людських існувань без завтра і навіть без
вчора.

Без друзів, без прагнень, без мрій ідуть поодинці
й мовчать.
Писці вкритих злочином фірм, контор безпощадних
служаків,
І мертвенно світяться в млі їх лиця, як сиза печать
Імперських нерадісних справ, імперської хмурої мряки.

¹ Частину Гайд-парку розкопано під городи, що названі були «городами перемоги».

СОЛДАТСЬКА БАЛАДА

Лондонська бувальщина

Гіп-гіп! — всі кричать солдати
на палубі корабля,
Узрівши зубчастий Гауер,
узрівши місця питомі.
Бачиш? Весь Лондон, Томмі,
Вийшов на зустріч Томмі,
Славного рядового армії короля.
З війни молодцем вертався —
похвальний він мав наказ.
І вписано дві відзнаки
в солдатським його дипломі.
Лондон вітає Томмі,
Чуєш? На шану Томмі
Стяги і квіти мають, грають оркестри враз.
Куди ж задививсь так пильно
бувалий солдат оцей?
Хіба ж у такому тлумі,
в фанфарному шумі й громі
Зможе тривожний Томмі,
Трохи поблідлий Томмі
Жінку свою й дитину вгледіти між людей?
Ого, він таки побачив,
нарешті побачив він
Білявого хлопця й жінку
в стотисячному огромі.
Так, це дружина Томмі,
Син п'ятирічний Томмі,
Аткінсів спадкоємець, доброго роду син.
Хутчій би вони кінчали
навалу промов гучну! —
Чий пульс може зараз бути
спокійний, як в метрономі?
Жінка вже бачить Томмі,
Син ще не знає Томмі,
Рік йому був, як батько вирушив на війну.
По трапу побіг на пристань,
угору дитя підніс,
Рукою обняв дружину.
Притислися, нерухомі,
Жінка і син до Томмі,

До дорогого Томмі.

— Анні, не плач, кохана! В щасті не треба сліз!

Вернувся живий-здоровий,—

журитись тепер дарма!

Мені обіцяють працю,

добробут і щастя в домі...

Що вона каже, Томмі!

Чом ти здригнувся, Томмі?

— Я тобі не писала. Дому у нас нема.

— Зростає квартирна плата...

Я спродала для житла

Усе, що було, та скільки

на продаж в такому ломі?

Борг за квартиру, Томмі,

Любий, коханий Томмі,

Борг хазяям за квартиру виплатить не змогла...

В квартали глухі за Грінвіч

від центра далека путь —

Автобусом і трамваєм

чи Темзою на поромі,—

Там лиш до грудня, Томмі,

Лиш тимчасово, Томмі,

Нам удалось притулок в добрих людей здобуть.—

Немов невидючий, Аتكінс

поглянув на людський рій,

І кров у дзвенючі скроні

ударила, як в судомі.

Зуби заціпив Томмі,

Хмурий, стемнілий Томмі,—

Ось він вернувся в Лондон, в Лондон суворий свій...

Вже й серпень минув. Осінні

звисають дощі згори.

Так Аتكінс оббив пороги,

аж клерки всі в гамі й гомі:

— Цей безпритульний Томмі —

Дуже настирний Томмі;

Голову всім морочить, чорт його побери!

— Йому сам міністр шановний,

увічливий лейборист,

Примушений був відмовить

у людяному прийомі.—

В очі міністру Томмі,—

Цей-то зухвалий Томмі —

Ви уявіть! — обляяв устрій британських міст.

— Нехай поночує Аتكінс,

щоб трохи остигла лють,

Внизу під мостами Темзи, на трухлій, гнилій соломі.

Там одноступів Томмі,

Певне, зустрине Томмі —

В Англії правосудній люди і там живуть.

О так! Не один Томмі Аتكінс —

в компанії він ішов,

Калюжами листопада чвалаючи в довгій втомі.

Раптом спинився Томмі,

Вгору поглянув Томмі —

Дім сліпооский звівся між осяйних будов.

Ворота замкнув будинок

і вікна заплющив він,

Живої душі не видно

в пустому цілком огромі.

— Цей домовласник, Томмі, —

Хитра лисиця, Томмі:

В дім він жильців не пустить, зросту чекає цін.

— В надії на більші зиски

замкнув спекулянт свій дім.

Нехай гендлярів примусять

надати житло сіромі!

Крик безпритульних Томмі,

Скаргу численних Томмі

З вікон цього будинку Лондона прокричим!..

Отак вони й порішили

увечері цього ж дня

Хоч силою оселитись

в порожньому тому домі.

— З нами вселяйся, Томмі!

Тільки без жінки, Томмі, —

Буде скандал і лайка, буча і метушня!..

Господар прибіг на ранок, —

ну, звідки могло воно

Вміститися стільки злості

в такому малому гномі?

Двері замкнувши, Томмі

Слухав, як крили Томмі:

— Замахи на закони! Замахи на майно!

— Спокійно поведьтесь, хлопці!

Бери і малюй плакат,

Пиши: жоден з нас, бездомних,
не винен в якимсь погромі.

Дайте де жити Томмі,
Дайте роботу Томмі,—
В уряду ось що просить Аткинс — старий солдат.
Дізнались про це міністри,
приїхав поглянуть мер,
На ранок з'явилися Боббі¹
у гумовій паполоні.

— Хочеш тут жити, Томмі?
Будеш тут жити, Томмі!
Тільки з своєї волі вже не підеш тепер!
— Не пустять вже полісмени
нікого до вас увійти,
Завадять вам дати чи вкинуть
шмат хліба в брудному комі.

— З голоду здохнеш, Томмі,
Доки не станеш, Томмі,
Лагідним і слухняним, ще й мовчазливим ти!
— Тримайтеся, хлопці, знайте —
чиновні гладкі пани

Рішили бездомним приклад
у нашому дати розгromі.

Пасок стягни свій, Томмі.
Голод — не тітка, Томмі!
Третій вже день без хліба і без води вони.
Жінки по той бік лякливо
теж третю добу стоять.

Між ними ти бачиш, Аткинс,
обличчя, тобі знайомі?

Он твоя жінка, Томмі,
Їсти принесла Томмі.
Дивляться полісмени, сердяться і мовчать.
Вона щось говорить Боббі,—
прохання або проклін?

Вона йде до брами. Клоби²
звелися, тверді й вагомі...

Клоб опустився, Томмі...
Б'ють твою жінку, Томмі!
Двері грудьми він вибив, вибіг на площу він.

¹ Боббі — глузлива назва англійських поліцаїв.

² К л о б — гумова палиця.

— Не смійте! Не бийте! — Хряснув
об голову Томмі клоб.
Як вибух, метнулись хлопці
у темнім двернім проломі:
— Ми біля тебе, Томмі!
Разом з тобою, Томмі! —
Він похилив до бруку кров'ю залитий лоб.
Жінки закричали глухо.
З-за рогу, з домів, з авто
Багато їх, бравих Боббі
у чорнім товстім шоломі!
Тягнуть в машину Томмі,
Стоптують друзів Томмі,—
Хлопці тоді замовкли, з них не просивсь ніхто...
Суддя свій парик поправив
і нудно почав читать
Прекрасний закон британський
у шкірою вкритім томі.
Має бездомний Томмі,
Мають і друзі Томмі
Тихе житло державне, ярдів, приблизно, п'ять.
— Посидить, скриньки поклеїть,
і чорт його не бере! —
Стережений, не потопить
ні в Темзі себе, ні в ромі;
Одяг солдатський Томмі
Цілим одержить Томмі,—
Може, десь тільки жінка з голоду й горя вмре.
Так просто кінчивши кризу,
знов уряд довів свій хист,
Пильнуючи лейбористські
традиції, всім відомі.
Що про це каже Томмі?
Хто буде слухать Томмі!
Слухать міністра треба, він же — «соціаліст».

У СТРАТФОРДІ НА ЕЙВОНІ

Срібляться стрілчаста отава газону
В тонкій, мерехтливій сльоті.
Плющі, ціпенюючи, давають колону,
Блищать гостролисти густі.
І тиша. Лиш трепет незвучного дзвону
Сіріє, як тінь, в висоті,
І листя обтрушують з крони своєї
Янтарні платани алеї.

Ні, я не порушу дрімливої тиші,
Йдучи цим маленьким двором,
Туди, де, поважно підвівшись у ніші,
Він пише крилатим пером
Слова, не домовлені серцем раніше,
В коштовний не вписані том,—
Це вдивлене в далеч, в смеркання, в безлюддя
Наївне й печальне погруддя.

М'ясницькому учневі, сину банкрота,
Офірі судських передряг,
Писцеві комедій, розпроданих потай,
Слузі лицедійних розваг
Не личить гордливих надгробків пишнота,
В стрічках і вінках саркофаг,—
Стає атрибутом навічним для нього
Перо і папір. Більш нічого.

В шліфовані плити лункої підлоги
Він сам вкарбувати звелів
Рядки епітафії, повні тривоги
За прах невельможних мерців,
Бо, знаючи ближніх, побоювався трохи
Син стратфордських ремісників,
Щоб кості поета й невдахи-актора
Не викинули із притвора.

Він знав вірну ціну клятьбі богобійній
Купців, корчмарів і яриг,
В півтемряві школи, в смраду м'ясобійні,
В крикливих шинках край доріг,
В судів і красниць колотнечі постійній,
Під сховом солом'яних стріх

Почувши, пізнавши, збагнувши достоту
Життя і щедроту, й підлоту.

Неситий життям, повний спраги живої,
Жадібний до глибу ества,
В жазі життєлюбства, в труді, в непокої,
В прозрінні, що тьму розрива,
Він зрушував полчища слів на сувої,
І йшли, і боролись слова,
І правди життя тріумфуючий прояв
Осяять їх герць у достоїв.

Як гір млисті пасма, трагедій події
Згромаджують грози й громи,
Стають на диби непокірні стихії,
Мигтять блискавки між людьми.—
Шаліють ревнивці, бредуть лиходії,
Убивці виходять із тьми,
У вибухах пристрасті, в сполохах зброї
Грізні пламеніють герої.

Не алчним купцям, маньякам і лакеям
Збагнути, сприйняти, знести,
Сердець не гнучи під гігантським трофеєм,
Не хилячись від тяготи,
Ці образи, куті великим плебеєм
З брил величі і красоти,—
Адже ж ці, титанами здвигнуті, брили
Їх серце мале б роздавили!

Театр на газонах Ейвону зелених
Воздвигнув заморський банкір,—
В цім домі нудному, в спотворених сценах
На модній останній манір,
Для купки обранців, лжемовців, лжевчених,
Лиш тинь, а не генія твір,
Виходить на суд, на вподобу, на пробу
Заїжджому ледарю й снобу.

Де ж юрби, замовклі од величі слова,
Де рокіт стривожених зал?
Де ж мить, коли гасне трагедії мова,
Овацій зростаючий шквал?
Де ж слава твоя, твоя вічна віднова
У шумі народних похвал?..

В ейвонськiм театрі спускають запону.
Мовчить гордий лебiдь Ейвону¹...

Далеко звiдсiль, на гористому Сходi,
Де мрiють Памiрськi шпилi,
Долаючи прiрви й рiчки бистроводi,—
Таджик прикипiв на сiдлi,—
В свистючих метiлях, в гудучiй негодi
До мiста вiн мчить звiддалi,
Щоб в мiсто надвечiр прибути й почути
Замислене «Буть чи не бути?».

В донецьких степах, в комбайнерськiм фургонi,
З англiйцем старим вiч-на-вiч,
Поквапливо змивши краплини солонi
З обвiтрених щедро облич,
Дванадцятий вечiр актори безсоннi
Готують «Дванадцятую нiч»,
Щоб дзвiнко й iскристо летiли тиради
Пiд оплески олімпiади.

Горянин в театру лiси мармуровi
З надхмарних осель увiйшов,
Щоб чути, як на мужнiй рокочучiй мовi,
Однiй з старовиннiших мов,
Звучить, розгортаючись в грi стрiмголовiй,
Поема про честь i любов,—
I Яго клене, i втiшає Отелло
Чабан з полонин Сакартвело.

Коли над фронтоном квадрига завзята
Засяє в морознiй iмлi,
Проворнi, меткi юнаки i дiвчата,
Чи сивi ткачi й ковалi
Приходять, уважнi й врочистi, як в свята,
Послухати давнi жалi,—
I ткаля, сховавшись за пишнi колони,
Оплаче коханцiв з Верони.

Так, там ти живеш, в тих далеких народах,
Де люди, тобi не чужi,
Шанують твiй подвиг, твiй розмах, твiй подих
I велич твоєї душі!

---

¹ «Лебiдь Ейвону» — так в Англії звуть Шекспiра.

Не може пливти гордий лебідь по водах,
Змутнілих од гнилі і лжі,
Не може марніти в задусі полону...
І лебеді зникли з Ейвону.

Вже лебедів світлих нема на Ейвоні.
Сльота, нескінченна сльота
Закрила в холодній, струмливій запоні
Старі ворікшірські міста.
Ключами служник брязкотить на амвоні
І листя опале зміта
При вході, де сутінь беззвучна і сіра
Сховала могилу Шекспіра.

НА ШОТЛАНДСЬКІЙ ДОРОЗІ

Сині і сизі, блакитні і сиві,
Сірі, і чорногусті, й голубі,—
Хмари завихрені в бистрому звиві,
Хмари й вітри на пустельнім горбі.
З урвищ висмикують трави сріблісті,
Вереск вгинають, видмухують мох.
В шумі вітрів, в гуготінні і свисті
Заплюскотів, закипів Ломонд-Лох¹.
Вітру напившись, тут мчати б в розгоні
Берегом, лісом, без меж і без троп...
Чуєш, кричить хтось: «Не йди далі, Джонні!»
Стовп з точним написом — «Private»². Стоп.

Впоює землю холодна волога,
Тхне жабуринням і мохом з узлісь.
По деревах, по кущах, по дорогах
Грузько і хлюпко прослалася слизь.
Парк, голубіючи в мряці недобрій,
Тягнеться хмарно десятками миль.
Брами зачинено. Замкнута обрій.
Мжичка гугнявить. Безлюддя і цвіль.
Хто він, що править в цім злобнім безлюдді,
Лютій відлюдник, нудний мізантроп?
Стійте! Замокніть! Не йдіть туди, Рудді!
Стовп, вкритий плісенню.— «Private». Стоп.

¹ Лох-Ломонд — найбільше озеро Шотландії.

² Private (прайвет) — приватне, приватна власність.

Далі і далі — шляхами Хіг-Ланду.
Кмином і вереском пахне туман.
Гонить овець бруднобілу гірлянду
Мшистими схилами наймит-чабан.
Вівці — лендлорда, і гори, й поляни, —
Є так, було так... Чи буде й навік?
Тихше! Іж мовчки свій хеггіс¹ вівсяний,
Щоб не підслухав якийсь чоловік.
Думаєш, щастя й в чабанському домі
Так, як на Сході, тут бути могло б?
Перед життям твоїм вкопано, Томмі,
Стовп земель герцога — «Private». Стоп.

Глухо рокочуть копитця овечі
За вапняками низької стіни.
Латаним пледом обкутані плечі
Хилять під довгим дощем чабани.
Стовпчик над стежкою — видвілий «Private».
Фермерське вбоге трависько обстав.
Чи землескупників спинить це зайве
Ствердження з'їдених злиднями прав?
Потім — чи в Клайда засмердженій твані
Зникне бездомний злидар-землескоп,
Чи десь в Судані, в ґрунт крадений, Данні,
Стовп люто встромиш ти — «Private»! Стоп.

Стиснуті губи. Нездвижні обличчя, —
Бучність чи змученість, злидні чи сплін?
Повз хмури образи середньовіччя
Шлях сновигає між ґрат і між стін.
Як в підземеллі, тут болісно дихать
Гнилошим випаром старовини.
Обіч громадаються, мчаться в безвихідь
Тіні прадавніх століть. Ось вони —
Герцоги, лорди, дільці, фабіанці,
Ликів заверчений калейдоскоп,
Колом оточують в дикому танці
Стовп з чорним написом — «Private». Стоп.

---

¹ Хеггіс — шотландська народна страва, вівсяна каша з піматком м'яса.

СПОМИН ПРО БЕРНСА ¹

Раптово грянувши з розбігу,
Пропахлий йодом моря дощ
Відтанцював гульливу джигу
На плитах задзвенілих площ.

І ще по вулицях плескатих
Гримить луна його ходи
У брязках, в лязкотах, в розкатах
Гучної, бистрої води.

Він проминув, як синій сполох
Стрибучих іскор і струмків,
І в райдугах, як в ореолах,
На кручах кожен куц зацвів.

Зазолотились, засиніли,
Заграли в семибарвній грі
Гранітних сходів мокрі схили,
Майданів камені старі.

Веселим холодком війнуло,
П'янким, як спирт, дзвінким, як мідь,
І серце радісно і чуло
Від пахоців грози бринить.

Розкривши вікна сліполиці,
Крізь отвір круглий, наче пенс,
Руді горбаті черепиці
Дахів столичних бачить Бернс,—

Повзе, мов ящір, в панцир вбраний,
В луску дахів, в лушпиння плит,
Світ Единбурга череп'яний,
Ненависний, коханий світ.

Під череп'яним покривалом
Клекоче світ борні й злоби.
Так стогне ліс, гудуть дуби
Під штормів яросним обвалом.

---

¹ Роберт Бернс (1759—1796) — великий шотландський поет.
Рядки курсивом — з поезії Р. Бернса.

— Гуде британський ліс, проте
Він радо б зашумів, мій друже,
Та древо волі не росте
Поміж його дубів, мій друже.

А нам без нього світ — не світ
І хліб гіркий стає без нього.
Ми тратим сили, точим піт,
А поле родить скупо й вбого,

Британське поле...— В далечінь
Вглядався Бернс. Пливла й здималась
Порвистих хмар крута кипінь,
І черепиця млою слалась.

— І вірю я: настане час,
Невдовзі — вірю я — настане,
Коли своїм гіллям і нас
Покриє древо волі ждане.

Збудуть злидні й рабський труд
Народи й племена, мій друже,
І буде в згоді жити люд,
Немов сім'я одна, мій друже!..

Він встав, ще ввесь в грозі і дзвоні
Невтихлих дум і почуттів,
Аж задихнувшись од погоні
За летом міцнокрилих слів,

Які знялися й засурмили
В світи й краї, в серця й віки,
Мов світлі птиці, що злетіли
З-під схудлої його руки.

Хай навстіж вікна, навстіж двері! —
І тьма, і сонце за дверми.
Назустріч іншій, новій ері
Виходить Бернс. Десь б'ють громи.

Десь б'ють громи, зростають бурі
І віщих альбатросів крик,
На Едінбурга площі хмурі
Він входить, як в інакший вік.

Іде, осяяний видінням
Прийдешніх, неминучих літ,
І крок, мов ямб, чітким дзвенінням
Квадратний міряє граніт.

Хай навстріч в реготі, в гримасах,
В підскоках, в бантах, в метушні
Йде гурт бундючниць товстом'ясих
І впевнені черевані,—

Державці замків, бірж владики,
Закону лживого стовпи,
Промовці вєсливоязикі,
Уцент сфальшовані попи,

Душопродавці сановиті,
Лукавих істин гендлярі,
Поети, лаврами укриті
При королівському дворі.

Вони йдуть шерөгм навпроти,
Бундючні, люті і товсті,
Тупим шлагбаумом підлоти
Знов лігши на його путі,

Та він лякливо й гарячково
Від них не зверне ні на крок,
І не відступить ні на слово,
І не скурне ні на рядок.

Нехай шиплять, свистять, зітхають,
Кленуть побожно всі гуртом,
Хай умовляють і лякають
Тюрмою, зашморгом, хрестом.

Але, як воїн в час походу,
З лицем осяяно грізним,
Поет народу — син народу
Йде навстріч ворогам своїм,

Йде не самітником безплідним,
Протухлим в цвілій самоті,—
Іде він речником народним,
Упевненим в своїй путі.

Так він іде, так в вічність входить
Шотландський хлопець, бідацький син.
Земля, де Бернс родився, родить —
Ми знаєм — знов таких, як він.

І плоть од плоті, кров од крові
Народу бідного свого,
Вони в борні, труді і слові
Слугують помислам його.

І давні Бернсові пророцтва
Їм згадуються в час, коли
Світ мракобісся й живоглотства
Могутні грози потрясли,

Коли на дальнім видноколі
Засяв світилом людства Схід.
Де перше в світі древо волі
Зростив і виплекав нарід.

— Тоді поклявся грізно й зло
Найгірший збрід з усього зброду,
Щоб древо волі не дало
Народові свого плоду.—

Чимало піснів із всяких зграй,
Із всяких місць стягли, мій друже,
Та провалився план їх вкрай,—
Жаліли, що пішли, мій друже!

Мій друже, Бернсові слова
І досі ще в народній пісні
Живуть, як правди річ жива,
Як іскри гніву благовісні,

Як спів про нас, про наші дні,
Про здійснення видінь пророчих...
В кварталах Ланарку робочих,
В гірській чабанській стороні
Їх не забув шотландець, ні!

ЗУСТРІЧ У ШЕФФІЛДІ

Не голубими брилами металу,
Не двиготом розжарених печей,
Не кранами, що скреготять помалу
По кілометрах ржавих галерей,
Не туш залізних обертанням владним
Над валом, довгим, як сталений тунель,
Не молота обвалом простопадним
На опухи багровом'ясих скель,
Не блискавиць летючими бичами,
Що б'ють і прищуть з порцеляних веж,—
О ні, не цим стоїш перед очами,
Не цим мені говориш і живеш,
Ти, сірий Шеффілд, в розпливі туманів,
У чорній твані, у вугільній млі.
Я бачив більших за твої титанів
В гучних степах донецької землі.
Не вславлених машин британських сила,
Не шеффілдська, так бучно лита, сталь
Про тебе спогад віщий залишила,
Про тебе, Шеффілд,— згорблений коваль!
Водив хазяїн по своїх заводах
Чужих людей, радянських громадян;
Владично гупав по чавунних сходах,
Спиняв і знов пускав прокатний стан,—
Мовляв, це все — його, йому належить,
Для нього служить, кориться йому.
Владар іде, владар уважно стежить
За тінями, що мечуться в диму.
Їх не багато — тих пустили їсти
За п'ять хвилин до звичного гудка,
Тих затягли в бюро канцеляристи,
Тих старший майстер скликав до станка.
І все-таки з рудою мли гамарні,
З-за брил і плит в збиральному цеху
Вони виходять, строгі і владарні,
Вони стають на нашому шляху.
Знайомі лиця, постаті знайомі,
Лиш очі в них інакші, не такі...
Стоять в чужім, в хазяйськiм димнім домі
Британської землі робітники.

— Зайшли б в бюро, панове! Тут, навпроти б!..—
Спішить хазяїн, дуже він спішить,
І вслід йому хтось засміявсь, і дотеп,
В хазяйську спину пущений, летить.
І знову гурт зімкнувся перед нами —
Він, чимсь важливим збуджений, притих.
Старий коваль з блакитними очами
Проходить між товаришів своїх,
Повільно зводить голову похилу,
Розгладжуючи звислий сивий вус,
І поглядом нам вказує на брилу,
Оточену кордоном синіх блуз.
Папір біліє на сталевій брилі,—
Листок, дбайливо видертий з газет.
І всі стоять врочисті й зацікавлені,
Вглядаючись в наклеєний портрет.
Підносять чола. Розгинають спини.
Потерті кепі стягують свої,
Вглядаючись в просте лице людини,
В замислене, ясне лице її.

Як на душі по-людськи тепло стало,
Коли в хвилинній тишині, без слів,
Нас найдорожчим іменем вітало
Примовкле коло друзів і братів!
Збагни ж всім серцем зміст цього привіту,
Прийми ж цю честь і гідним будь того,
Ким твій народ, народ твій є для світу,
Ким є для світу світлий вождь його!

Не сполохом мартенів полум'яних,
Не рокотанням блюмінгових глиб,
Не клятвами з уст клятволамців знаних
Запам'ятати Шеффілд ми могли б,—
Гурток людей, над брилою сталлюю
Портрет — привіт старого ковалья
Ми пам'ятаєм. Так! Не завше млою
Буває вкрита Шеффілдська земля.

Коли пройти ряди цих довгих, монотонних
 Провулочків і площ, і вулиць напівсонних,
 Закопчених особняків ряди,
 Однакові до злості і нуди,—
 То раптом вийдеш ти на площу нешироку,
 Де тліє мокрий кущ занедбаного дроку
 І тягне гостролист, важкий і негнучкий,
 Своїх гілок зелені колючки.
 Глухий цегляний світ злигоднів і покори,
 Безкраїх буднів сірі коридори,
 Життя без запалу, без дружби, без надій,
 На ключ закрите в скриньці кам'яній.
 Пройдуть жінки, пригаслі, сумнолиці,
 Щоб мовчки стати в чергу до крамниці,
 Простука поштаря підковане взуття,
 Десь захлинеться в коклюші дитя.

І кожен звук, не сплівшись з іншим звуком,
 Пливе, хитаючись, над глянцуватим бруком
 І меркне у безлунній самоті
 На довгій, як нудьга, путі.

Не скрикнуть ні вітри, ні школярі, ні птиці
 В сірім безбарвнім сквері при каплиці,
 Яка трикутником затисла в глушину
 Свою, укриту кіпоттю, стіну.
 Вийдем туди. Імла. Дух пилу, воску й тління.
 Для кособокого, ріденького проміння
 Вузким замком висить кістяве, зле вікно
 Зі скельцями, посліплыми давно.
 Потріскались дошки зчорнілої панелі,
 Худий високий стовп зіперся в ребра стелі,
 Стримить, мов стереже смиренно-аживий сплін
 Поваплених, байдужих, голих стін.

Ми змовкнем, вражені не шелестом покірним
 Крамарських молитов чи миром лицемірним,
 Що в ньому мерзне цей святош холодний дім,—
 Ми змовкнем, спогадом схвильовані своїм.

Ти чуєш відгомін дзвінких, поспішних кроків,
 Що прозвучали тут тому вже сорок років.

Луну розмов, шум пристрасних нарад,
Що тут гриміли сорок літ назад.
Так, з цих холодних стін, з готичних цих ослонів
В мінливу теплоту квітневих вечорів
Повз шерехи скупих, закопчених фронтонів,
Бездушних вулиць, замкнутих домів
Ішли вони — гінці мільйонів і мільйонів
Пробуджених, грізних, безстрашних трударів,—
Московських передмість бойовики повсталі,
Майстри з Уралу, вознесенські ткалі
І петербурзькі горді ливарі,
Грудневих славних днів застрільниці старі.
І поміж них, оточений юрбою,
Своє круте чоло схиливши трохи вбік,
Проходив після виграного бою
Орлинозорий, бистрий чоловік.
Він взяв свого бесідника під руку,
І так ішли удвох, і так удаль ішли
По плитах теплого, паруючого бруку,
В хитливих тінях лондонської мли.

Струмки й дзвінки весінньої вологи
Бриніли тихо. Йшли вони удвох,
Говорячи про битви й перемоги,
Про наступ, креслений для дальших перемог,
Щоб не пишатися здобутими, а вміти
Їх за собою владно закріпити,
Бо ворог ще далеко не добитий
І, значить, треба ще його добить.
Вони ішли — нового світу зодчі:
Замислений учитель, старший брат,
І в річ його вслухався брат молодший,
Юнак і друг — тбіліський делегат.
І дим далеких міст любимої Росії,
Кавказьких гір гряда, шир українських піль
Виднілись їм — як сталь, ясніли плани й дії.
І подвиги, нечувані досіль.
Ні, битви не страшать у далях заяснілих,
Ні підлість зрадників, ні хитрощі їх змов!
Велична армія у двісті тисяч смілих
Зімкнулась ще міцніш, щоб наступати знов.
Ніхто не змусить більш цю армію завзяту
Червоний прапор пролетаріату

Схилити перед краснобаєм лжі.
Ясніша даль. Точніші рубежі.
В боях за партію, нескитну й непоборну,
Примусивши примовкнуть лжу тлетворну,
Меншовиків отруений язик,
Мужнів, грізнів і кріпнув більшовик.

Так партія міцніла і зростала,
Готуючи той час, той жданий день сигнала,
Що в бурі й громі йде дев'ятий гнівний вал,—
І через десять літ пророкотав сигнал.
І той, що йшов колись по лондонському бруку,
В квітневий вечір через десять літ
На панцирник зійде й зведе пророчу руку
Вказати світові, куди ітиме світ.
І добрий друг його — мислитель, вождь і воїн
Зведеться поруч з ним, і так підуть вони
Вперед, у боротьбу, в труди доби нової,
В літа роботи, творчості й війни...

Пливли квартали, сірі, тихоходні
Англійські будні, лондонські злигодні
По пагорбах і моквах край ріки.
Тут сорок літ тому ішли більшовики.

З імперських тюрем і царських централів,
З робочих хиж і заводських казарм,
Тропою пачкарів, стежками нелегалів,
Щоб шпик не бачив, не впіймав жандарм,
Щоб вартовий не встрілив на кордоні,
Щоб поліцай в порту не спостеріг,
Готові до змагань, до сутичок, погоні,
Кмітливих ходів, вирішень крутих;
Готові до дерзань, до ризику й небезпеки,
До мук і допитів, до вироків і кар,
Готові міряти шляхи заслань далекі
І першим нанести у слушну мить удар;
Готові грати гнуть і м'ясо рвать в окові,
Готові на борню, на подвиг, на бої;
Почувши волю партії, готові
Віддати життя, щоб виконать її,—
Ці посланці робочих мас Росії,
Її обдертих сіл, її фабричних міст,

Прийшли сюди, у лондонські озії,
На партії своєї п'ятий з'їзд.

...Ні, це не просто гра схвильована уяви,
Не спогад давніх дій, луна десятиліть.
Це — голос боротьби, безсмертя, сили й слави,
Як гімн вітчизни, гордо нам звучить.
Як східний вітер, він прилинув благовісно.
І, вітром цим розгорнутий, пала
Маленький прапор наших серць — мала
Частиночка вогню, твого вогню, вітчизно!

1948

БІЛЯ СПАСЬКОЇ ВЕЖІ

(1951)

ВСТУП

Я сотні раз проходив тут, і все ж
Без хвилювання перейти не можу
Повз богатирський шерех древніх веж,
Кремлівську варту, вікову сторожу.
Їх ратні шрами, опіки пожеж
Мене підносять. Трепетно виходжу
На Красну площу. Мов опуклий щит,
Лежить вона, закована в граніт.

Багато раз я переходив нею,
Вслухаючись у срібний шум ялин,
Що шелестять навколо Мавзолею,
Де під порфіром мовчазливих стін,
Такий промінний людськістю своєю,
Спочив безсмертний, вікопомний він.
І в тишині великої святині
Світліє дух, ясніє світ людині.

Несеш, як пісню, почуття своє,
Проходячи повільно під склепінням,
Де Спаська вежа рвучко постає
Шпилів і стріл завихреним стримінням.
Ти чуєш тут, як міцно й мірно б'є
Напруженим, ритмічним клетотінням
Могутнє серце рідної землі,—
Воно пульсує вічністю в Кремлі.

Путі віків, їх грози й буревії,
Неначе хвиль розбурханих приплив,

Несуть твою уяву, мислі й мрії,
І ти ідеш,— ти голову схилив,
Вклоняючись народів Росії,
Що завше в славних подвигах віків
Був найвірнішим братом України,
Її оплотом в вирішні години.

Віки говорять. Слухай річ століть,
Минулого свідоцтво незабутнє,
Але від них величніше гримить
Те явлене в сьогоднішнім майбутнє,
Яке проймає кожну мисль, і мить,
І починання кожне всемогутнє,
Що тут, в Кремлі, початок має свій,
Як щасна путь, як плин життя новий.

Ввійди у зал спокійний білостінний,
Кремлівського палацу сяйний зал,
Де Ленін звівся, думний і промінний,
На викутий з граніту п'єдестал,
Ти чув тут клич, любові клич невпинний,
Народних серць піднесений хорал,
Коли до залу кроками твердими
Ввіходив Сталін з друзями своїми.

Краса і велич вільної людини,
Її можуть, творчий дух її,—
Ввійшов навек він у Кремлівські стіни
І життєдайні промені свої
З Кремля, землі найвищої вершини,
Народам шле у всі земні краї,—
Понад кордони, рубежі і межі
Підноситься зоря на Спаській вежі.

Перед тобою радісно стою,
Висока вежо, вінчана зорею!
Свою любов і відданість свою,
Свої слова, підказані душею,
Тобі несучи, тобі я віддаю,
Щоб оповісти піснею цією,
Як сяють вічним єдності вогнем
Для України зорі над Кремлем.

НА ПОЛІ КУЛИКОВОМУ

*Уже бо ноци глибоко и зоря
изгаше. Дмитрий же, всед
на конь, поим с собою великого
князя Дмитрия и вытхав на
поле Куликово и ста посреди
обою полку.*

«Сказание о Мамаевом побоище».

По голубій, туманній оболоні,
По світлих росах, по рясній траві
Тихцем ступали обережні коні,
Нашоршившись на шуми польові.
А даль шуміла. Лебеді над Доном
Ячали кликом довгим і чудним.
Як звучні гуслі, потаємним дзвоном
Донська земля відповідала їм.

Послухай гомін обширу земного,—
Твоя земля до тебе промовля,
Сердечно й чуло, впевнено і строго
Проказує тобі твоя земля.
Над нею дим чужого кочовиська
Гірчавим чадом хмарою повис.
Дивися, княже! Бачиш ти, як близько
За пагорбом блищить монгольський спис?
Там став Мамай, як погар, чорним станом,
Там, як чума, ордою став Мамай.
Твій край татарським стиснуто арканом,
Ординські коні стоптують твій край.
Свистять бичі великого полону,
Риплять вози великої біди,—
Од волзьких круч до світлих плавнів Дону
Протерли степ грабіжних гарб сліди.
То йдуть за ханом хижоокі яси,—
Буртаси¹ рицуть, як вовки худі,
І фряз² продажний, наймит хана ласий,
Безчесний меч свій теж віддав орді.

Кричить загибель стоязиким кличем
На руський край од Волги до Дніпра,

¹ Яси, буртаси — північно-кавказькі і приволзькі племена, що брали участь у поході Мамаєва.

² Фрязи — вихідці з Західної Європи, в даному разі — генуезці, які служили найманам військом у Мамаєва.

І над задонським тихим межиріччям
Звелась обиди давньої мара.
Сідай в сідло і вирушай, мій княже,
Розвідать поле, ворогу навстріч,
І слухай пильно, що земля прокаже
В цю вересневу, непроглядну ніч.
Туман Непрядви стелеться в безвітрі,
Глухий, беззвучний, як болотний мох.
В туманну ніч московський князь Дмитрій
З Дмитром Волинцем вирушили вдвох.
Лягла на меч рука Дмитра дебела:
— Пожди, булатний! Ранком у бою
Потішиш ти смутну Волинь мою,
Невільницю лукавого Ягелла.
Сюди на бій мене послали ви,
Ліси Волині, пущі темночолі,—
І я за вас на Куликовім полі
Стою під чермним прапором Москви.
— Про що, скажи, ти мислиш, воеводо? —
Озвавсь князь. Спинивсь покірний кінь,
І стало чуть, як плещуть повноводо
Непрядви хвилі об шурхливу ринь.
І стало чуть, як гайвороння криче,
Ворушачи шумке гілля дібров,
І вовчі зграї виють нетерпляче,
Неначе ждуть, неначе чують кров.
Так, буде крові, буде смерті й січі,
Червона стане у Дону вода.
Он там стоїть за нас сильніша втричі,
Ніким досіль не здолана орда.
Стоїть орда, і далечінь безкрая
Укрилась тьмою чорних їх шатрів.
Сьогодні здвиг жадібних орд Мамає
Вже й Красну Мечу купно перебрів.
Уранці битва гряде й заклекоче
На луговій, закроволеній траві.
— Ходім, Волинцю,— і цієї ночі
Земним уклоном вклонимось Москві.
Зійшли на горб, звернулись гострим зором
На південь, в бік поснулої орди,
І раптом звідти, звівшись над простором.
І зойк, і гуркіт долетів сюди.
Вони вслухались в звуки таємниці:

Гуло, мов грім невидної грози,
Дудніло, мов повзали тяжкі вози,
Стогнало, наче лемент після січі,—
Чи дикі коні вимчали навскач,
Чи в криках жаху, в лунах гуркотнечі
Стримів жіночий безнадійний плач,
Татарський плач в полях на Красній Мечі?
З нічної тьми одчайний зринув крик,
Як смертний рев розбитого походу,—
І, одвернувшись, у північний бік
Свій зір втопили князь і воевода.
— Ти бачиш, княже? Там світає світ,
Огнями грає, прискає промінням,
Як сяйний стяг, як срібнокутий щит,
Поставлений на славу поколінням.
То над Москвою сяєво встає,
На шоломах Кремлівських веж леліє.
Моя твердине, сило і надіє,
Моя утіхо, ствердження моє!
Крізь даль і ніч, крізь пущі й межиріччя
Невгасний відблиск бачу я здаля,—
На Спаській вежі племінь сяє й кличе,
Не спить сторожа юного Кремля.
Ще будуть битви, мори і пожежі,
Трясіння надр, шаленство вражих лав,
Але твердим підмур'ям Спаській вежі
Ти руську землю недарма поклав.
Хай гряне бій! Ідім до війська, княже:
Вже скоро день — він буде нашим днем.
Повержений, поламаний, поляже
Бунчук Мамає під твоїм конем!
Вони схилились у земнім поклоні
Московським далям, рідній стороні,
І, брязнувши кружальцями броні,
Звелися рвучко й скочили на коні,
І в табір свій із чат вернувся князь
І владно станув перед вояками,
І тишина промчалась між полками,
Коли його десниця підвелась.
Затрясся луг, хитнулися діброви,
Пішла нуртами стрільвода ріки
І з-за Непрядви рушили полки,
Вступаючи на поле Куликове.

ГОНЕЦЬ

Гінця! — гукнув він, ідучи.
І скинув хутро опанчі,
До столу сівши. Надворі
Багрець вечірньої зорі
Палав, мигтів, палахкотів,
Як шовк веселих прапорів.

Гули в морозній вишині
Церковні дзвони голосні,
Розкоти дальньої яси,
Народу світлі голоси,
І переяславський майдан
Шумів ще юрбами містян.

Вслухавсь, до столу сівши, він
В цей добрий гук, в цей щасний дзвін,
В звук серця власного свого,
В незмірне торжество його,—
Ніколи ще за все життя
Не знав такого почуття.

Було всього,— і звад, і згод,
І перша слава Жовтих Вод,
І Корсуня звитяжний клич,
І Берестечка чорна ніч,
І сонце Золотих Воріт,—
Всього було за плином літ.

В його уяві встали знов
Верхи засніжених будов,
Що круг майдану підвелись
В холонокришталеву вись,
І люду гомінкі ряди,
Які зібралися сюди
З близьких і дальніх сіл і міст,
Обставши встелений поміст.
Собі він знову шепотів
Ті найвеличніші із слів,
Ті, там проказані, слова:
«Україна. Дружба. Русь. Москва».

І знову чув на заклик цей
Могутній, спільний клич людей:
«Хай будем одностайні ми
З Росії рідними людьми!»

Сьогодні день настав, коли
Надії звершення сягли.
І Україну не страшить
Шляхетська лють, магнатська хіть,
Султанських каторг смертний жах,
Турецькі пута на руках,
Ярмо загибелі й ганьби
Бахчисарайської раби.

Він звів чоло. В блакитній млі
Сувій біліє на столі,
Горять рубіни булави,
Оправлені митцем Москви.
Він руку витяг. На сувій
Поклав порвистий підпис свій.

Нехай Москва хутчій вчита
Велику вість цього листа
Про те, що врешті день настав,
Який навек нас поєднав.
Він звівся, сунувши стільця,
І стоячи зустрів гінца.

— Уважно слухай, що повім:
Помчиш в Москву з листом моїм
І, що б не сталось, донеси
Моє здання царю Русі.
— Ти так звелів — все буде так,—
Промовив повагом козак,
І, склавши гетьману уклін,
Листа сховав на грудях він.

З світлиці вийшов. Відблиск зір
Вже лився на гетьманський двір,
І стихено, віддалеки
Перегукались сердюки.
Козак задвірками звернув,
Де кінь його припнутий був.

Дві тіні вийшли з-за кутка,
Наблизились до козака:
— Куди спішиш, козаче? Стій!
Хіба не вип'єш в день такий?..
Від себе відштовхнув гонець
По вінця повний поставець:
— Ні, я не буду з вами пить.
Ідть од мене! Геть ідть,
Хоч ми й знайомі — бачив вас
Між слуг Виговського не раз.
— Знайомі, кажеш ти? Пожди ж! —
В руці пахолка блиснув ніж
І покотився з брязком вниз,
Коли козак пахолка стис.
Надскочив другий. В тишині
Хрипіння й грюк глухий борні.

Козак підвівся... Вороги
Тікали, топчучи сніги;
За тином, схований у тінь,
Іржав тривожно й лячно кінь,—
До нього лугом навпростець
Підбіг задиханий гонець,
Пістолі вийняв, склав сакви:
— Рушай, мій коню, до Москви! —
Він не загається й на мить,
І ось уже полями мчить.

Козак на північ прудко мчить,
Козак не хоче відпочить.
Копито сніг промерзлий б'є,
Луною дзенькіт оддає.
Безлюддя й пустка навкруги,
Кошлаті чагарі. Сніги.

Все глибшає і глухне ніч.
Якесь село лежить узбіч.
Ні шелесту, ні каганця,—
Ніхто не гляне на їздця,
І тільки мертвий панський дім,
Піднісшись на горбі стрімкім,
Неначе марище страшне,
Очима чорними зирне.

Не спотикайся, коню мій,
Лети вперед, скачи мерщій
І не лякайся, не хропи,
Уздівши шибениць стовпи.
Вони отут стирчать шість літ,—
Проклятого Яреми слід.
Глянь,— до такого ось стовпця
Колись тягли й мого вітця.

Проїдь, мій коню, спроквола
Повз чорне згарище села.
Таким десь є й моє село,
Що тлінню й попелом лягло.
Коли татарські палії
Верталися в степи свої.

Стукоче кінь об сніг, об лід.
Минає ніч. Зоріє схід.
На ранок заїздить гонець
В укритий лісом хуторець,—
Там біля хати зупиня
Козак спітнілого коня.

Спочити й далі — у похід,
Та на прощання каже дід:
— У лісі, синку мій, зважай,—
Забилась татарва в наш край,
Відстали, видно, від орди,
По здобич кинулись сюди.

Козак в пістолі звів курка
І підстрожив румака.
Спочилий кінь прискорив біг,
З дубів спадав пухнастий сніг,
І враз, як блискавка мала,
Об дуб ударила стріла.

Вперед! Метнувся кінь. Поніс.
Свистить, реве позаду ліс;
Продершись рвучко між гілляк,
На стежку вискочив хижак,
Рукою завертів, гукнув,—
Аркан, як змії, з руки стрибнув.

Сягло. Струснуло у сідлі.
Рвонувсь. Дарма. Плече — в петлі.
Ще мить — і витягне з сідла...
Ударом шабля розсікла
Тужаво скручений аркан.
Звелась пістоля. Бусурман
Ступив, хитаючись, вперед
І впав лицем в шорсткий замет,

Гонець в селі спинив коня,
Насилу дочекався дня,
І знов пішли ліси й лани
Чернігівської сторони.
Сліди пожарів, битий шлях,
Козацькі чати по лісах.

З розмов, з чуток, з усіх ознак
Дізнався посланий козак,
Що вирядив на цей окіл
Свої роз'їзди Радзівілл,
Щоб хлоп не забував про гнів
Литовських вигнаних панів.

І от на третій день путі,
Минувши чагарі густі,
Козак зустрів їх. На горбі
Вп'ятьох рейтари голубі
Спинились, дивлячись кудись,
Де над селом дими звелись.

Козак промчав би мимо них,
Але рейтар помітить встиг
Високу шапку козака,
Червоний шовк його шлика.
За ним навскач крізь верболіз
Рейтари кинулись униз.

Розлігся постріл. Знов і знов.
Снігами довгий гук пішов,
Аж загуділа далечінь.
Стенувся й зашпортнувся кінь,
Забила піна з губ коня,—
В чагар стрибнув він навмання.

На задні ноги впав, поник,
Повільно валячись набік.
Козак заліг за скакуном,
Рейтарі ринуть напролсм.
Стріляй, козаче!.. Впав один,
А решта зникла між купин,
І звідти блиснув постріл їх.
Козак мовчав. Козак притих,—
Дві кулі ще в пістолях є,
На всіх гостинця нестася.

Коли удруге гримнув стріл,
То двох рейтарів Радзівіл
Навік позбувсь, але й в гінця
Повзе шнурочком кров з лиця.
— Невже подоланий впаду?
Невже в Москву не увійду?

Ні, не складе він голови,
Домчить звияжно до Москви,—
Ні князь Литви, ні польський пан,
Ні хана кримського аркан
Не спинять більш, не перетнуть
Його невхильну й вірну путь!

Козак пістолю твердо звів,
Як вийшли здирці з-за кущів...
Та що це? Не торкнувсь курка,
А грянула луна грімка,
І, тонко зойкнувши, рейтар,
Як сніп, звалився на чагар.

Чи то мара? Чи то здалось?
В стрілецькому кафтані хтось
Біжить по сніговій луці,
Пістоля ще димить в руці:
— Ач, подалися навтьоки!
Тебе поранили таки?

Сідай-но! Голову твою
Хоч хусткою я обів'ю...
— Куди, козаче, їдеш ти?

— В Москву... везу туди листи...
— В Москву? Ну, друже, по руках!
Бо до Москви верстаю шлях
І я, стрілецький старшина,
З посланням від Бутурліна.

Свого коня привів стрілець,
Пішли ліском наманівець,
І скоро Сойму синій лід
Явив їм світлий круговид.
— Козаче, глянь: он віддалі
Рубіж Московської землі.

Два побратими спільно мчать,
Карбує сніг копит печать,—
Гудуть шляхи, шумлять бори,
Пахтять димками хутори,
Морозним сявом Ока
Віта стрільця і козака.

— Скажи, стрілець, скажи мені:
Чи не Москва то вдалині?
Від Переяслава гінцем
Я мчу з народним рішенняем,—
Мерщій доїхати б, мерщій!
На лобі почорнів завій,
Але пусте і рана, й кров,
Я навіть смерть би поборов,
Аби Богданові слова
Вчитала радісно Москва.

— Поглянь, козаче, вдаль поглянь:
Там зорі золотистих бань,
Шпилі барвисті на Кремлі
Блищать у райдужній імлі,—
Це шир московський висява,
Це зводиться моя Москва.

Прозорим льодом по ріці
Промчали дзвінко два їзді,
І прискакали вдвох вони
До веж Кремлівської стіни.

— Козаче, стань, зійди з коня,
Неси у Кремль своє здання,
Бо пильно жде Москва свята
Твого знаменного листа.

— Стрілець,— ти брат мій, друг навк.
Мій побратим, мій рятівник,
Ти в час нерівної борні
Життя і честь зберіг мені.

Обняв товариша козак
На знак любові й дружби знак.
З коня зіскочив стрімголов
І в Спаську вежу увійшов,
Тримаючи в руці своїй
Богданом писаний сувій.

ЗУСТРІЧ БІЛЯ БРАМИ

*...по Тверской отправился в
Кремль... полюбовавшись ста-
рым красцем Кремлем...*

Т. Шевченко, 20 березня 1858 р.

Старий красуне, древній Кремлю!
Переді мною ти встаєш
Величним вічем стів і веж,
Вартуючи велику землю,
Цю землю битв, бунтів і мук,
Борні, і подвигу, і гніву,
Цю землю роботящих рук,
Закуту, змучену й бурхливу.
Вона твої шпилі звела
Не сідалом для птаха злого,
Для крука чорно-зелотого,
Для двоголового орла,—
Настане день той,— він настане! —
І з веж твоїх орел впаде,
І на твої старі майдани
Народ з піснями увійде.
Ні, не царів хистка корона,
Не мур навкруг глухих хором,
Ти — юрб народних оборона,

Чола народного шолом!
Тому тобі вклоняюсь нині,
Тому, зворушений, стою
І перед долею твердині
Знімаю шапку я свою...—

Отак, спинившись біля брами,
Снував таємні думи він,
Своїми сірими очами
Читаючи літопис стін.
Тарасові промінні очі—
Весь безмір людських дум і мрій
Вони, прозорливі й пророчі,
Таїли в сляності своїй,—
І племінь клятв саможертвонних,
І лють зятятого борця,
І тиху ніжність ласк любовних,
І строге світло мудреця.
Пустель і тюрем безголосся,
Жагучий крик кривавих сліз,—
Усе, що в них ввійшло й впеклося,
Він нерозтрачено проніс.
Тарасові видющі очі,—
Не вбила, не згасила їх
Тьма миколаївської ночі,
Жадібний дзьоб сичів царських.
Вони і кату, й смерті в вічі
Дивились з-під навислих брів,
Тверді, уперті, бунтівничі,
Як гнів народу, вбивчий гнів.
Крізь нетрі і пустині голі
Вони вдивлялись вдалину,
В тюрму сибірську кам'яну
Споборників святої волі;
За сто земель на видноколі
Узріли зірку ще одну,—
Полярну зірку засіялу,
І обрис рідного лица
Накреслив помах олівця
На тайних сторінках журналу¹.

---

¹ На сторінках свого щоденника — «журналу» Т. Шевченко намаював портрет О. Герцена. Шевченко і на засланні, і в Нижньому Новгороді читав герценівські видання «Полярная Звезда», «Колокол».

Стояв, задумавшись. Поплив
З Івана дзвін великопісний,
Повільний, зважений, зловісний,
Як переліт нічних птахів.
Гуртки обшарпаного люду
Тяглися до воріт стрімких,—
Хто з них до церкви, хто до суду,
Хто по молитву, хто по гріх.
Повстані ковпаки, треухи,
Хустки, скуйовджені шапки,
Старі лакеї, молодухи,
Голодноокі мужики,
Узуті в личаки прочани,
Сп'янілий гурт лихих людей,
Худі безногі ветерани
Із севастопольських траншей
Тяглись, плелися, шкандибали,
Місили мерзлуватий бруд,—
Зчорнілий з горя і потали,
Замучений кріпацтвом люд.

А ось він сам,— в труській колясі
Чи в торохтливім тарантасі
В'їздить бундючно на майдан
Владар кріпацьких душ, їх пан.
«Тікай! Тікай!» — із тарантаса
Кричить візник, та кінь поніс,
І на хмурне лице Тараса
Хлюпнули бризки з-під коліс.
Він аж здригнувся. Він зблід раптово.
— Пани й раби... Ні, не раби!..
Почувши вимовлене слово,
На нього глянув хтось з юрби.
Кошавотілий чоловік
З важкими, чорними руками
До нього підійшов і з брами
Поволі відтягнув набік:
— Ти кажеш,— не раби?.. Ти кажеш...
А, може, краще помовчи,
Бо, як і я, на лаву ляжеш
Під панські сплетені бичі.
— Є муки й гірші, як бичують

І тіло, й душу...—

— Звідкіля

Прийшов ти, друже, до Кремля?

— Звідтіль, де кайзаки кочують,

Де душі муштрою муштрують,

Як то їм цар наш призволя...

Кошавий запитав помалу:

— Ти був солдатом?

— Десять літ

В сухих пустелищах Аралу

Ковтав солдатський хліб і піт.

— Дивись, я думав,— ти з письменних.

— Та вмів трохи.—

— Я не вчивсь,

Бо чим би з їхніх книг священних

Для серця лютого розживсь?

Любити ближнього? Якого?

Того, що шкуру з мене здер?

Та я б і серце вирвав з нього

І кинув псу, щоб пес пожер!

— Книжки є інші.

— Тих не бачив,

Коли уральську мідь топив,

Коли за Яком варначив,

Коли в хурдизі панській гнив.

Я— з-під Москви, московський з роду,

Та пан мене й ще багатьох

Погнав нарядом у острог

Свого уральського заводу.

Там душу я ще більше спік

Огнем печей і жаром люті,

Розбив кайдани, паном скуті,

Убив прикажчика і втік.

Два роки вештався по хащах,

По всяких руднях, по лісах

Між сіромах, як я, гулящих,

Одчайнодушних сіромах,

Аж доки не впіймали... Годі

Змірять діла десятиріч!..

Тепер я, бач, мурую піч

На підмосковному заводі.

І знов у рабстві і ганьбі

Топити буду крицю ширу
Та з неї викую собі,
Собі самому я сокиру
І в руки увізьму свої...

— Хіба один ти ждеш її,
Тієї прагненої волі?
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить! —

Тарас звів руку. Вихор білий
Сніжинки гнав, хрусткі й тверді,
І їх лелітки блискотіли
На посивілій бороді.

— Правдиво кажеш, друже-брате!
Ти, бачу я, як всі ми, теж
В собі великий гнів несеш
І серце вірне та завзяте.
Так братом же мене назви
Для дружби, не для приповідки,
Хоча й не знаю, — хто ти, звідки...
Здається, родом не з Москви...
— Я з України. Чув?

— Чував я,
Здбав і варнаків звідтіль, —
Те ж саме горе, той же біль,
Те саме здирство і безправ'я...
А сам ти хто — мужицький син?
Кріпацька чорна кістка, значить?
То ж рід один і гнів один
Обох нас дружить і землячить.
Дай, брате, руку! —

Чоловік

На незнайомця глянув пильно
І, руку стиснувши, повільно
Пішов та й між народу зник,
А вслід йому в людському вирі,
Крізь вкритий снігопадом шир,
Теплом світлились очі сірі,

Тарас̄ осіяний зір.
Чоло піднісни гордовите,
Попростував майданом вниз,
І серце, піснею налите,
Тихнем до Щепкіна поніс.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ

1

Розгонистий поїзд шарпнувся востаннє,
Дихнувши шипучої пари теплом,
І стало тонке березневе світання
Сіріти за вікон задимлених склом.
Блакиттю на гладі асфальтного плеса
Відбилися синіх вагонів ряди.
Пройшли вартові. Кулеметні колеса
Прогуркали, плещучись в бризках води.
Тоді зашумів на лункому пероні
І рушив вперед нечисленний гурток
Солдатських папах, робітничих шапок,
Розкидисто прибраних в стрічки червоні.
Повільно проходячи, натопи оцей
Вглядався у вікна вагонні, у двері,
Щоб зразу побачить на дебаркадері
Знайомі обличчялюбимих людей.
І враз колихнулись, метнулись юрбою,
Як хвилі весінньої збуджений плин,
Туди, де, за бильця схопившись рукою,
Зіскочив з вагонної приступки він.
Спинився, порвистий, меткий, бистроокий,
І посмішка іскрами грала в очах.
З чола свого шапку хутряну він стяг,
Осяявши лоб величаво високий,
Супутник за ним на площадку ступив,
Схвильовано знявши сибірську ушанку,
В м'якому, як мжичка, мигтінні світанку
Всміхався і руку, вітаючи, звів.
Назустріч підносяться очі й обличчя,
Захоплені вигуки, стяги, слова.
Свій уряд вітає Москва робітнича,
Радянського краю столиця нова.
І Ленінський голос розкатами клича

Лунає у відповідь: — Здрастуй, Москва!
Так, здрастуй, Москва! Стягоносцем свободи
Віднині народи тебе назовуть!..
Пройшовши пероном, зійшовши на сходи,
Над площею Ленін і Сталін стають.
Нехай небеса іще хмарами вкриті,—
Леліє весняно крізь млу і туман
Столиця республіки, першої в світі
Республіки робітників і селян.

2

На сніжних вибоях трясеться авто,
Хлюпоче по ямках зчорнілих проталин,
Задумався Ленін, вгорнувшись в пальто,
Мовчить, у світанок вдивляючись, Сталін.
Завалені вулиці, вигини черг,
Похмуро закручені біля крамниці.
Обвіяний хвищею, город примерх,
Насуплено горбляться площі столиці.
Пожди, моя рідна! Тебе піднесем,
Незмірно прекрасну, простору, високу.
Вже світ чує луни державного крску,
Яким у майбутнє з тобою ідем,
Сповняючись сили від року до року.
Хай зараз відходимо з боєм назад,
Притиснуті лапою кайзера в Бресті,
Та знову дихне і Москва, й Петроград,
І в пастку не зловлять нас лжею тирад
Підступні фразери без совісті й честі.
Як злобно кричали й лякали вони,
Бажаючи партії міць розколоти!
Ще, може, не знаємо до глибини
Всю ницість їх планів, всю прірву підлоти.
Чий, хитро прихований, тягнеться слід
До замаху вчора вночі у Любані?
Надбіглий з вокзалу есерівський збрід.
Розхристані кльошники. Фертки п'яні.

Відразу подався цей збрід навтьоки,
Цей чорної сотні достойний нащадок,
Коли кулемети з вагонних площадок

Назустріч їм вистромили хоботки.
Ні, поїзд не стане, не змінить маршруту! —
Примружившись, Сталін вдививсь вдалину, —
Крізь хвищу вже видно Кремлівську стіну
І вежу, жовтавим камінням обкуту.
Примовкнула Спаська. На ній не дзвенів
Годинник, побитий уламком снаряду
У дні, як вели юнкери канонаду,
Б'ючи по твердинях Жовтневих боїв.

Патруль в невійськовій, робочій одежі
Став струнко. Команди слова прогули.
Безшумно й врочисто машини ввійшли
Під арку стрілчастої Спаської вежі.

3

Виблискує, крутячись, мідь коліщаток
І стрічка в хвилястій пливе течії,
Нотуючи чітко пунктири свої,
Нової депеші тривожний початок.
Крапки і тире поринають в галоп,
Проскакують з цокотом лінії знаків.
«Чернігів залишено... Наш Конотоп...
Під Ніжином знищено полк гайдамаків».
Листок телеграми поклала рука
На купку паперів. Він тихо підвівся,
І вогник запаленого сірника
До згаслої люльки бочком притулився.
Під кроком розмірним нерівний паркет
Зарипав у кожній своїй деревинці.
Замислений Сталін, ступивши вперед,
Надовго спинивсь біля карти на стінці.
Дніпро, наче дуб, розкидає гілля
По синіх лісах, по зелених просторах;
Оце єсть вона — українська земля,
Яку зараз топче й винищує ворог,
Десята доба вже минає, коли
Дивізії кайзера й банди Петлюри
Наш Київ, наш Київ старий повели
На муки й грабунок, на глум і тортури.
Стріляють, мордують, гвалтують... Дарма!

Народ не підкориться лютому ігу,
Не вдягне на себе тяжкого ярма,
Що гірше за давню татарську кормигу.
Встає Україна, до зброї стає
І зайд прожене, й хижаків переможе,
Бо вибороть волю і щастя свое
Йй рідний російський народ допоможе,
Братам він pomoже здобуть в боротьбі
Йх справжню, йх першу свободну вітчизну.
Отам і зламаеш ти шию собі,
Обжерливий звіре імперіалізму!

Піднісни грозою сповите чоло,
Стояв він, майбутнє читаючи,— Сталін.
Очам його пильним відкрито було
Завихрені простори, буряні далі.
Віднині з Кремлівських висот, звідсіля
Накреслені будуть дороги і дати.
Сьогодні в маленьку кімнату Кремля
Невтомний Ілліч увійшов працювати.
Не спить він і, книгу розклавши якусь,
Кінчає статтю, ще в купе розпочату,—
Кінчає її словом пісні про Русь,
Не вбогу й безсилу,— могутню й багату.

Росіє! Вітчизно! Ти перша ідеш
На подвиг найбільших в історії звершень,
Ти радісний дім комунізму зведеш
Над світом, над віком, над людством уперше
Стоїш ти, незборна, і серце твоє
Упевнено б'ється в Кремлівській твердині.
Світає. Вже ранок весняний встає
В Росії, вітчизні всіх весен віднині.

Розвиднілось. Сталін проходить Кремлем
Повз мури і вежі його світлолиці.
Над Спаською стяг салютує вогнем
Розсвілому другому дневі столиці.

ОДНОГО ОСІНЬОГО РАНКУ

*Тяжкою вийшла й довгою дорогою
До сонячних палат.*

І. Франто

Десять років двадцять, певне, вже пройшло
Гіркої долі, вдовиної долі,
Відколи клала я узір на тло
Цієї рясно вишитої льолі.
Червоним шовком шила я її,
Щоб грала в барвах пишно величавих,—
Як цвіт вишень, мережила краї,
Весінній жар пустила по рукавах.
Я думала,— хай буде, як весна,
Моя весільна вишита сорочка.
Чей сироті з підгірського куточка
Хоч трохи щастя провістить вона!
Сиджу було безкраї ночі взимку,
І марю, марю про весну свою,
І в'ю, як пісню, нитку-невидимку,
І тиху пісню, наче нитку, в'ю.
Узір думок, дівоцьких мрій свавілля
Я гаптувала шовком огняним
І в день свого нужденного весілля
Убогу хату розцвітила ним.
Ото був день, єдиний день святковий,
Коли на сонці він запламенів,
Осяяний, співучий, пурпуровий,
Немов маленький стяг травневих днів.
Гай-гай, до травня, любий, зачекаймо,—
Насовується тільки-но зима!..
На промисли дрогобицькі у найми
Пішов мій Гриць. Лишилася сама.
Писав листи, а то й приходив з міста,
Наморений, замащений в ропі,
Розповідав, які пани скупі,
Признавсь, що має друга-комуніста.
Казав: — Докіль поїдем до Москви,
Ще зачекати трохи доведеться.
А ти пильнуй, не піддавайсь, диви,
Як хтось тебе випитувать візьметься.
Не кожен той і друг, і побратим,
Хто божиться — «я також українець».

Прийде якийсь, візьме тебе й за ним
Без вороття підеш ти на гостинець».
Лиш на словах такі клянуться свято
І Україну люблять на словах.
Народолюбців цих тепер багато
З жовто-блакитним левом на шапках...

Одного дня,— як зараз пам'ятаю,—
Тоді весна вже справді зацвіла,—
Він, мовчазний, хоч збуджений до краю,
З Дрогобича навідався до села.
Оце вже довгих двадцять літ минуло,—
Ми вийшли з ним на квітчані луги.
Він до грудей мене притиснув чуло
І синім зором глянув навкруги,
І пісню став проказувать поволі,
Вдивляючись замріяно на схід,
Про наш народ од моря до Бескид,
Про час, коли в народів вольних колі
Його засяє променистий вид
У світлій хаті на своєму полі.

Я плакала, а він казав — не плач!
Ти знай, як я: так станеться! Так буде!
Наплакалися досить бідні люди,
Тепер хай плачуть дука і багач! —
Пішов, забравши випрані кошулі,
Пішов, і довго звістки не було,
Аж втікачі, з Дрогобича прибулі,
Розповіли, що в городі зайшло.
Там ріпники панів гонити стали,
Повстати спільно кликали селян,
Розкрили навстіж заміські центральні
І прапор свій принесли на майдан:
— Як у Москві, як в Києві, ми будем
Без тих панів радянським ладом жить.
Хай над єдиним українським людом
Єдиний стяг червоний майорить!..
Тоді у Львові бити став на сполох
Жовто-блакитний уряд. Він погнав
Свої зағони. По карпатських долах
Їх кулеметний цокіт пролунав.
Як сіроманці, бігли їх старшини,

Як пси, гарчали їхні горлаї:
— Ви без панів захтіли України?
То краще й геть не треба нам її! —
По наші душі йшли вони, по здобич,
Стріляли, кпили, били і сікли,
І вдерлися по трупах у Дрогобич.
І племінь волі кров'ю залили.

Не скрикнула я, слухавши сусіду,
Я голову схилила тяжко ниць.
— А як мій Гриць? — Нема про нього й сліду...—
Звелась, пішла шукати, де мій Гриць.
Два кусні хліба загорнула в хустку,
Пішла до хиж, трупарень і в'язниць,
Пройшла Дрогобич, як зчорнілу пустку,
Шукала Гриця — тут він був, мій Гриць.
Між вквітчаних вишень на кладовищі
Лежали мертві люди горілиць...
Не плач, іди, схились над ними нижче.
Шукала Гриця? Тут ось він, твій Гриць.
На пелюстки гишень рожево-білі
Поклав пробиту голову свою.
Ще сині пасма на пожовклім тілі.
Це їхні барви. Я їх пізнаю...

Моя весільна вишита кошуле,
Вчувала ти, таїла ти вночі
Мої тяжкі, як чорна кров, плачі,
Мое страшне, зграбоване минуле!
Твій кожен рубчик, кожен басаман
Став, наче кров плачів моїх, прокльонів,
Коли Карпати хижий польський пан
Стоптав кіньми шляхетських легіонів.
Тебе, кошуле, я не раз тоді
Ховала в землю, жбурила до ями,
Досіль іще на лиштвах видно плями,
Гірки, беркі, не змивані в воді.
Я берегла в тобі свою надію,
І юнь свою, і цвіт весінній свій...
Аж ось коли я вбрати знову смію
Не вдяганий од дня весілля стрій.
Мене по вінця щастя повнить нині,—
Воно співає, рветься з мене ввись,

Це, може, сні невидано промінні
Таким прекрасним видом звелась?
Ні, це життя моє свobodно дише,
Знов молоде, дзвінке життя моє,—
Воно прийшло, за світлі сні світліше,
І мрія, й пісня дійсністю стає,
І ввесь мій люд своїм огнистим видом
В народів вольних колі висява.
Старезні хмари тануть над Бескидом,
І цвіт весни несе йому Москва.
То для землі моєї молоді
Весною й травнем став цей листопад,—
В розцвіченому весняному строї
Ввійду я в Кремль до сонячних палат.

Поміж людей святкових з мого краю,
З Покуття й Львова, з Луцька й полонин,
Ввійду і гляну, й враз його пізнаю,—
Таким він є, яким вживався він,
Коли його я на портреті вперше
Побачила десь тридцять день тому
Й, до сходу руки зморені простерши,
Вклонилася з підгірських нив йому.
Так, знає він, яка в нас незглибима,
Незмірна радість променить в душі,
І, посміхнувшись карими очима,
Нам тихо вимовить: — Товариші! —

На світі щастя більшого немає
Від слави й щастя гордого того,
Як разом з ним іти в життя безкрає
Товаришем і земляком його!

Він нас введе в народів вольних коло,
І ввійду я господарем з Кремля,
І світлим зором обдивлюсь навколо:
— Це мій народ, мій Кремль, моя земля!

ПАРАД ПЕРЕМОГИ

На Спаській дві стрілки з'єдналися враз —
За десять десята година.
Ряди стали струнко, чіткі, як наказ,
Боець до бійця, до машини машина.
Чекання і тиша. Лиш вітер не втих
І, шумно сковзнувши по срібному віттю,
Зашемрав стрічками знамен бойових,
Їх золотом, пурпуром, синню й блакиттю.
Напружена мить пробігає за миттю
Швидким ланцюжком вістових.
І чути, як серце людське стукотить
Об зорі дзвенючі мундиру.
За миттю іде насторожена мить,
Тримаючи відстань і міру.
Лиш серце стукоче, мов рветься з грудей,
Піднесене миттю цією,
І тисячі, тисячі пильних очей
Вдивляються на мовчазний Мавзолей,
На багрокамінний уступ Мавзолею.
І вежі Кремля, самовидці століть,
Вчувають, стрімкі й гордовиті,
Як серце солдатське в строю стукотить,
Найдужче із серць, що пульсують у світі.
Хай люте залізо його опекло,
Стискало і рвало страждання незмовне,—
Не згасло його животворне тепло,
Чуття його саможертвоне.
Так партії воля зміцнила його,
Таким воно є і таким воно буде,
Таким його вклала вітчизна у груди
Безстрашного воїна й сина свого.
Воно не схитнулось. Воно відміряло,
Як впевнений пульс, перемоги ходу.
Земля розпадалась, залізо згоряло,
Воно не спинялось: — Я йду!
Пройшло крізь вогненні надволзькі руїни,
Крізь ночі сталеві Москви,
Крізь хуги полярні, пожар України
І пруські ревучі рови.
Пройшло — і теплом своїм добрим зогріло
Угорської пушти замерзлі сади,

Красуні Варшави розтерзане тіло,
Змуровані чехом старі городи.
Пройшло — і, зачувши з-під звалищ Берліну,
Що там хтось заплакав тонким голоском,
Німецьку голодну, схололу дитину
Живило ласкавим теплом.
Таким-бо є серце народу Росії,
Таким-бо є серце народів-братів,—
Незмірне в любові, нескитне у дії,
Завзяте в роботі, грізне в час боїв.
Сьогодні воно тріумфально розкрилось
Назустріч заслуженому торжеству,
Дзвінкими літаврами слави забилося,
Вітаючи з святом Москву.
Воно, непохитне в боях і звитягах,
Хитнулось в цю мить гаряче,
І шелест пройшов по піднесених стягах,
І люди рівняли плече,
І став ще пружнішим напружений подих,
І очі осяла любов,
Коли на крило Мавзолею
по круто прокладених сходах
У колі соратників Сталін
повільно і тихо зійшов.
Він бачить гвардійців потужні ряди,—
Народжені вольним народом герої,
На лицях ще бронза грози бойової,
Невиданих битв і походів сліди.
Їх руки хороші, робочі, могутні,
Затисли суворе залізо війни,—
Ім класти б каркаси в будови майбутні,
В'язати гнучку арматуру стіни,
Канали крізь нетрі тягти по пунктиру,
Ростити на землях зволжених сад...
Так буде! Парадом здобутого миру
Є марш перемоги, наш славний парад!
І хто б не наваживсь — нікому не вдасться
Відняти від нас завойований мир.
Нам шир небувалого людського щастя
Уже розкривається, сонячний шир.
Ми твердо ступили на світлі відноги
І твердо сягнем комунізму висот.

Так буде! Так партія хоче й народ!
Так світу вістує Парад Перемоги!
Фанфари гримлять. Розпочався парад.
Проблиснули залпи гармат.
Луна розкотилась по далях
в широкому громі і реві.
Ударили кроки об землю,
багнети хитнулися влад,
І витязі півночі перші
складають салют свій вождеві.
Проходять звитяжні карельці,
ідуть лєнінградці сталеві,
Герої Прибалтики струнко
за рядом вирівнюють ряд.
Опалені полум'ям Ельби,
вогнями берлінського маршу,
Прносять прославлені стяги
всіх трьох білоруських фронтів.
Крокують стрільці і танкісти,
бійці, генерали і маршал,
Скорителі пруських редутів,
грізних кенігзберзьких фортів.
Вклонися, моя Україно,
цим людям величним і скромним,
Що в назвах фронтів титанічних
пронесли наймення твоє.
Ти словом достойним розкажеш
свєім поколінням потомним,
Чому їм на вічну пошану
твій вдячний народ оддає.
Вони — москвичі й костромчани,
сибірських борів лісоруби,
Стрункі винороби Кавказу,
казахських просторів сини,
Своім самовідданим серцем
тебе врятували від згуби,
Своею священною кров'ю
тебе визволяли вони.
Фанфари сурмлять і змовкають,
і враз в несподіваній тиші
Забив барабан.
Дрібно бив барабан.
Грозиво рокоцуть удари.

Розкати сильніші й сильніші.
Чекає
    майдан.

По бруку, обвисши змокрілим лахміттям,
Закаляним шовком, брудним оксамиттям,
Рвучи галунів роззолочену низь,
Прапори нападницькі проволоклись,—
Полотнища чорні, розписані черство,
Бундючні слова зненавиди й хвальби,
Банкірів і бірж навісне ненажерство,
Загарбницьких воєн криваві герби,
Хрести криворукі і лапи павучі,
Драconi кощаві й потворні орли,
Презирливим рухом навалені в кучі,
На площу Москви драним рам'ям лягли.
Чи це ви збагнули, пани гаррімани¹,
Що між глядачів так тривожно звелись?
Урок, вам сьогодні обачливо даний,
Ще, може, придасться колись.
Ви корчите посмішку лживу й нещиру,
Зирцем поглядаючи на Мавзолей?
Дивіться — це день переможного миру,
Ці стяги — не просто воєнний трофей,
Вони не належать німецькому люду,
Це — клейна тих банків, де радники й ви,
Є золото й ваше між їхнього бруду,
Потоптаного на майдані Москви.
Он падає лам їх бучкої гордині,
Кривавого безуму мотлох оцей,
Солдатами миру повержений нині
Під ноги усіх миролюбних людей.
Ганчір'я війни і наживи — під ноги,
І горе тому, хто його знов зведе!
Гримить урочисто Парад Перемоги,
Що Красною площею твердо гряде.
Полки нездоланної сили проходять,
Пливуть сталіноліті земні кораблі,
І вождь на трибуні на правім крилі,
Ім шану складаючи, руку підводить.

---

¹ Тоді Гарріман був послом США у СРСР.

НА ЛЕНІНСЬКИХ ГОРАХ

В червоно-блискучій кабіні,
Пронизуючи етажі,
На головокрутній вершині
Політ рівномірний здержи!
Виходь, моя люба! Рукою
Я нишком тебе пригорну,
З узорних терас над Москвою
Поглянемо вдвох вдалину...

Над обрієм сонце звелось,
Гігантську відкинувши тінь,
Розвихрила буйне волосся
Відкрита вітрам височінь.
Чуттям дерзновенного лету
І захватом височини
На вищій університету
Серця напоїли вони.

Струмливої далі припливом,
Сплетінням прозорих вітрів,
Пробудженням площ рокотливим
Їх вранішній город зустрів.
Ось він розгорнувся під ними,
Безмежний, величний, стрункий,
Як простір життя, несходимий.
Як серце землі, молодий.
Рожево світилися води,
І пінилися пишні сади,
І світ незрівнянної вроди
Відбився в свічадах води.

Над плином алей узбережних,
В нурті біля Красних воріт,
Уступи домів біловежних
Підносились плавно в zenіт,
І в ранку імлі ніжносиній
Мигтіли каскадами зір
Їх стіни, іскристі, мов іній,
Мов глетчер осяяних гір.
Розкотом миттєвого грому,

Раптово прокресливши вись,
З недалнього аеродрому
Сріблясті ракети звились;
Як виблиск, рвучким метеором
Їх поштовх потужний несе
Над круто відкинутим бором,
Над сизим Можайським шосе.
Полинувши лунко на Київ,
Хмарки простромив стратоплан,
І ось вже він вітром обвіяв
Траву придніпровських полян.
Як близько звідсіля всі простори,
Всі далі, весь шир, вся земля!
Як сходяться думи і зори
На висі всесвітній Кремля!
Земля не сіяла ніколи
Таким дивотвором людей,
Як місто оце гордоchoле,
Як город прекрасний оцей.
Щасливий, хто влив свою силу
В єдиний всетворчий потік,
Хто зводив тут брилу на брилу,
Хто мармур узором посік,
Хто креслив сміливі склепіння,
Хто різав литво голубе,
Замисленим щастям творіння
Звеличуючи себе.

— Згадай, як самі ми зростали,
Підносячи ці етажі,
Ці сонцем просвічені зали,
Ці сталі й бетону кряжі.
Чи ти пам'ятаєш...— порвисто
Схопившись за бильця, вона
Униз задивилася. Місто,
Як тепла морська далина,
Струмילו, мінилося в барвах,
І променів перший пробіг
Звучав, як на світлих літаврах,
На скелях домів золотих.

Крізь арки світання далекі
Промінне тяглось волокно

В підхмарної бібліотеки
Розчинене навстіж вікно,
І зайчики сонячні грали
На грані золоченій книг,
Встеляли тяжкі п'єдестали
Славетних провидців людських.
Піднісшись вгорі на граніті,
Спрямовував Ленін свій зір
На далі московські, відкриті
З озорених Ленінських гір.
І два молоді будівничі
З тераси вдивилися в зал,
Де промінь на мудрім обличчі
Грав райдужний, наче кристал.
— Здається, було тільки вчора,
Коли увійшов сюди люд
І Леніна й Сталіна твори
Вклав першими книгами тут.
Чи ти пам'ятаєш ті роки,
Коли виростав тут оцей
Стрімкий, променистий, високий
Будинок високих ідей?
Зорю його башт засіялу
Підносили впевнено ми,
Хоч люто здригався від шалу
Світ визиску, воєн і тьми,
Хоч корчилися за океаном
Гарматні й сталльні королі,—
Наш прапор над домом-титаном
Про мир провіщав всій землі.

— Згадаймо ж ту мить благовісню,
Коли, як початок робіт,
В підмур'я будоу комунізму
Ліг перший бетон і граніт.
Як гімн величавий вождеві,
Як нашу високу любов,
Ми зводили стіни сталеві
Університетських будов.
Чи ти пам'ятаєш ті строки,
Ті дні, ті тривоги й пісні?
Три роки минуло, три роки,
А швидко так, наче три дні!

Шипучими зорями зварки
Ти гостро роздвічував вись.
Під небом крізь плетиво хмарки
Тебе видивлялась колись,
І подруги хитро про тебе
Мені закидали не раз:
— Пильнуй, бо долізе до неба
Замріяний твій верхолаз...
До неба! Хай зорі сідають
На дому сталеве плече
І спалахом іскор спадають,
Розбризкуючись гаряче.
До неба! Ми знали, що зводим
Під небом радянським до зір
Високий маяк всім народам,
Щоб сявав їм розум і мир.
І я, комсомолка з Полтави,
Я горда, що вклала свій труд
В цю башту освіти і слави,
У велич радянських споруд.
На цій велетенській будові
Зустріло полтавське дівча
У дні будівництва святкові
Обранця свого — москвича.
Я тут працювала, тут вчилась,
Тут — ти, і родина, і дім.
Тут серце дитини забилося
Уперше під серцем моїм.
Приклавши до тіла долоні,
Я чую — тріпоче дитя.
Сміється і грає у лоні
Маленьке веселе життя.
Всміхайся, укохане, ласться.
Торкай пустотливо мене,
Зачате у щасті для щастя
Нове покоління земне!
Мое дитинчатко хороше!
Зростає, веселися, живи!
Тебе, наче дар свій, виношу
Під радісне сонце Москви.
Воно тебе гріє. На світі
Нема животворніших сил

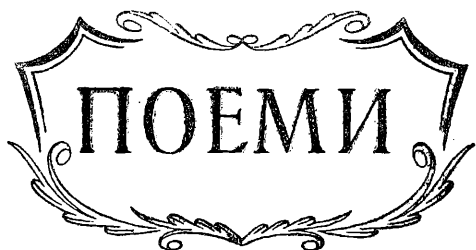
За промені, щедро проліті
З Москви на земний виднокіл...

Пронизані сонцем ранковим,
Стояли обое вони
Над спадом стіни стрімголовим,
Над пругом стрімким крутизни.
— Я клала на стіни ці плити.
— Метал цей я зварював сам.
Безсмертну відрату творити
Дано Батьківщиною нам.
Такими ж, як наші, руками
Таких же, як ми, трударів
Каналів розкрилися брами,
І сад на пустелях замрів.
Ти з Ленінських гір подивися,
Ти пильно поглянь навкруги,—
Чи бачиш туркменське полісся,
Аралу шумкі береги?
Чи бачиш — з лісів виднокругу
Сталеві ідуть силачі,
Могутньої Волги потугу
На плечах в Москву несучи.
Чи бачиш з-за синіх туманів,
Де плавні дніпровські лежать,
Розмірене рухання кранів,
Узгір'ям покладену гать?
То — юні світила Росії,
То — велетні волзьких степів,
Узбою дзвінкі чорторії,
Самгорських каналів розлив.
То сяйво нове України
Підносить народ-будівник.
Чекають каховські турбіни
На вод світлоносний потік,
Для світу на щастя, на вічність
Мільйонами рук ми кладем
Будов наших мирну величність,
Несхитну, як стяг над Кремлем...

Вони нахилились обое
За бронзові бильця шпиля,
Щоб виразно з мли голубої

Розглянути вежі Кремля.
Он там у спокійній напрузі,
Оздобивши зорями вись,
Як збратані витязі-друзі,
Прославлені башти звелись.
Народ їхню честь гордовиту
Найвищою славою вкрив,
Сторожею розуму світу
Обравши цих богатирів.
Підводиться ввись над Москвою
Землі многодумне чоло,
І сонце тонкою габою
Вінець його веж оплело.

ПОЕМИ

БЕЗСМЕРТЯ

Три повісті про товариша Кірова

Повість перша

ПРАПОР

Всі говорили пошепки. Край столу
Вже пригасав забутий самовар,—
Він зашумів і видмухнув додолу
Сріблястий попіл та рожевий жар.
Посивівши, заблимав наостанці
Пухнатий вуглик...

— Хочеш чаю? — Ні.—

Жовтавий цукор розсипався в склянці
І осідав, мов паморозь, на дні.
Холонув чай. В широкотілій грубі
Сичала пара від вологих дров,
І вогники метались гострозубі,
Аж тихий тріск од їх шугання йшов.
Підкинули іще одне поліно,
Воно стріляло, схоплене вогнем.
— Уже пройшло півночі, Катерино.
Як ти не йдеш, то ми до тебе йдем.—
Дівочий голос з другої кімнати
Відповідав стурбовано: — Іду,
Чи ти не можеш, Осипе, заждати?
— Та це Сергій, а я тихенько жду.—
Зметнувши крихти з столу на підлогу,
Приник до лампи збуджений Сергій—
У п'ятигранний барабан бульдогу
Ніяк не влазив погнутий набій.
Він зброю взяв, цю першу зброю вбогу,
Щоб нею стяг обороняти свій.
Стать на чолі робочого загалу

І зброєю сягати кривних прав,—
Так більшовицький комітет сказав,
Меншовиків одкинувши ухвалу,
І буде так. І більшовик не спав,
Готуючи на випробу тривалу
Нехитру зброю хоч для перших лав.

Вдивлявся Осип в друга молодого,—
Темненька смужка вусиків, і рот,
Прокреслений насмішкувато й строго,
Закам'янів од схованих турбот.
Міцне, рішуче, кругле підборіддя
І щелепів напружений овал,—
Юнак з того робочого поріддя,
Що цілить добре й лучить наповал.
Сергій несхибно випустить зуміє
П'ять куль маленьких, п'ять проклять своїх.
Не забувай, не забувай, Росіє,
Дев'яте січня, петербурзький сніг!
Минуло дев'ять трудних днів. Сьогодні
Вже вісімнадцяте. Світанок настає.
Сергій — із тих, що виконати годні
Призначення і рішення своє.
— Сергію! — скрикнув Осип, — ех, Сергію,
Як добре жити, чорт його бери!
От літо скоро — я про літо мрію,
Дождусь-таки жаданої пори,—
Тоді забуду, як смердить в друкарні
Свинцевий пил, прокислий клей і гас.
Про даль я мрію, про безмежжя хмарні,
Про молодість для кожного із нас,
Про зарослі черемхи коло Томі,
Про їх солодко-гіркуватий дух
І про п'янючий у весінній втомі
Сміх заїсточних милих цокотух...
Ми не вмеремо, Сергію, ми не можем
Вмирать тоді, коли потрібно жити!
Ми знаємо, що ми їх переможем,
Навчившисьь нищити, вмючи творити.
Проклятий орле, вбійнику двоголавий,
Предсмертним криком крикни й занімій!..—
І Осип встав, веселий і білявий
І непоборний в юності своїй,

І в очі друга зазирнув Сергій.
Він бачив очі сторожки і мрійні,—
З прозорого, золотистого зорка
Стрибала іскорка запекла і ярка,—
І стало світло, й думи йшли спокійні.
Отак спокійно врзати в мету
Трикутну мушку револьвера треба
І за п'ятнадцять ступенів од себе
Ударить в птицю чорно-золоту.
Все зміряю, все зважу я й ударю,
Примружившись пронизливо і зло...
Мій Осипе, веселий мій друкарю,
Мерщій, мерщій на світі б розсвіло!
І розсвіте, і вийдуть смілі люди,
І порохом пропахне сніг і дим,
І розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм,
Двом друзям томським, хлопцям молодим.

З сусідньої кімнати Катерина
Ввійшла до них, врочисто несучи
Шматок звичайного дешевого сатина,
Її руками вишитий вночі.
Червону тканку владно і ласкаво
Взяв Осип Кононов і розгорнув її:
— Ось він, наш стяг, велике наше право
Нести вогонь в усі земні краї.
Як хочеться для людства молодого
Нам, кожному, прожити сто століть,
Як хочеться усе життя прожити
Достойним класу й прапора свого!

І в мить оту здалося юнакові,
Що це не стяг, що грає сонця схід,—
Всі відтінки і полум'я і крові
Ударили й схитнули небозвід,
Немов могутні хвилі пурпурові,
Що омивали величезний світ.
Безсмертний стяг — злітає над світами
Високий омах чистого вогню.
— Клянусь,— тебе я піднесу над нами!
— Клянусь,— тебе життям охороню!

Схід запалав морозяно й багрово,
Сніг закрутив іскристу круговерть,
І день ствердив цю складену на смерть,
Юнацьку клятву — незрадливе слово.

Іще ранково рожевіє лід
Хрумтливої промерзлої Ушайки,
А вже повзуть з воріт і до воріт
Лабазницькі й шпигунські темні зграйки.
Сигнал — «Ставай», тривожний шум юрби,
Сердитий зойк якоїсь офіцерші,
Бас пристава, подібний до труби,
І Марсельези перекати перші.
Рудий вантажник, заводське дівча,
Студент із кучмою русявого волосся
Стають у ряд, плечима до плеча,
І йдуть з околиць. Лунко розляглося
Рипіння снігу. Центр їх зустріча
Мовчанням вулиць і рядами чорних,
Глухих, безлицих городовиків,
Різким сюрчком з-за білих стін соборних
І одсвистом чиїхось ще сюрчків.

Робітники ввіходили у місто.
В морозному повітрі голоси
Виводили розкотисто і чисто
Незвичну пісню грізної краси.
У приспіві, проспіваному тричі,
Підхопленому дружно й гаряче,
Все вище й вище виростали кличі,
І люди йшли, рівняючи плече.
І Кононов в цю мить понад юрбою
Визивно й рвучко викинув свій стяг.
Аж держално бриніло у руках
В передчутті сподіваного бою.
Сергій щось крикнув... Клятву чи прокльон?
І випрямивсь, виймаючи бульдога.
Ішла юрба, піднесена і строга,
Відчувши силу впевнену колон.
Міцнішали і набирали сили
Загрозливі, завзяті голоси.
Враз пристав зник, сюрчки оскаженіли,

Вереснув сніг, заскавучали пси.
І не спинялись ці сюрчки турботні,
Покіль не вилетіли з-за стіни
Засніжені, кошлаті скакуни
Козацької муштрованої сотні.
На мить — затихло, тільки чітко чуть,
Як в мерзлу землю дрібно б'ють копита...
Хвилина бою, вперше пережита,
Тебе ніде й ніколи не забудь!
Вогонь! Вогонь! І постріл сухо луснув,
Безлунний, куций і нестрашний звук.
П'ять раз крутнувся, п'ять раз легенько хруснув
Злий барабан, стрибаючи із рук.
Шарахнув глухо куль свинцевий розсип,
І козаків змішався кінний лад.
Співаючи, підніс угору Осип
Високий стяг.— Вони біжать назад!
Але зненацька з двору, з підворотні,
З дверей, з провулків, ззаду звідкілясь
На виручку розгубленої сотні
Стрільба шпиків у спину почалась.
Пильнуй, Сергію!.. По льоду Ушайки
Скрегочуть кулі. Не втіка ніхто.
Вже на плечі багровий слід нагайки,
Вже шаблею розсічене пальто.
Сергій стріляв, нові вкладав набої,
Стискаючи холодні їх тільця,
Навчаючись проворної, тяжкої
Роботи бою, звичаю стрільця.
Короткий свист — і кінський храп над вухом,
Нахилена папаха козака...
І раптом Осип передсмертним рухом
Червоний стяг зірвав із держака
І навznak впав... Повзуть безформні плями
На сніг, на стяг. Пересвист куль. Вогонь.
— Клянусь,— тебе я піднесу над нами!—
І, стиснувши, не випустив з долонь,
І, щоб рука ворожа не збруднила,
Вихоплюючи в мертвого трофей,—
Засунув стяг за пазуху до тіла,
До смертним потом зрошених грудей...

. . . . .

Як глибоко запали сірі очі,
Як рот зчорнів, беркий, мов зсохла кров!
Загаснув день, і знову смерк прийшов,
Сибірський смерк, повільний вступ до ночі,
Що мовчазливо і понуро ліг
На фосфоричний, безконечний сніг.
Порветься рот від схованого крику,
Та крикнути — безсило впасти ниць.
О, скільки серця треба чоловіку,
Щоб придушити розпач силоміць!
Одна ще думка, один ще крок — безодні
Розкриються і заревуть в душі,
Безвихідні і темні, і голодні,
Тоді це смерть, це смерть, товариші!
Мовчи, Сергію! Вперше, не востаннє
Ти бачиш друзів, вбитих у боях,
Їх ранню смерть, каліцтво їхнє раннє
І стяг безсмертя, стиснутий в руках.
Мовчать усі. Ніхто не запитав
В принишклої блідої Катерини,
Чом на щодні сріблиться сіль крута —
Ще свіжий слід невтертої сльозини.
Вона одна дозволила собі
На самоті по-бабському повити,
Шукаючи полегшення в журбі,
В журбі, з якою неможливо жити.
Знов той же вечір, та ж кімната, ті ж
Шпалери стін, линючі і строкаті,
І тишина снувалась, як раніш,
По напівтемній, згорбленій кімнаті,
Світання й смерк однаково блакитні,
Від грубки йде однакове тепло,
І всім здалось у маячні самотній,
Немов того, що сталося, — не було.
Спізнився Осип, — от і жди на нього,
Коли зібрався весь підкомітет
Для бесіди, для спору запального
Над папіросним аркушем газет.

Та загуркочуть чоботи — вдереться
Із винуватим виглядом юнак,
Вухасту шапку й латаний сіряк.
Покинувши десь там на табуретці.

Він закричить: «Макушин, чортів син,
Затримав знов складать якусь об'яву!»
І кинеться до Кострикова він,
Щоб сісти поруч на передню лаву,
Відтак, схиливши голову біляву,
Замовкнути на перших п'ять хвилини.
Тоді Сергій візьме з стола «Вперед»,
Привезений з Женеви через Пітер,
Почне читать, щоб знав підкомітет
Напам'ять все аж до заключних літер...
Не треба, Катре, плакати. Повір:
Він вмер як треба, він умер не всує,
Ми скажемо про нього, й нас почує
В швейцарському вигнанні проводир.

«Товаришу, великий дальній друже!
Могутній спокій слів твоїх і фраз,
Їх людська ясність, їх влучання дуже,
Продумане, відчуте сотні раз,—
О, скільки сил вливав нам в душі ти
Своїм безстрашним прагненням мети!
Товаришу, далекий старший брате!
В Москві, у Ризі, в Петербурзі знов
Кров пролилась, і в Томську кров пролята,
І ще пролетиться у Росії кров;
Ми знаєм це, ми, робітничий клас,—
Без жертв свободи не дано для нас.
Товаришу, ти знаєш — Осип мертвий.
Але не треба ані скарг, ні сліз,
Бо він, як всі, готовий був на жертви.
Щоб у боях здобуть соціалізм.
Та спомин наш про нього, як вінок,
Хай до твоїх вплететься сторінок...»
Сергій писав. Схилились поруч друзі,
Щоб зважити всі речення в листі,
Знайти слова правдиві і прості.
І не покірні розпачу і тузі.

Сергій писав: «Не плачте,— він писав,—
Над трупами борців загиблих»,— слово
З тієї пісні, що її співав
Завзятий Осип неодноразово,
Коли на сходки для стрілецьких вправ,

Чи спільних читань, чи дзвінких забав
Збирались ми стурбовано й святково.
На дальні мандри, на чудні пригоди,
На зустрічі з чудесними людьми,
На бій і подвиг іменем свободи
Удвох з тобою сподівались ми.
От літо скоро... Заіскряться води
З глухих льодів сибірської зими.
І ти, знавець рибальства і природи,
Дихнеш нарешті повними грудьми...
Сергія очі сірі, аж сталеві,
Поглянули на хлопців журний круг:
— Нехай почує вчитель у Женеві,
Нехай почує наш найбільший друг,
Що Осип вмер, як личить бунтареві,
Від злої кулі, від царевих слуг,
Та прапора прислужники цареві
Не вирвуть в нас для глуму і наруг.
— Він сам наш стяг, щоб ворог не споганив,
Сховав на грудях, перемигши біль.
Його там бачив лікар Граціанов,
Але боявся вийняти звідтіля.
— Я б душу дав, я б тіло смертно зранив,
Аби забрати прапора...—

...Метіль

У комині ревіла, тарабанів
Об шибку сніг, сухий, дрібний, як сіль.
Гуляє містом одчайдушна хуга,
Висвистуючи, дико кричучи.
Не сплять у Томську. Томськ тривожно слуха,
На постріли і вибухи ждучи.
До вікон влипши, наставляють вуха
Купці й купчихи, панни й паничі,
Городовик на змерзлі пальці дмуха
І свій башлик стовбурчить на плечі.
— Хто з вас зі мною вдвох піде до друга
Для зустрічі останньої вночі? —
Пронісся вітер над гримучим дахом,
Застугонів, задеренчав, затих,
І лиш луна повільним довгим змахом
Пішла по всіх маєтностях царських.
Ніч починалась тишею і страхом,
Перекликом підпилих вартових

У шапках з мідним двоголовим птахом,
Гербом казарм, трактирів і хурдиг.
Сергій підвівся, щоб іти із хати,
Схопив пальто заштопане. Пішов,
Спинився, глянув, щось хотів спитати,
Та мовчки встав за ним Іван Лісов.
Вони безмовно вийшли із подвір'я,
І тільки хвіртка грюкнула в дворі.
Морозним пилом вихрились вгорі
Загострені, розлючені сузір'я.
Мороз ширяв без краю, без границь,
Великий, тихий океан морозу.
Вітри вмерзали в землю голомозу,
Як в лід вмерзають крила мертвих птиць.
Мовчання йшло із півночі. Воно
Посунуло в простори нерухомі,
Аж у ґрунтах порепалося дно
Задавленої, стиснутої Томі.
Кристалики, жорсткі, тверді, як цвях,
Укрили землю розсипами блиску,
І відсвіт зір коловся у снігах
На синю, жовту та зелену риску.
Яка нестерпна і гнітюча синь!
Лице Івана вкрите синизною.
Безмежний сніг рипів попід ногою,
На сотні верст рипіла далечінь.

Звернуть за ріг. Од всіх будов одлеглі
Звелися мури. Обвалилось геть
Вапно трухляве; на казенній цеглі
Повиснув іній — снігова імшедь.
Опухлі мури томської трупарні,
І глухомань, і чорних віт узор.
Сміявся Осип, втікши із друкарні:
«Що зверстано, те не піде в розбор».
О так, в нас серце сильне і несите,—
Твори, руйнуй, збудовуй і роби!
Ти входиш в нього, весь суворий світе,
Прекрасний світе діла й боротьби!
Буває мить — ста існувань замало,
Буває мить — і слух не знає меж,
І чуєш людський шепіт за Уралом,
Слова, за морем сказані, збагнеш.

Приходить все — свідомість, воля, спокій,
Видіння літ — така буває мить.
Так пізнає цей хлопець сіроокий
Велику волю прагнути і жить.
Пора іти. Скрадаючись найтихше,
Пройти за мур, минути двір в імлі...
Кричить Іван, од тишини знемігши:
— Сергію, стій! Як страшно на землі...
Любима земле! Повставать і славить
Життя всеможне, яросне, земне.
Ні смерть, ні тлін, ні підступи і навіть
У спину постріл не страшить мене.
Нехай Іван лишається — і так
Сьогодні хлопець пережив багато,
І от знесилів зморений юнак,
Весь час тримавшись мужньо і завзято.
Піду один, ввійду до нього сам,
Сам нахилюсь до мармурного столу,
Останню шану другові віддам,
Востаннє стисну руку похололу,
Візьму наш прапор, поцілую в лоб,
Скажу йому... Ні, не скажу нічого...
Не розшукати слова отакого,
Що висловить всього мене змогло б!

Тут в анатомії університетській,
В її пустій, неприбраній мертвецькій,
На голому, холодному столі
Лежить товариш з кулею в чолі.
Лежить товариш в курточці роздертій,
У піджаку, розстебнутім навкось,
І, зміряне аршином довгим смерті,
Покірне тіло дивно розтяглось.
Напнувся важко горбик дуг надбровних,
Щоб передсмертну думу подолать,
І розпливлась на мускулах безкровних
Мертвотна смага, мутножовта падь.
На підборідді волосинки кволі
Ще проростали із розкритих пор...
Сергій, схилившись, доторкнувсь поволі
Його чола, пробитого в упор.
Високий лоб... Мій Осипе! Вставай же!
Нам треба жить, нам звідси треба йти!

До болю в мозку він вдивлявся і майже
Почув мовчання тьми і пустоти.
Глухим ривком сіпнулись губ куточки
І, затремтівши, руку він простяг,
І ніжні пальці відшукали стяг
Під кострубатим полотном сорочки.
Ось він в руці — червоний шмат сатину,
Частиночка великого вогню.
— Клянусь,— тебе життям охороню
І, може статись, під тобою згину,
І, може статись,— піднесу тебе,
На стягоносця обраний народом,
На чорних землях ідучи походом
За сині гори й море голубе,
Я протопчу, щоб війську путь прокласти,
Жаркі піски, пустелю снігову,
І перед тим, як доведеться впасти,
Своє життя недаром проживу.
Я жив би двічі і помер би двічі,
Якби було нам два життя дано,
Щоб людству чесно глянути у вічі,
Незганьбленим зберігши знамено.—

Він, взявши прапор, вийшов потай миру
В велику тьму сибірських межиріч,
В глибоку, довгу глушину Сибіру,
У всеімперську приполярну ніч.
Невпинними приboями простори
Із заходу котилися до ніг —
Степи й узмор'я, городи і гори,
Пісок і пил, метелиця і сніг.
Він, стяг притисши до грудей своїх,
Вперед ступив і вийшов за поріг.

Він чує, як вчиться казати
гортанною мовою тюрок
Незвичні слова: «більшовик»,
«совет», і «мандат», і «ревтриб».

Він здалеку бачить
спіралі вітрів,
що ідуть круговертно,
Простреленого офіцера
останній підхльоснутий змах,
Дашнацького маузера в саклі
він гикавку чує предсмертну

І вовче шугання в кущі
муссаватистських папах.
Бої довершались над степом,
порепаним і пробитим,
Пронизаним вереском свердел
до жирних його глибин,
Де з олігоценових зложиш
повзе й осувається бітум,
В розколинах здутого ґрунту
густий розверзаючи плин.
Це — кров геології.

Сало,
Розтоплене вічністю.

Смоли,
Засмоктані в літосферу.
Проціджений надрами жир.
«...А свердел бракує і досі!

Працювати б тепер, як ніколи,
Та ні ж — бюрократи і нафту
записують в нижчий ранжир!»
Це — посвист форсунок, це — натиск,
це — подих моторів, це — поступ,
Енергія, влита в глибини,
енергія, вилита в труд.

«Ех, витиснуть ще одну з тебе
струю гуркотливу і просту б!
Ех, з дзвоном би в свіжі цистерни
твій впійманий вкинути труп!»

Завзято напружились плечі,
Під грою загонистих м'язів
Порипує ремінь на сумці

з походним, привичним добром,—
Блокнот для нотаток і формул,
один з неодмінних припасів,
Чіткий, як пунктир астронома,
І точний, немов метроном;
Учетверо складений аркуш
травневого номера «Правди»
Із закликом до закавказців,
із лєнінським мудрим листом:
Обтріпаний том Менделєєва
про склад пенсільванської нафти
І, вірний учасник дозвілля,
Некрасова вибраний том.
Припаси бійця й командира,
спутник усіх перетрясок,
Амуніції бойової
привичний і мужній тягар...
Завмер, підібгавши під себе
натруджені ноги, підчасок,—
Чорна маленька постать
на фоні полум'яних хмар,
Уважний дозорець — з наганом,
застромленим просто за пасок,
З продимленим карабіном
над гребнем англійської каски,
З кулаком синюватої бомби,
повислої край шаровар...
Напруженість тиші. А вечір
розцвічений був, мов оздоби,
Які на пергаментах древніх
скарбонами вправлені в в'язь.
З таких вечорів уява
іранських писців гололобих
Збирала своє стобарв'я,
хімерним узором плелась.
Ці мідні ворота оранжу,
тяжкі нашаровання сині,
Поміж колонад простопадних
багряницю загайний рух,
Мозаїка з яшми й порфіру,
вплавлена в блєсть світлотіні.
Як Шемахинське царство,
сонце ішло за пруг.

Колишня земля Ірана,
пласти віковичних аулів,
Де прадід, і внук, і праправнук
робив і від голоду пух,
Де раб — переписувач текстів
свій зір над пергаментом муляв,—
Старе Шемахинське царство
над нею пішло за пруг.
Колишня земля кумирень
огнепоклонника-гебра,
Христа, Магомета й Ормузда
віками безвихідний круг,
І січа, й різня, і убивство,
і зашморг, і лезо під ребра,—
Закровлене коло Шахсею,
шаліючи, йшло за пруг.
Колишня земля губернаторств,
і негоціантів, і беків,
Де тисячі рук здіймались,
вслухалися тисячі вух,
Як з бакинськими страйкарями
путиловці йдуть далекі,—
Товсте імператорське сонце
котилось навіки за пруг.
Колишня земля магнатів,
що свердлами всіх калібрів
Покручена наскрізь, щоб нафти
прорвати палючий дух,
Щоб Кокорєв, Нобель, Шібаєв
на біржах до фінішу вибрів,—
Над нею шібаєвське сонце
безславно пішло за пруг.
Колишня земля Муссавату,
оцінена й куплена чеком,
Обмасленим нафтою чеком
детердінгівських волоцюг,
Розсічена, збещена, схльостана
сухим інтервентським стеком,—
Як ханський бунчукодержець,
сонце ішло за пруг.
— Навіки! — промовив Кіров.
І раптом зродилась гордість,
Що ствердив і він оцю землю

в найвищім її рубежі.
Захтілося крикнути навстріч
крутому кипінню нордів:
«Ех, чорт візьми, правду сказавши,
так хочеться жить і жить!..»
І він, розстебнувши комір
на вицвілій гімнастюрці,
Вслухався, як пульсом по тілу
дзвінка переливність ішла
Ритмічного рухання мислі
і щедро відміряних порцій
Веселої, вірної крові,
бадьорої крові й тепла.
В своїх рудопінних навалах
котились просторів періоди
І розбивались край ніг,
розбризкавши порох та шум.
В пісках закрутили вітри
шипучі розводи і виводи.
Як ящірка бистрі піски.
Маленький, як змійка, самум.
Гуляла в міжгір'ях луна.
Рядами вкладались відгомони.
Щось білий гукав вартовий
над взятим в лабета селом.
І зовсім поблизу об діл,
об ґрунт, мов сухар, надломаний,
Зненацька ударився птах,
зашарудівши крилом.
Каспійська підносилась ніч,
сірчаним насичена розчином,
Продимлена злим вуглецем,
напахчена випаром нафт,
Над світом цим, сотнями орд
утоптаним, битим і трощеним,
Де йшов Тамерлан і сельджук,
фельдфебель і аргонавт,
Баюри підземних смол —
пливучий, обвуглений мул.
Вкований в конус гори,
як золото в шолом,— колчедан.
Рівномірне гойдання горбів.
Хвилястий землі караван.

За горою — гора і гора.
За аулом — аул і аул.
«...О земле стомовна моя!
Я чую, як ти встаєш.
Я чую, як ти ідеш.
Я чую — приходиш ти.
Для моря твоїх людей
замало старих узбереж.
Для зросту твоїх людей
замало уже висоти.
Приходить народ звідусіль
і літерами ста мов
Розписується на листі
під рубрикою «делегат».
Прийшов Зангезур і Баку,
Карабах і Тіфліс прийшов,
І поруч московських бійців
стоїть урочистий тат.
Астраханський матрос і лезг,
зіпершись разом до стіни,
Алфавітом різних рас
читають одне і те ж.
Я чую, як ти встаєш;
я чую, як ти ідеш,
Як люди твої ростуть,
кулеметники і чабани.
Обтрушуючи з чобіт
порох мінгрельських меж,
Поважно питає грузин
в донбасівця про Перекоп.
Я чую, як ти ідеш;
я чую, як ти ростеш,
Як людство твоє встає,
архітектор і рудокоп.
Вірменське прислів'я вчить
вимовою азері
Засмаглий вусатий тюрк,
тартальник з Ейбатських веж.
Я чую, як ти ростеш;
я чую, як ти встаєш,
Як люди твої ідуть,
виноградарі й пролетарі,
В найбільший, найкращий дім,

який тільки в місті є,
В місті рудих фортець,
купецьких скупих споруд,
Збираються люди твої
казать про майбутнє твоє.
Люди, що знають смерть.
Люди, що знають труд.
Виходять з містечок і міст
батраки, шахтарі й ковалі;
Виходять з аулів і сакль
на хмарних нагірних путях,
Несучи до високих трибун
найліпші серця землі
І свої найдорожчі слова
зі всіх, вивчених за життя.
Затісно для слів таких,
цих виходців з кузень і хиж,
У черзі лунких анфілад,
під куполом зліплених зал.
Ти зроджуєшся в тишині,
ти виходиш в світи і гримиш,
Історії перший такт —
наш Інтернаціонал.
Ми тебе співали перед боєм,
ми тебе співали в день повстання,
Перед смертю ми тебе співали,
наша пісне,
наша клятво й клич!
Ти кріпила наші барикади,
з кораблів ти сходила остання,
Перша ти вривалася в редути,
з нами йшла в атаку
віч-на-віч.
Чи в пустельних палацах імперій,
в панцирах мурованих огромів,
Чи в кощавій гостроті соборів,
в капищах рукастого хреста,
В сліпоті каміння й алебастру,
в прозріванні арок та проломів,—
Ні, не в них тебе достойна велич
і тебе достойна простота!
Ось твій дім — просторий і прекрасний,
дім, куди ввіходить наша пісня,

Повість третя

ДЕНЬ

Шелеснувши, прослалась
пухка ялинка шини
На ранішній пороші,
на свіжому снігу.
Він вийшов, по-хлопчачи
стрибнувши із машини,
І рипнув сніг, одчувши
його ходу тугу.
Як смачно кров пашіла,
як дихалося чисто
В морозному повітрі
просторої землі.
Прибоем дальніх шумів
прогуркотіло місто
І лунко забряжчали
трамваї віддалі.
Зривались дружним змахом
легенькі зграйки снігу
З ялин широкоплечих,
з розчищених алей.
Прибулець задивився,
як крутиться з розбігу
І в'ється коло входу
веселий сніг оцей.
Прибулець задивився:
огром восьмиколонний
Фронтоном жовто-білим
піднісся перед ним.
Пройшло сімнадцять років,
коли він, невгомонний,
Врочистий і тривожний,
ввійшов уперш в цей дім.
Вгамовуючи серце,
затаюючи подив,
В гримучі коридори,
в імлу тяжких аркад
Бійцем і делегатом
сюди він вперше входив
В сімнадцятому році

Вітчизною своєю
прославлений навік.
Оточений народом,
проходить він помалу,
Іде до кабінету
розчинених дверей.
Поет з Петрозаводська
пита про Калевалу.
— Я знаю. Так, ми справим
столітній ювілей.—
Стурбовано гуркочуть
колгоспники із Пскова
Взуттям своїм рибальським,
рудими чобітьми;
— Щоб не зірвати плани
весіннього улову,
Нас треба забезпечить
і сіллю, і сітьми.—
Він, слухаючи пильно,
схиляється на кріслі
І все, що мусить знати,
весь спис своїх турбот,
Записує дбайливо,
слова добравши стислі,
В щоденник червоненький,
в привичний свій блокнот.
Про Псковського райкому
агітроботу мляву,
Про шліфувальний камінь,
зернистий абразив,
Підкреслює аж двічі
важливу дуже справу
Про випікання хліба
сто сорока сортів.
Відсунулись вже стрілки
з десятої години,
Вже списані в блокноті
всі сторінки украй.
— У нас перевірка завтра
новітньої турбіни.
Миرونч, може, прийдеш?
— Провірка? Постривай!
Мене один турбінник

так справи вчив своєї:
Коли нова турбіна
на повну силу йде,
Пружком тоді поставте
ви п'ятака на неї:
Якщо турбіна справна,
п'ятак ваш не впаде.
Не знаю точно,— може,
це тільки ахінеї,
Проте прийом перевірить
не вадило б ніде...—
Когось питає, вставши
і випроставши плечі:
— Дозволь тобі згадати
про головну із справ:
Як там з печами «Міге»?
Ми бились за ці печі,
Ти ж знов завалиш справу
з гуртом своїх роззяв...—
Він гнівався — це чути
з повільної вимови,
Коли звучить ще глибше
його уржумське «о»,
Коли холонуть очі,
ховаючись під брови,
І три уперті зморшки
прорізають чоло.
Коли ж тверді і мужні
куточки губ заграють,
І теплий вогник раптом
в очах перестрибне,
— Ну, здорово! — він скаже,
і всі присутні знають,
Що виконано добре
завдання їх складне.
— Не дуже я приємний
для ледарів погонич.
Але й мені замало
приємності від них,—
Розводячи руками,
всміхається Миронич;
На вилицях широких,
як зайчик сонця,— сміх.

Прощаючись, виходить
відвідувач останній.
Від теплих струй махорки
повисла синь вгорі.
День вихідний сьогодні,
і час уже не ранній.
Тридцять листопада
стоїть в календарі.
Він звівсь, аж зарипіли
паркету половиці,
Оглянув по-хазяйськи
стола скупий квадрат,
Дбайливо пересунув
назад до попільниці
Путиловської рейки
блакитно-чорний шмат,
Струснув у плящі розсип
північної пшениці,
На землях лєнінградських
провірений стократ;
В руці любовно зважив
кристалик апатиту,
Похожий на засохлий,
брудний, несвіжий сніг.
Це — дар землі старої,
який з початку світу
В ґрунтах глухих і мерзлих
чудесним скарбом ліг.
Це — дорогий дарунок,
що сповнить буйне зело,
Що збудить і наснажить
могутні врожаї,
Щоб гнувся кожен колос
запліднено й дебело,
Мов зважуючи зерна
вгодовані свої.
Ось зливок металевий;
сріблїстосірій іній
Укрив його шершавий,
подзьобаний овал —
Це з Волховбуду перший
здобутий алюміній,
Легкий, летючий, пружний

і радісний метал.
Трофеї і доробки,
Крихкі грудки копалин,
Тільця хрумтливих зерен,
тяжкий кулак руди.
І дивиться зі стінки
на ці багатства Сталін,
Мов каже: «Ще, Сергію,
не скінчено труди!»
Він глянув просто в очі
учителя і брата,
І думав: «Скільки щастя
відчуто мною тут!
Які прекрасні люди,
яка земля багата,
Яка незмірна радість —
людей свободний труд!
Ви вдарили у серце,
гарячі й ніжні хвилі
Знайомої тривоги,
неспокою мого!
Старий вогонь вояцький
не гасне. Я ще в силі
Завзятіше й сильніше
роздмухати його.
Що тюрми не зломили,
що хуги не згасили,
Що сповнило до краю
жадібну мисль мою,—
Ніхто не подолає
у нас цієї сили,
Народженої в ділі,
змужнілої в бою.
Хто крився по обозах,
коли ми йшли в походи,
Хто нас хапав за руки,
коли ми йшли на бій,
Хто плутався між ногами,—
тих звільнені народи
Зметуть з дороги, знищать
на всій путі своїй.
О, так! Ми знаєм нороз
змійної породи

І вмієм вирвать жала
із пащ підповзлих змії!
Ми вміємо розплутать
іх фраз і діл сувої,
Ми вмієм підіймати
народ для боротьби.
Бо звіку ще не знала
історія такої
Підлоти і лукавства,
зрадливості й злоби.
Отара душ продажних,
розлючена й безсила,
Отруєної зброї
безчесні носії —
Сичить іх підла згряя,
почувши, що завила
Худа гієна — Троцький,
цей ватажок її.
Десь притаївсь Зінов'єв...
Я й досі пам'ятаю,
Як кругла, товстом'яса,
розкошлана сова
Виписувала, зблякши
від злості і одчаю,
Свої лякливо-хижі
і зрадницькі слова.
О, так! Я пам'ятаю
вогненні дні розгрому,
Майстрів коварства й зради,
повержених у прах,
Коли звелися маси,
в обуренні своєму
Навіки заступивши
на Ленінград ім шлях.
Воно іще плазує,
поріддя словоблудства.
Створіння зради й люті,
приховане в імлі...
Боротися і жити
для партії, для людства,—
І більшої відроди
немає на землі!..»

Хвилястий пружний вітер
униз струмить з квартирки,
Несе з собою шелест
заметів на Неві,
Луну дзвінків трамвайних
і людської говірки,
Знайомі шуми міста,
такі близькі й живі.
Гірським ключем він пахне
і глищею густою,
Оцеї карельський вітер,
запеклий сніговий,
Тверезий, добрий трунок
найкращого настою,
Заварений на темній
верхівлі світовій.
Він ходить по непишній,
просторій, білостінній,
Замисленій кімнаті
секретаря ЦК,
Повільно загойдає
шнур телефонних ліній,
Торкне на стінці карту
і злякано тіка.
Почувши шелест карти,
на неї гляне Кіров,
Задивиться, неначе
промірить віддалі
Ходу річок поважних,
квапливий крок пунктирів,
Все пишне розгортання
північної землі.
Стоять гордливі віхи,
врисовані на схемі
Кружками гідростанцій,
трикутниками руд
На голубих озерах,
на мерзлій хвилі Кемі,
На всіх місцях, де владно
змагає землю труд.
Від Ладоги і Сясі,
від Шуї та Онеги,
Туди, де вгруз у тундру

горбач Кукісвумчор,
В Баренцового моря
краї крутоберегі
Врисовано ці віхи,
великих діл узор.
Бушують Невабуду
запінені турбіни,
Тримаючи неугасних
північних сонць накал;
Рвуть камінь плодоносний
з своїх глибин Хібіни,
І мурманські рибалки
виходять на аврал,
І по щаблях каналів
проносять груз строкатий
З Онеги в Біле море
трубасті кораблі.
Який наш люд завзятий,
який наш край багатий,
Який прекрасний подвиг
вершиться на землі!..
І він схилився, свіжий,
ще навіть вогуватий
Останній номер «Правди»
розклавши на столі.
Із першої сторінки
ось Вячеслав Михалич
Вглядається крізь скельця
овального пенсне...
Як лютото закружляє
хижацька чорна галич,
Коли ухвала наша
кубло їх струсоне!
Радгоспні і колгоспні
до краю повні склади,
Де півторамільярдним
добротним тягарем
Лягли могутніх зерен
пахучі водоспади,—
Достойної роботи
достойний плід берем.
Пекарні завантажить,
відкриті крамниці хлібні,

Щоб справі комунізму
карбованець служив,—
О шостій взавтра збори,
де заходи потрібні
Продумано і точно
накреслить партактив...
І Кіров перший встане,
він знайде влучне слово,
Й високі рушать цифри
в державний свій політ,
І серце гордим щастям
наповниться святково,
І видно стане сонце,
яке приходить в світ.
Про слів його можуть
йому не раз казали,
Та сам не міг збагнути
вогню своїх промов,
Хоч бачив, як натхненно
підводилися зали,
Коли він, закінчивши,
з трибуни вниз ішов.
Він тільки чув, як серце
палає від любові,
Лише промовив перші
слова: «Товариші!»
Та відчував і бачив
народ в його промові
Велику й мужню щирість
великої душі...

— Кінець. Проїду трохи
по городу, до речі,
Будівель на Лісному
шість день не бачив сам.—
І звівся, натягнувши
вузьке пальто на плечі,
В руці портфель потертий
зігнувши пополам.
Ось там, де глухо гнулись
трусські покрови моху,
Де ржавів в чорних ямах

суглобуватий хвощ,
Де просторінь пропахла
сирим повітрям льошу,
Де сосни кривотілі
і довгостеблій дощ,—
Там город став на палях,
погнавши вдаль потроху
Розгін лунких проспектів,
швидкі кружала площ.
Стоїть він непохитно,—
це Ленінове місто,
Заводів велетенських
заслужений завод,
Де перший постріл Жовтня
пролинув урочисто
І входив з боєм в Зимній
озброєний народ.
О Ленінградє, город
творців і будівничих,
Господарів металу,
майстрів мікронних мір,
Знавців світобудови
законів таємничих,
Творців машин і зброї,
дослідників сузір'
Люблю твій ліс колонний,
граніти, славні й досі,
І невських вод глибоких
німотну течію,
Примхливу гру Растреллі,
спокійну мірність Росії,
Людським трудом здобуту
утвердженість твою.
Я бачу, як наклало
голодне передбур'я
Свої жорстокі тіні
на риси цих споруд,
Коли в твої основи,
твое тяжке підмур'я
Гнав палі, клав каміння
раба проклятий труд.—
І ось переді мною
уже зростають стіни

Палаців небувалих,
твоя нова краса,
Високий і просвітлий
дім радості людини,
Утілені сягання,
відчутні чудеса.
Щасливий, бачу нині
і власних марень вияв.
У віхолах Сибіру,
в час бакинських пожеж,
В походах астраханських
в це вірив, цим я мріяв,—
Коли ж ти мрієш добре,
працюєш добре теж.
Люблю таку я мрію,
щоб вся землею пахла,
Щоб не боялась поту,
щоб в діло йшла на спит,
Щоб мускулів і плоті
ненаситимо прагла,
Щоб, як родіння, ждала
своїх прийдешніх літ.
Заплющиш очі — живчик
маленьким молоточком
Іскристо і столунно
постукує в крові,
І чуєш тіла кожним
наповненим куточком
Своє тривожне щастя,
розряди життєві.
Коли пізнав ти, світе,
коли відчув ти, світе,
Що значить мудра й сильна
земних борців рука,
Як треба нам з тобою
жадібно й много жити
Цим першим, небувалим
життям більшовика!
Звільнити сили людські,
заховані під сподом,
І гори розколоти,
і рік звернути рух,
Навічно й нерозривно

становлячи з народом
Єдине серце й волю,
єдине тіло й дух!..—
Він раптом власне слово,
записане назавше
У стенограми з'їзду,
згадав несамохіть
І повторив беззвучно:
— По ширості сказавши,
Так хочеться на світі
ще жити нам і жить! —
Машина м'яко слалась
по шелесткому бруку,
По восьмигранних шашках
наковзаних торців.
Над вулицею Страйків
дві арки віадука
Уже свої упори
замкнули з двох кінців;
Вгорі вже скоро зв'яжуть
вихлястих рейок стрічки,
І вулицею люди
підуть без перешкод,
І попливуть по дугах
нової пересічки
Вагонів довгі черги
в Путиловський завод.
Машина мчить в квартали
оновлених околиць,
Мчить на Камінний острів
в робочий городок.
Всі дивляться, почувши
крізь брязк трамвайних колець
Знайомої машини
розкотистий гудок.
— Поїхав Кіров! — каже
до батька комсомолецъ.
— Поїхав наш Миронич! —
всміхається дідок.
Спішать старі знайомі,
соратники і друзі,
З якими ділить радість.
турботи, славу й труд.

З кіно гуртком виходять
    малята товстопузі
І зводять руки, склавши
    врочистий свій салют.
Потягуючи хвацько
    зодягнені бушлати,
Рівняючись праворуч,
    ідуть призовники:
— Дивись, Миронич: треба
    ще трохи зачекати
І вийдуть з нас завзяті
    балтійські моряки!
Як молодо на світі!
    Сніг райдужний над містом,
Бринить і в'ється ніжний
    метелиці одвій,
Що дзвінко загасає
    і відсвітом іскристим
Встеляє синю землю,
    хвилюючись на ній.
Смеркання. Засвітились
    У Виборзькому домі
Ряди просторих вікон.
    Прожектор по Неві
Шугнув і вдарив в небо,
    й в проміння переломі
Заворушилися хмари,
    громаддя снігові.

Вслухаючись в широкий
    шум міста напроти,
Стоїть спокійнозорий
    народних мас водій,
Пізнавши грізну велич
    державної турботи
І крізь часи вдивившись
    в народження подій.
— Додому? — Так, додому.
    День вихідний сьогодні
Уже скінчився. Вдома —
    блакитні зшитки справ.
Листи матеріалів,

колонки цифр холодні,
Але який всетворчий
огонь їх осявав!
До пізньої години
перегортати горки
Газет і повідомлень,
нотаток і листів
І, огорнувшись димом
незмінної махорки,
Шукать для точних мислей
якнайпростіших слів.
В ухвалу, в захід, в лозунг
утілювати мрію,
Змагатись і боротись...
і раптом — телефон,
І чути рідний голос:
— Ти ще не спиш, Сергію?
Готуєш виступ? Добре,
та спом'яни й про сон... —
Знайомий, найдорожчий
і найрідніший в світі,
Спокійний, тихий голос
доноситься здаля.
І він з любов'ю чує
слова, теплом сповиті,
Проказані у тиші
врочистого Кремля.
В Москві, в могутнім місті,
увінчанім зорею,
Не спить його учитель,
його великий друг,
І радісно боротись,
і легко йти землею,
І день встає, і дальній
ясніє виднокруг.

Настало перше грудня.
В величнім супокі
Підвівся Кіров. Штору
відсунула рука:
Вставай же, сонце! Слався,
дух творчості людської!
Живи, життя безсмертне,

життя більшовика!
Живи, життя безсмертне!
Живи, священна славо
Людей, які зродились,
щоб смерть перебороть!
В життях мільйонних жити —
їх вічне й горде право,
Здобуде у безсмертя
і влите в дух і плоть.
Ніщо життя не спинить —
ні постріли, ні зрада,
Ні підступ, ні тругизна
продажної душі.
Нещадно змій розчавте,
навічно знищїть гада,
І вбийте смерть, і славте
життя, товариші!
Встають творці безсмертя,
мислителі й герої,
І день встає над світом,
цей перший день віків.
Живи, дух життєдайний,
дух творчості людської,
Живи, життя безсмертне,
життя більшовиків!

1935—1937

БАТЬКИ Й СИНИ

Приємно і радісно знати, що кров, рясно пролита нашими людьми, не пройшла даремно, що вона дала свої результати.

Й. Сталін.

1919 року в бою під Харковом загинув луганський робітник Петро Цупов. П'ять його синів билися на різних фронтах і трое з них загинули так, як вмер їхній батько.

З історії громадянської війни на Україні.

I

Він кожному з п'ятьох вдивлявся пильно в очі,
Ловив їх першу мисль і чув їх перший сміх,
І на долоні клав, на шкарубкі, робочі,
Щоб зважити тільця рожевобокі їх.
Вони сміялися, пухнасті рученята
Ще невпевнено простягши до мети.
І так ішли роки, і п'ятого вже брата
Приймали в дружній гурт, як рівного, брата.
Вп'ятьох ловили щук, вп'ятьох пускали змія,
Вп'ятьох в городових жбурляли камінці,
І на підрослого (не знати як) Андрія
Прийшлося перешивать Єгорові штанці.
Ходили уп'ятьох на розшуки вугілля,
Торпляче риючи ліловий чадний шлак,

І, з дому вирвавшись, в короткий час дозвіля
З рогатки цілили ворону між гілляк.
Купатися в'ятьох хлопчача йшла навала,
Босоніж влазила в угільну жирну твань,
І от в свій тихий нурт їх з плюскотом приймала
Від маслянистих плям аж райдужна Лугань.
Тіла їх золотив жорсткий луганський вітер
І степовий будяк роздряпував литки;
По черзі вчилися науки хитрих літер,
Щоб вписувать слова у лінії чіткі,
По черзі танули в сухім горінні кору,
По черзі бралися до праці і до книг.
І виресли цупкі, і тільки ось Єгору
Скрипучий ревматизм скрутив суглоби ніг.
О, безконечні дні в нетопленій хатині,
Картоплі мерзла слизь, крутий землистий хліб,
Розквітла по кутках на вибіленій глині
Зелена, мокра цвіль і рудуватий гриб!
Це ви йшли отак, дитинств робочих роки.
— Борись, мій хлопчику, навчайся і роби! —
І тіло в них міцне, і плечі в них широкі,
І мисль сформила опуклі їх лоби.
І так йшли літа, тяжкі й напівголодні,
В хлопчачих вистрибах, в заранньому труді,
І мати плакала: — Що їстимуть сьогодні,
Чим завтра житимуть хлоп'ята молоді? —
І все частіш до них мовчазно й неквапливо
Гурток чудних гостей приходив уночі.
Хрумтливі бублики і в жовтій пляшці пиво,
Та ще якісь книжки у клунку несучи.
До сонних хлопчаків, всміхаючись, підходив
Любимий їхній гість, хороший дядько Клим,
Від нього можна їм казки почуť на подив
І по-дорослому балакать можна з ним.
Він весело питав: — Ще не спите, орлята?
— О, ні! Ми не спимо, Єфремовичу, ні! —
Та тільки для Сашка, для старшого їх брата,
Був дозвіл слухати розмови ті нічні.
Старою хусткою вікно запнувши щільно,
При кволій лампочці схилившись до стола,
Вони вглядалися в розкриту книжку пильно,
І до світання в них розмова тиха йшла.
Коли, задумою і тишею пойняті,

Уже розходились останні із гостей,—
Нечутно й бережно ступаючи по хаті,
Схвильований отець підходив до дітей.
Огорнута теплом убогої постелі,
Спокійно дихала його дочка мала,
Щось бурмотів Андрій, і сни якісь веселі
Примусили тихцем всміхатися Павла.
Він поруч них сидів у роздумі й безсонні,
Вдивляючись удаль, вслухаючись у тьму,
І так сидів, лице сховавши у долоні,
І все життя тоді продумалось йому:
— Зростуть мої сини, робочі чесні люди,
Й за брата встане брат, за батька встане син,
Брати мого життя надійдуть звідусюди,
І буде путь одна, і буде клас один.
І навчимося ми землею володіти,
Як Маркс заповідав, як Ленін учить нас...
І, може, він сказав це голосно, бо діти
Чогось прокинулись: — А що це, батьку,— клас?
Тоді, вслухаючись, аж серце било в груди,
Всі діти Цуповські почули вперш слова
Про те, що Ленін єсть, був Маркс — великі люди,
Що вчать робітників, як здобувать права.

II

І день такий настав, коли наймення їхні,
Не раз проказані в нічній луганській млі,
На стягах, на вустах, негасні і невихні,
Пройшли по збудженій, збунтованій землі.
Сашка вже не було — до дальнього Кронштадту
Його ще цар забрав у свій Балтійський флот,
І діти думали: «Чи довелося брату
Йти до Зимнього в рядах матроських рот?»
З луганських бідних хиж Радянська встала влада,
І вісімнадцятий тяжкий почався рік.
Німецьких батарей важчезна канонада
За Родаковим десь гриміла віддалік.
Весняно пахнув степ. Блакитним цвітом рясту,
Як одсвітом небес, цвіли горби земні,
І сріберний полин вже прорість гнав стрілчасту,
І жайворонок мрів у звучній вишині.

Гарматний відгомін з весіннім першим громом
Мішався раз у раз в одних розкотів жмут.
Відступить армія. І, схвалений ревкомом,
Був Ворошиловим розроблений маршрут:
Зберігши сили всі, на Міллерово вийти
І до Царицина пробитись крізь Лиху.
— Гатіть, гарматчики, в картеч по німцях бийте.
Вкриваючи вогнем ніч відступу глуху! —
Риплять тугі вози. Скрегочуть ешелони,
Під лязкіт буферів зчіпляючись вночі.
Тривожних коней храп. Людей тяжкі колони.
Снарядні ящики. Бляшанки бомб. Харчі.
Могуче рухання військового огрому.
— Чекай, Луганську мій! Вернемося ми знов! —
І Цунов, вийшовши з засідання ревкому,
Давно знайомими провулками пішов.
За вікнами халуп хитались чорні тіні.
Деся двері грюкали, кричало немовля.
Він тут родивсь, він жив у цій хисткій хатині,
І це його сім'я, і це його земля.
І він іде звідсіль без розпачу і страху.
— Я вдвох з Павлом піду. Бійці потрібні нам.
Я сину дам свою посріблену папаху
І навіть карабін я свій йому віддам... —
У хату він ввійшов. Звелась повільно Маша,
І тільки глянула — і зрозуміла все.
Він мовчки затягнув два ремні патронташа
І вимовив: — Павло! Хай матір принесе
Твій кожушок старий, мою папаху сиву,
І навіть карабін я свій тобі віддав... —
І він вперед ступив і жінку мовчазливу
У втомлене лице, в уста поцілував.
— Так треба, Машенько. Чекай на зустріч скору.
Де тільки зможу, я догляну за Павлом.
Тобі допомагати доводиться Єгору, —
Сімнадцять літ йому, дорослий він цілком. —
Поблідши, звівсь Єгор і тихо мовив: — Тату,
Я не лишаюся, я йду з тобою теж.
— Куди? — Павло скипів, поглянувши на брата, —
Куди недужими ногами ти підеш?
— Лишайся, сину мій. Ось мати в тебе хвора,
І ти нездужаєш. Ех, скільки треба сил... —
Та й змовк, побачивши біде лице Єгора,

Уперті вилиці, вузли набряклих жил.
Він сина отаким не бачив ще ніколи;
Слова достиглої, змужнілої душі
Почув неждано він, і ці слова збороли,
І вперше він синам сказав: — Товариші,
Товариші мої, мої великі діти,
Моя і кров і плоть, сподіванка моя!
Гаразд. Учотирьох підем кадета бити,
Сашко — в Кронштадті, тут — Єгор, Павло і я.
Для революції синів даеш ти, Машо,
У горі зроджених. Тепер прийшов той час,
Коли по щастя йдуть, — нехай хоч старість наша
Нехитрі радощі зготує і для нас.
Не доживем, стара? Ну що ж, — так інші будуть,
Такі, як я і ти, не животить в біді,
А жити в радості, й ці люди не забудуть
Бійців, які за них погинули тоді...

III

Утрох вони пішли. Три добрі трилінійки
До Ворошиловських прибавилась полків.
Смертельні грози битв, злі блискавиці бійки,
Обвал страшних атак грудьми з них кожен стрів.
З Луганська вийшовши, синів не бачив Цупов, —
З трьома загонами пішли вони в похід.
Наскакував бандит, із гавбиць німець гупав,
Донський куркуль стріляв із одрізана вслід.
І німець на Лиху ще натиски посилив,
Щоб до Царицина дорогу перетять, —
Тоді своїх бійців спокійний Ворошилов
В атаки сам водив і вчив перемагать.
Пройшли, звільнивши путь в боях, в атаках, в січах,
У праці й випробі військової учби;
Пил маршів і боїв лежав на їх обличчях,
Піт трудних перемог їм заросив лоби.
Під Суровікіним пожару мла багрова
Затьмила обрії, заслала путь і степ.
На бій із бандою полковника Попова,
Півколом вигнувшись, за цепом рушив цеп.
Частина Цупова за залізничним склепом
Стоїть, приклад рушниць приставивши до ніг;

Наказано іти у наступ третім ценом,
І ось команда: «Руш!» Нагнувшись, Цупов біг
З-за станції, з-за хат, підпалених бандитом,
На рівний луг, в траву холодну і густу,
Рушниця на руці лягла привичним гнітом
І мушка врізана трикутничком в мету.
Ось там мета — крапки, розсіпані по луку,
Погані справи в вас, полковнику Попов!
П'ять пострілів. Тепер чергу патронів другу
З знайомим скреготом в рушницю вкласти знов,
І вправно цілити, і бити непохибно
В куркульські душі їх, у чорні їх серця.
Нас ждуть іще бої. Нам берегти потрібно
І кожен наш патрон, і кожного бійця.
Прокочуються вдаль уперті перебіжки.
Рвонувшись зразу, він переднього бійця
Нагнав і поруч ліг.— Посуньтесь, батьку, трішки,—
Почув здивовано. Вдивився до лица
І аж гукнув: — Павло! — Здорові будьте, тату! —
І гільза, димлячись, стрибнула у траву.
Три кулі вгнавши, він садив четверту, п'яту.
— Ну, як живеш, Павло? — Як бачите, живу,—
На ноги скочивши, хвилястим бистрим ценом
Передні рушили. Схопився і Павло.
Плечистий, кремезний, він височів над степом
І світлі кучері метнулись на чоло.
І тої ж миті лязк. Упала з рук рушниця.
Ще раз ступив вперед, ще раз вдивився в світ,
Тоді, хитаючись, повільно став хилитись,
Рукою пітною схопившись за живіт.
— Павлушко, Павлику... Убитий? Ні, не вбитий...—
Пакет розірвано. Розплутано бинти...
Резерви ввів у бій біляк несамопитий.
Червоні змушені з позицій відійти.
Зомлілого Павла звалив собі на спину,
Поніс до станції. Пересвист смертних бджіл
Здрігався і лящав.— Ти житимеш, мій сину.
Тебе я донесу. У батька хватить сил.—
І раптом вдарило розпечено і тупо
Десь під коліном в кість, і біль мігнів і ріс.
Та, шкутильгаючи, не зупинявся Цупов
І тіло синове, криваве тіло, ніс.
Упав, підвівся знов, та, другий раз упавши,

Земля хитнулася і небо шкереберть
Під ноги поплизло.— Оце уже назавше...
Так ось вона яка, та таємнича смерть...

IV

Удвох очунали в шпитальному вагоні.
— Я знаю, що мені...— прошепотів Павло.
Та губи спечені були гіркі й солоні
І слово вимовить заважко їм було.
— Мені кінець прийшов.— Він проказав над силу
І змовк, вслухаючись в гранат близький розрив,
У гуркіт бою. Змовк, і руку побілілу
На послану під ним сслому опустив.
— Ти житимеш, Павло...— казав йому на вухо
Схололий батько, сам не вірячи в слова.
Вже біля поїзда гранати рвуться глухо,
Вже крик бандитських зграй всі звуки покрива.
Метнулись зранені, рушниці чи гранати
Шукаючи навкруг. Ні бомб, ані рушниць.
Павло хрипів: — Мені однаково вмирати...—
Підвівшись раптом, впав на батька горілиць,
Безсило його примусивши лежати,
В предсмертний дужий рух останню вклавши міць.
В ту ж мить із гуркотом убік шарпнулись двері.
Розхристаний козак в вагон влетів з дверей,
І, скільки куль було в козацькім револьвері,
Він стільки випустив в напівживих людей.
Так згинув перший син, Павло Петрович Цупов,
Луганський робітник і син робітника,
І над кривавищем впритул пробитих трупів
Встає його отець. Хай батьківська рука
Закриє бережно розкриті очі сина,
Сповине мертвого шинелею з плеча...
Як тихо на руках лежить його дитина,
Покірне й втомлене, слухняне дитинча...
— Ти чуєш, Павлику? Ти чуєш батька, сину?
Я замордованим дитям своїм клянусь:
Безстрашно битимусь, безтрепетно загину
За те, для чого жив, за що помер Павлусь.
Я, неподоланий, загляну смерті в очі,
Я не зійду з путі, свою обравши путь.

В полках прославлених мої сини робочі
Із краю в край землі наш прапор пронесуть...—
Знов Суровікіно було відбито вранці.
Війська ладналися продовжувать маршрут,
І над могилою постріляних луганців
Три рази прогримів прощальний їх салют.
Вологий горб землі рожевобілим цвітом
Обсипало вишень розгойдане гілля.
Вже одгримів салют засмученим привітом,
Та довго лунами гуділа ще земля.
Земля гуділа скрізь. Розгорнутим походом
Йшли до Царицина донбасівські полки.
Вставали заграви над заходом і сходом,
На півдні й півночі іскрилися клинки.
Був Цупов у боях над берегами Дону,
Був під Царицином в нечуваних боях,
Де сталінський наказ вів Армію Червону,
До славних перемог накреслюючи шлях.

V

Круг мурів цегляних глухим, розмірним кроком,
В шоломи вгрузнувши, німецький йшов патруль,
Зустрічних всіх капрал тяжким ободив оком.
— Грабоване добро, капрале, карауль! —
Чув Цупов їх ходу, крок вбивці й окупанта,
Приникши в темряві за Ольховським мостом.
Копита цокотять. Гетьманська п'яна банда
Промчала по путях. Бряжчить сталевий шолом.
Навкруг — кати й шпики. Гуляє по Луганську
Нагайка вартових і шомпол пруссака.
О, Цупов зна, як ждуть на армію радянську
У кожній змученій сім'ї робітника.
О, Цупов знає теж тривожність днів чекання,
Вслуховання у гул все ближчих канонад,
Різке, як запах гроз, передчуття повстання
І радість звільнення, що йде з полками Рад.
Він згадує, як сам в забутій голуб'ятні
Склад більшовицьких бомб влаштував колись
І, певно, знов десь там лежать пляшки гранатні,
Щоб руки в слушний час за кільця їх взялись.
Мигочуть вогники зелені і червоні.

Проскигла сурма. Майнув хисткий ліхтар,
Хтось крикнув болісно у темному вагоні,
Й по м'ясу людському загув тупий удар.
Підкови лязкнули об гравій, сталь і шпали,
Тісний гурток людей за кіньми ведучи.
Гетьманські вершники ще раз назад промчали.
— На розстріл повели братів моїх вночі...
Ми помстимось, брати! — Ривком страшної вслі
Вже зроджений в устах цей вигук обірвав.
Торкнув хтось за плече, і він обличчя Олі,
Налякане й бліде, у темряві впізнав.
— Ти, дочко? — Батеньку, хутчій, хутчій додому!
В провулках — ні душі і зараз можна йти.
Ми й не повірили товаришу твоєму,
Коли він нам сказав, що тут чекаєш ти... —
Беззвучно плакала, його зустрівши, жінка,
Дивились з захватом Микола та Андрій.
— Здорова, Машенько? А як моя дитинка? —
І над колискою схилився він мерщій.
В парадній хусточці там величалась Шура,
Тому шість місяців народжена дочка.
— Міцненька дівчинка, та, бач, яка похмура,
Ніяк не вистромить із рота кулачка. —
Вона уже тяглась до вусів, до борідки,
Кумедно зморщившись, напружено сопла.
— Розкажуй, Петрику! Як ти пробравсь і звідки?
— Схотілося до вас, а тут іще й діла...
Просився довго я, нарешті відпустили.
Добравсь до Харкова, звідтіль уже — пусте.
Немає, видно, в них ні нюху, ані сили, —
Ні, певне, Цупова і цей раз не з'їсте... —
Він вдома був два дні. Дружина похолола
Без слів вглядалась в тьму, коли він з дому йшов.
Тяжкого кошика за ним поніс Микола,
Пішов до станції, та й не вернувся знов.
Миколу він забрав, четвертого взяв сина,
Щоб в трудній боротьбі за батьком йшли сини,
Щоб в бойовім житті їх путь була єдина,
Щоб справі партії все віддали вони.

VI

У книзі славних літ, подій і дат священних
Рядки історії бринять, немов метал,—
Ми в них вчуваємо звучання серць натхнених
І бронзових людей ведем на п'єдестал.
Ми придивляємось в безтрепетні їх очі,
У мужні лінії спокійних їхніх рис,
І згадуєм діла і вислови пророчі,
І стяг прославлений схиляємо униз.
Безсмертна їхня кров живе в серцях народу,
Живе в серцях братів, онуків і дітей,
Ця кров пролита в час великого походу,
Ця перша вільна кров в історії людей.
Наймення і життя, достойно пережиті!
Як клятву вірності, повторюємо їх.
Увічніні людьми не тільки у граніті,
У бронзі й мармурі, але й в серцях живих.

VII

Він впав під Харковом, під містом робітничим,
Білогвардійцями оточений навкруг,
І над закуреним димами битв обличчям
Шумів між хмарами шрапнелі круглий пух.
Схилялись небеса на руки, розпростерті
По скровленій землі, по стоптаній траві,
І повагом зійшов суворий спокій смерті
На зціплені вуста, на очі бойові.
На бронепоезді, що звався «Ворошилов»,
Громивши ворогів наводкою в упор,
Деся біля Юзівки схилюся і знесилив
І так, як батько, вмер поранений Єгор.
Тоді ж, в квітневу ніч, із Цуповської хати
Пішов ще один, останній син Андрій.
Уранці вибігши, гукала марно мати,
Вслухалась з розпачем, як розгортався бій.
Шарпнувся кулемет. І враз забрякотіли
Навальні постріли із тисячі рушниць.
В луганському степу, край Гострої Могили
Шкуровські вершники котились з коней ниць.
Вони заповзали на непоборнім рубі,

Що перед ними встав і смертю загримів.
Пружасті, золоті обійми п'ятизубі
Замурзаний Андрій приносив для бійців.
Слова зривались з губ, порепаних од смаги:
— Завзятий, бач, який! Ану, давай сюди...—
І він вертався, і ніс для них холодні фляги,
Вщерть повні доброї луганської води.
Так з ними і пішов, вмостившись на двоколку
Між цинкових скриньок, торбин, клунків і пак,
І став улюбленцем донбасівського полку
Цей бистрий, і меткий, і радісний хлопчак.
Шість впевнених бійців із Цуповського роду
В атаки кидались, проходили фронти,—
Лише Сашко й Андрій вернулися з походу,
Щоб матір мертвою на цвинтарі знайти.
Як батько і брати, в бою помер Микола,
На банду рушивши в загоні ВЧК.
Наган стискаючи, рука його схолола,
Та зброї звичної не кинула рука.

VIII

Як часто слово «смерть» звучить у людській мові,
Захвилювавши мисль, стривоживши чуття,
Та не лякається його більшовикові,—
Ти з нами і для нас, товаришу Життя!
Ти нами стверджене і ти здобує нами,
Ти в слові нашому, ти в нашому труді,
Переливаєшся ти нашими серцями,
Ти сповнюєш тіла і душі молоді.
Вславляймо ж, прапор свій схиляючи додолу,
Осяяну життям смерть Цупова Петра,
Єгора Цупова, і Цупова Миколи,
І Цупова Павла хай слава не вмира!
Вони не згинули, вони живуть і нині,
Вони готові встать на перший клич війни.
Нехай посміє хтось загрожувать країні,
Де є такі батьки, де є такі сини!

КЛИЧ ВОЖДЯ

*Україна визволяється — слі-
шіть до неї на допомогу!*

*Й. Сталін
1 грудня 1918 р.*

Тупі від муштр, глухі від болю й втоми,
Як смертники, йшли «слави шукачі»
З кривавих піль Вердена, Марни й Сомми,
Ішли по хліб, по вугіль і харчі,
Свої тяжкі, начавлені шоломи
На головах покірних несучи;
Так триста тисяч сірої навали
Сюди по смерть і по ганьбу пригнали.
На український чорний суходіл,
На плідну землю, крізь дрягву і нетрі,
Вони ішли, по смертній втомі тіл
Зміряючи безкраї кілометри,
І падав перший український пил
На офіцерські вичищені гетри,
І край села, віщаючи їх вступ,
На дереві повиснув перший труп.
Вони весь край, ясний і многохлібний,
Вогнем, мечем і нагаєм пройшли б!
Раб України — та на що він здібний,
Як не мовчать та оброблять їм хліб?
І окупант, жорстокий і жадібний,
Вже перший колос український згріб:
— Сікти на смерть, рівнять з землею хати,
Як раб не схоче свій доробок дати! —

В живому м'ясі в'язли шомполи,
Розплескуючи кров людську й прокльони,
І півсела розстрілюють вели,
Якщо в селі знайшли хоч два патрони,
І цукор, збіжжя, коні та воли
Вантажилися похапцем в вагони,
Але натомість до своїх садиб
З карателем вертався пан і піп.

Життя народу стало річчю торгу
Для скупчених в Центральній раді псів,
Що віддали країну в сплату боргу
За поворот посад і хуторів.
І щосвітанку звозили до моргу
Скалічені тіла робітників,—
Дешевою здавалась «патріоту»
Ціна і крові людської, і поту.

Та балакучий блазень-адвокат
Вдавався часом в «парламентську спірку».
І він обрид. І, як спритніший кат
Та як слуга ще ліпший, на перевірку
Кривавий клоун — п'яний гетьманат,
Помазаний на царство, вибіг з цирку.
Обранця банди вбійників і шельм
Благословив, як пса свого, Вільгельм:
— На знак подяки, ласки і привіту
За вашу службу, вірну повсякчас,
Дать метрів триста шовку й оксамиту
Жовто-блакитним попикам для ряс,
А гетьману на стрічечку розшиту
Дать хрестика з недорогих прикрас.—
Тож цінувати вміють вінценосці
Своїх собак, муштрованих в поносці.

І пес ревів: — Все вивезти і здерти,
Все висмоктати, витягти усел
Хто ж не дає, той бистрий вирок

«вмерти» —

Без розгляду і суду понесе.
Повсталий раб! Розкаєшся тепер ти,
Коли нагай наш душу розтрясе!
Розплачуватись будемо із вами
За хліб — вогнем, за цукор — нагаями.
Є ще кати, майстри тортур і мук,
В катівні нашій, у державній варті,

Щоб лікувать од більшовицьких штук.
Дізнається, чого знання їх варті,
Коли зведе над вами свій канчук
Безвусий юнкер в гнівному азарті! —
Вбивав непевних, підозрілих сік,
В маєток свій вернувшись, поміщик:
— Ставай, прокляте бидло, на коліна!
З процентами вертай майно панам! —
Але навколішки не стала Україна
І мовила гнобителям: — Не дам!
Ні шмат металу, ні одна зернина
Без бою не належатиме вам!
Я в гніві владнім міць свою потрою,
І я встаю, виходжу я до бою!

В грозі атак, походів, битв і січ
На подвиги, на героїчні дії
За вимріяні протягом сторіч,
За вистраждані у неволі мрії
Підводжусь я, і визвольний мій клич
Почує брат, великий люд Росії,
І він мені на поміч поспішить
У грізний час, в страшну для мене мить.
Ми в спільних битвах братство закріпляли,
По-братськи хліб ділили, ми ішли
В походи спільні, вкупі нас терзали
Орли царя, і панських зграй орли,
І меч і хрест тевтонської навали.
Та вірними братами ми були
В неволі, в горі, в бурях та негоді,
Тож будемо братами і в свободі!

Хизуйся, враже, мучай і неволь! —
Недовгий час тобі шаліти, пане!
Із півночі йде слово, мною ждане,
Єдина воля встане з тисяч воль,
І «Ленін!» — стане спільний всім пароль,
І армія ладом єдиним встане,
І поведе нас мудрий проводир
В похід за щастя, за свободу й мир!
— До Леніна! — і села повставали,
— До Леніна! — підводивсь рудокоп,
— До Леніна! — і партизани гнали
Шляхом північним коней у галоп.
Ішли, зламавши рубежі й завали,

За сотні верст, по сотнях довгих троп,—
Вставав народ, як вої полум'яний,
На клич повстання, партією даний.

За пазухою бомби несучи,
Мов сховані свої скарби найкращі,
Йшли ливарі, рибалки й орачі
З Луганська, Балти, Харкова й Таращі
За волю битись: вдень ішли й вночі,
Крізь дим і смерть, дряговину і хащі,
Щоб вибратись з боями й набрести
На щорсівські передові пости.

Вночі ішли і поночі минали
Демаркаційну лінію з стовпом,
Де п'ять жаданих літер позначали
Той край, де людство не було рабом,
Де не було ні гніту, ні потали,
Де серп і молот віщим став гербом.
На грудях стрічку поправляв червону
Боець, досягши оцього кордону.

Займались очі радісним огнем,
Загонисто випростувались плечі,
Натруджені правічним тягарем,
І тисли зброєю руки молодечі.
— Куди ця путь, земляче, що ми йдем?
— А вам куди? — До Щорса, до Унечі! —
Принесений з собою груз гранат
Начальнику тоді здавав солдат:

— Бери, начальник! Я приніс цю зброю,
Як мсту за муки, за біду свою,
За землю, кров'ю зрошену святою,
За змучену гетьманцями сім'ю.
Я радісно для визвольного бою
Себе, й життя, і зброю віддаю,
Щоб так боротись за свою країну,
Як то належить відданому сину.

В бійців безстрашних зладнаність стальну
Прийми мене, військ ленинських бригадо!
Я з поля битв нікуди не зверну,
Я вирушаю впевнено і радо
На визвольну Вітчизняну війну
З твоїм наказом, партією і владо!
Наказ я знаю. Мудрість славних слів,
Прочитаних недавно, зрозумів.

Я прочитав. Слова ці добрим грузом
Несе душа осяяна моя
З того часу, як друзям синьоблузим
Тлумачив їх на тайній сходці я.
Здається, звалась «Український вузол»
Ця річ, що й зараз у душі сія.
Ми вдумувались пильно й гарячково
В її чітке і точне кожне слово.

І незабутня вславлена стаття
З робочих рук ішла в селянські руки,
Щоб весь народ затямив до пуття
Це мудре слово доброї науки,
Як треба людству будувать життя
Без гніву й рабства, визиску й ошуки,
Бо світ, як книгу, людям розгорта
Слів сталінських прекрасна простота.

То Сталін з Леніним схилявся до столу,
Укритого триверсткою навшир,
І по умовних знаках суходолу
Читав путі його несхибний зір,
Од видноколу і до видноколу
Походів дальших креслячи пунктир,
Щоб вкласти в плани точні і тривалі
Дивізій рух, майбутніх битв деталі.

Він, партією посланий на схід,
На трудний подвиг — діло оборони,
Туди, де ворог готував похід,
Щоб розтоптать республіки кордони,
Про український турбувавсь нарід,
Про змученого люду міліони.

І України волю провістив
Вогонь і грім царицинських боїв.

Там бив він тих, хто зрадою червивів,
Хто дихав лжею; в підлу скрившись тінь,
Там був він — єдність прагнень, і поривів,
І подвигів, і штурмів, і стремлінь;
До нього Клим полки з Луганська вивів
І вів туди, до сталінських твердинь,
І славою вкривалась їх дорога,
І в відступі таїлась перемога.

Чабан з Дніпра, з Макіївки ливар —
Вони грозою стали на кордоні,
Щоб до небес роздмухати пожар.

Чекають гасла воїни червоні —
В них слово вірне, влучний в них удар,
В них шаблі гострі, сідлані в них коні,
І понесуться бурею вони
На перший клич священної війни.
Клим Ворошилов — в армії на сході,
На заході гуртує сили Щорс,
І клич повстання клекотить в народі,
І велетень випростує свій торс.
Тремтить з жаху гетьманський хижий злодій,
Пруссацький оберст губить лоск і форс,
І чує він: гуркочуть першим плином
Революційні грози над Берліном.
Він чує: буря входить в фатерланд,
Грунт тут і там трясеться під ногою,
На свій багнет червоний в'яже бант
Матрос у Кілі власною рукою,
А від хистких жовтоблакитних банд
Ні помочі, ні мужності для бою,—
І в зляканій, шаленій метушні
Ця банда стріла передсмертні дні.
Інакшого вишукуючи ходу,
Гадюччя зради вилізло з баюр —
Розпочинає торг життям народу
Рать винниченків, поршів і петлюр.
Але народ вже знав оцю породу
Аматорів підлоти й авантюр:
З народних уст жовтоблакитна браття
Почула смертний вирок і прокляття.
Шукала скрізь хазяїна собі
Ця спілка вбивці, куркуля й хунхуза,—
Ішла складать з поляками союза:
«Ми вам послужим вірно, далєбі»,
Запобігала ласки у француза,
Перед румуном клякнула в клятьбі.
Але ніхто не міг порятувати
Цих гендлярів народом від розплати.
Змінювся шелест марок в їх руці
На шелестіння стерлінгів і франків,
І кидались стурбовані дільці
До кабінетів консульських чи танків,
Звідкіль до них кивали покупці,
Довірені англо-французьких банків,

Що купували чековим листом
Всю Україну вроздріб і гуртом.
Тягти в ярмо нових рабів отари
Для Англії і Франції ладен
Гендляр і блазень світових арен.
Та, наче знак загибелі і кари,
Всі обрії освітлюють пожари,
Як полум'яні спалахи знамен,
Як гроз все тяжчі й ближчі перекати,
Що купчаться, щоб грянути й вражати.
І звівсь народ. Він топче й розбива
Бандитський герб — зазубину трирогу.
Встає Україна, сильна і жива!
— Звільняється вона! На допомогу
Спішіть до неї! — Сталінські слова
Гримлять, як клич, як вість про перемогу.
Як звук сурми в рішучий час атак,
Як гасло битв, як визволення знак.
Цей клич повів на подвиги народи,
Чуття братерства в душах укріпив,
На небувалі на землі походи
Зібрав героїв — славних вояків,
І певністю жаданої свободи
Окрилив людства визвольний порив.
Цей клич звістив в тяжкі й грізні години
Усім світам про волю України.
Історії земної віща річ
Уклалась в слово, просте й незгасиме,
І завше, скільки б не пройшло сторіч,
Позначуваних датами новими,
Люд України цей знаменний клич
В своєму серці вдячно берегтиме,
Бо словом волі освітив навік
Його шляхи великий більшовик.

1939

МАТИ

*Пам'яті загиблого героя Ха-
сану, Павла Маленка*

Так яблуками пахне у хатинці,
Як пахнуть хати тільки восени!
На карточках глянцеованих на стінці
Вони стоять. Всі шість. Її сини.
Бійці добірні, вчені землезнавці,
Той — сталевар, той буде — агроном.
Стара їх мати хилиться на лавці,
Вдивляючись у далеч за вікном.
Пішли простори з краю і до краю,
Дороги довгі, гони не прості...
«Який захочу — той і вибираю
Зі всіх шляхів, найкращих у житті».
Земля велика, далечинь багата,
Не вичерпать рішучості і сил,—
Казав же брат, як проводжали брата:
— Від полюса до Кушки — твій наділ,—
Не зміряти старечими ногами
Усіх путів, що вибрали сини,
Та думкою за любими синами
Вона ішла, куди ішли вони.
Синам мужицьким всі шляхи відкриті,
Аби хватило волі та снаги.
З яких країв ще на всьому світі
Такі далекі видно береги?
На карточках глянцеованих звелося

Їх шестеро, дорослих вже цілком,
І кожна картку уквітчала Фрося
Із чорнобривців сплетеним вінком.
Ось наш Павло. Іздалеку діждались
Цієї картки. Виструнчений весь,
Він трохи мружив очі, що сміялись,
Відбивши блиск хасанських піднебесь.
Два кутики зеленої петлиці,
Пружнастий ремінь щільно стиснув стан,
А з ним два друга — хлопці світлолиці,
Що берегли, як і Павло, Хасан.
Недавно Фрося принесла із школи
Барвисту кулю — виліпок землі,
Де можна пальцем змірять виднокола,
Мов яблука, рожеві та малі.
На кулі тій змальовано червоним
Найбільший в світі, величезний край,
Що над його відміряним кордоном
Стояв і син старої... Прочитай,
Читай же, Фросю! Сил бракує оку
Розглянути... Он синій океан,
Он зачорнів кружок Владивостока,
Он лінія, де витягся Хасаң,—
Земля Павла, земля Мишка й Івана,
Земля її та інших матерів,
Що їх добро від озера Хасана
По Сян-ріку один кордон обвів.
І так вона вдивлялась в риси кулі.
Що ясно бачила, як в ранішній імлі
Ішов Павло, щоб стать на караулі
І пильнувать, припавши до землі.
Він знає кожна скелю, горб і вилом
Укритої чагарником гряди.
За сопкою, за крутобоким схилом
Він чує сплеск озерної води.
Дзижчить комар, і запахом гнилиці
Приморський вітер дیشه у лице.
Лягають пальці на затвор рушниці
І на гранати витяжне кільце.
По той бік світу — в ветхому Хамоко,
В манчжурському обдертому селі,
Ревуть бики, хтось верещить високо,
Із хати в хату ходять патрулі,

Все чує вухо, пильно стежить око
І серце теж події провіща.
Незвичний шум сьогодні у Хамоко,
Непевний трепет дальнього куща.
Нехай посміють! Одинадцять смілих
На Заозернім залягли шпилі.
В Хамоко шум. По хижках зубожілих,
Викрикуючи, ходять патрулі.
Нехай посміють! Варта непохитна
На Заозерній сопці залягла.
Леліє даль, волога і блакитна,
І злий комар вчепився до Павла.
Шаліє сонце. З фляги він пригубив
Води краплину, щоб зросить язик,
І ворухнувся. Товариш Христолюбів,
Почувши дзенькіт, в цей поглянув бік.
І знову тиша. Долітають в тиші
З Хамоко люті, гострі голоси.
Висоти сині ще стають синіші
В розливі барв вечірньої краси.
Далекосхідний вечір розгортає
Багряний шовк і золоту кайму,
І пролітання променів безкрає
Просвічує густу таєжну тьму.
Перебіжать ще відсвіти останні
По міднотілих юрбах кедрача,
Та ось вже тільки їх шпилі в сіянні
Забагровіють, як зубець меча.
З-над океану мовчазним потопом
Наплине тьма, згромаджена в вали,
І затремтять сузір'я над окопом,
Де одинадцять смілих залягли.
Приморські ночі непроглядні в липні,
Та пронизати вміють їх наскрізь
Юнацькі очі, пильні і невсипні,
Що в тьму глуху напружено вп'ялись.
Куш зашумів. Фазан крилом захопав.
І вигук «Стій!». І миттю тишина,
І раптом виблиск пострілу з окопа,
І рушила розкотоми луна.
І спалахнули полум'ям висоти,
Стіна заліза встала біля них.
Японець вів свої сп'янілі роти

На одинадцять воїнів міцних.
І страшно бились — бризнули гранати,
Бив кулемет, заскреготав багнет,
І рвався клич: «За Батьківщину-мати,
За партію, за Сталіна — вперед!»
Їх впало п'ять в нерівному двобої,
Їх впало п'ять, і не здались вони.
І на серця прострілені герої
Поклали ран священні ордени.
Павло Маленко тут упав забитим,
Дніпропетровський запальний юнак.
Луна Хасану пронеслась над світом:
На шану друзям, ворогам на ляк.
Вона летіла з краю і до краю,
Хасанських битв і подвигів луна.
Не схилиться під ноги самураю
Радянського Примор'я сторона.
Не схилиться в німотному одчаї
І матір сина, що в бою помер,—
Його безсмертна слава величає,
І змінить сина інший син тепер.
До матері на наболілі груди
Склонивсь Михайло, ще молодший син.
— Живи, як він,— коли ж потрібно буде,
То вмри на варті, як загинув він.—

Радянська мати, вільна й незборима,
Встає, щоб в путь благословить дитя,
Із світлим серцем, з тихими очима,
Із добрим словом, з вірою в життя.
В тім слові — гордість матері за сина,
Що неподільно поєднати вмів
Із словом «мати» слово «батьківщина»,
Цю найсвятішу з людських матерів.

ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ

I

Літопису невелемовний звіт
Вкриває порох семи сотень літ.

Але під пилом цим горять слова,
Що їхня правда й дотепер жива.

Тоді, забравши пруссів у полон,
На них п'ятою наступив тевтон.

І вже звелися башти кам'яні —
Твердині меченосців на Двіні;

Закутий в сталь німецький лиходій
Сюди прийшов на учту і розбій,

І припечатав двінські береги
Печаттю смерті слід його ноги.

Він ніс в краї, де жив латиш і ест,
На білому плащі багровий хрест,

Бо в хижака, прикритого плащем,
Був меч хрестом, кривавий хрест — мечем.

Звідсіль на схід шукаючи доріг,
Де б кожен з них розкошувати міг,

В гранітний Венден¹ збіглась звіддалі
Вся наволоч німецької землі,

¹ Венден — резиденція ордену меченосців у Лівонії.

Орда купців, злочинців і святох,
Позбирана з вертепів багатьох.

Лівонський край став згарищем тоді,
І дальший шлях замаячів орді —

Втопив грабіжник погляди свої
В ліси Литви, в її святі гаї.

Знов забряжчали рицарські мечі,
Помчали коні, сталлю гримлячи,

І клич лунав: — «Майн готт! Благослови
Тобі кадити ладаном Литви!»

Багріє кров'ю й полум'ям земля,—
Кричить, в огонь упавши, немовля.

І падає безумна матір ниць
Під тягарем залізних рукавиць;

Розсічений мечем до живота,
Вмирає муж з останнім словом: «Мста!»

Але литвин свій саморобний лук,
І гинучи, не випускає з рук,

І в горло німця вгризшись, навіть труп
Не розмикає спалених губ,

Бо хай би серце вразила стріла,
Аніж покора серце пройняла.

Зелена Литво! Протягом століть
Німецький меч тебе не зміг скорить,—

Він бив і нищив, він рубав і сік,
Червоний Німан в сіре море тік,

І кров розчавлюваних немовлят
Була узором для германських лат.

Пронісся вереск чорноперих стріл,
Розвіявсь попіл випалених сіл,

Країна втихла. Тільки крякав крук
І линув пісні рицарської гук:

«О боже німців! Відповіж,
Що для тевтона діять гоже?
Вбивай і ріж!

Нам допоможе
Німецький бог, німецький ніж.

Трясти рабів — це не грабіж,
Вбивать рабів — для них наука,
Вбивай і ріж!

Ось запорука:
Німецький бог, німецький ніж.

Прогнали пруссів з їхніх хиж,
Литва сплюндрована конає.
Вбивай і ріж!

Нас прославляє
Німецький бог, німецький ніж.

Шляхи на схід одні і ті ж —
Як хмара, звиснемо над Руссю.
Вбивай і ріж!

Тобі молюся,
О боже німців,— гострий ніж!»

На схід ішла кіннота. Над ліси
Підносилися рицарські списи,

І хрест германців, прапор волоцюг,
Вінчав їх злобний і бундючний рух.

Вони ішли з лівонських володінь,
Щоб руську землю витоптав їх кінь.

Щоб хліб, і мед, і хутра німець-пан,
Як данину, взяв од рабів-слов'ян.

І мріяв рицар: «На Дніпрі й Дністрі
Стоять міста багаті і старі.

До їхніх торжищ, пристаней та брам
Зі всіх країн купці привозять крам,—

Лукавий перс, і грецький мореход,
І Генуї зухвалої народ,

І посланець індійських царств — вірмен,
І люди жовтих степових племен.

Там хутро й хліб, там амбра і едwab,
Там слов'янин. Ні! Там німецький раб!

На схід! На схід!» — Ще дужче підганя
Кривавий рицар чорного коня.

Руїна й смерть, де кінь промчав оцей
По згарищах і по тілах людей,

І Русь побачила віддалеки
Лісних пожеж гігантські язика.

Приніс північний вітер на Волинь
Чад погару і шум палахкотінь,

І пламеніли небеса весь час,
І люд сказав: «Це німці йдуть на нас!»

У княжий табір вісник вість приніс,
Що меч тевтона над Волинню звис.

Та князь Данило вже не раз гадав,
Що Русь почує гук німецьких лав,

Що прийде день — приваблять хижаків
Плоди слов'янських пишнорунних нив.

Тому свою, в кольчуги вбрану, рать
Напоготові мусив він тримать,

І кликнув клич до воїв з всіх осель
Князь і державець галицьких земель.

На княжий клич вдягають вояки
Високі гостроверхі шишаки,

Спитують луків силу бойову,
Напружуючи жильну тетиву,

І, бризкаючи іскрами, коваль
Вигострює мечів двосічних сталь,

Щоб ці мечі змогли пересікти
Німецьку кість крізь лати і щити.

Дружина мужу зброю подає:
«Цілую я озброєння твое,—

Нехай воно нам перемогу дасть.
Коли ж не зможе відвернуть нападъ,

То краще вмерти в битві від меча,
Ніж вкритися ганьбою втікача».

Вкладає матір в руки сина спис:
«На захист краю зброю ти підніс,

Як вірний син, служи ж тепер всякчас
Своїй землі, цій матері всіх нас».

В кольчужні кільця дівчина вплете
Свого волосся пасмо золоте:

«Нехай воно, в залізну вплівшись сіть,
Юнацьке серце в битвах захистить,—

Коли б це серце ляком пройнялось,
То сивим стало б золото волось».

Виносять стяги з Галицьких воріт,
Подільський шлях б'ють тисячі копит,

Жовтавий Буг нуртує з-під корми
Човнів, обсілих збройними людьми,

Суремна мідь співає з-над Дністра,
І князь рече до воїнів: «Пора!

Не гоже бути під крижовником
Вітчизні нашій!»¹ — Він бере шолом

І ратну вість вояцтву подає,
Вінчаючи ясне чоло своє.

Весь край слов'янський чує крок дружин,
Які спішать на збір у Дрогичин;

Волинський праліс, нетрища глухі
Обабіч обступають їм шляхи,

Сичить земля під копитом коня,
Замшілу стежку морок заслоня,

Ведмежий рев і зубрій рик в лісах,
І скрикує дитячим зойком птах.

Живе тут в тьмі незайманих дібров
Відлюдний смолокур і звіролов,

Та з хиж лісних виходять люди всі
Назустріч світлим воїнам Русі

І перед військом впевнено ідуть,
У Дрогичин показуючи путь.

По плесах Бугу в золотій імлі
Пливуть широкогруді кораблі,

По встеленій ромашками траві
Дружинники ступають бойові.

Проходять мимо князя їх ряди:
«На поле слави, князю, нас веди!

Хай знає зграя рицарських гульвіс,
Як б'є наш меч, як пробива наш спис!»

І дивиться злотобородий князь
На рать, що в древній Дрогичин зійшлась,

¹ «Не ліпо бути під крижовником (хрестоносцем) вітчизні нашої» — дійсні слова Данила Галицького.

І гromовиця помсти, як гроза,
Його спокійні очі проріза:

«Гей, рицарю жадібний, стережись!
Ось витязі слов'янські підвелись.

І бистролетні птиці наших стріл
Нап'ються крові із німецьких жил,

А в наших пущах вистачить гілляк
Для вибіглих з Німеччини собак,

Бо їх навалу, звернену на схід,
Змете мечем племен слов'янських рід».

II

Вельможний Бруно, рицар і монах,
З горбів надбузьких поглядав на шлях —

Він бачив діл, розкинутий навкруг,
Кипучі пущі, тьмяноводий Буг,

І вбитий в кручі глинястої схил
Високий дрогичинський частокіл.

За ним ховалось сонце. Тріпотів
Над містом смуг злотистих перелив,

Внизу ж темніли стін стрімкі зубці,
Немов залізний обід на вінці.

Був нерухомим і глухим осад,
І раптом Бруно похитнувсь назад, —

Засліп його пташино-жовтий зір
Від сяєва, що залило престір.

В Дрогичині на весь навкольний світ
Розкрився отвір тесаних воріт

І першим сонце хлинуло звідтіль,
Як перший воїн дрогичинських піль.

А військо йшло по сонцю, по путі,
Яку встеляли мева золоті.

І несла в далеч сонячна ріка
Високу й грізну тіль войовника.

Йшли списники, піднісши догори
Настромлені на довгий спис багри;

Йшли мечники, врочисто несучи
Свої прями, як промені, мечі;

Йшли лучники, сховавши в колчани
Рій бистрих стріл — разючий дощ війни,—

Йшло вояцтво, братство ратних діл,
І сходило із пагорба на діл,

Шикуючись у лави бойові
На оболоні, на грузькій мокві,

За ними йшла неждана тишина,
Та враз сурма озвалась голосна,—

В суремнім співі, що лунать пішов,
Спливла, як хмарка, княжа хоругов.

Огорнутий багрянцем опанчі,
Тримаючи десницю на мечі,

Данило їхав. Гримотів за ним
Кінноти тисячокопитний грім.

Цей грім копиг і сурм тривожний спів
До рицарів луною долетів,

І вдарили серця їх в сталь кольчуг,
І Бруно подививсь тоді навкруг,

І так промовив рицарській юрбі:
«Цей край слов'янський віддано тобі!

Кого впіймаєш — тим петля і меч,
Кого живим залишиш — онімеч!

Щоб на Русі ми владними були,
Вперед, германці!» — Роги заревли,

Ударили важчезні скакуни
Твердим копитом об труські лани,

Аж виплескались води із криниць,
Аж, свиснувши, схилились лози ниць.

Мнучи чагарник, зсунувся й помчав
Залізний клин залізнокутих лав,

Щоб ворога розбити пополам,
Зламати слупи дрогичинських брам,

Гарчать короткі вигуки людей,
Об лати б'ються крила їх кирей.

А на шоломах, що вкривають рать,
Зловісно роги буйвола стирчать.

Довжезний спис нахилено вперед,
Натягнуто рипучий арбалет,

Та гружений залізом битви кінь
Ногами загрузає в болотінь

І рветься знавісніло із води,
Розладнуючи бойові ряди.

Клятьба. Слова прокльонів і погроз,
Раптовий свист із недалеких лоз,

І, тремтячи, стріла свій дзьоб вгня
В криваве око першого коня.

Шаліє кінь, зметнувшись на диби,
Вудила рвуть обвислий шмат губи.

Остроги поряць ребра скакуна.
— Вперед! — Крик труб повторює луна.

Знов свист, і свист, і мерехтіння стріл.
Хитнувся ратищ смертоносний схил,

З кущів, з купавин, плазом, як вужі,
Повзуть слов'яни, стиснувши ножі.

Піднісся ніж — і цівка б'є густа
В коня з розпоротого живота,—

Він ще несеться, скровлюючи лан,
Та падають укупі кінь і пан,

І воїн німця в шпари лат вража
Ударом вузьколезого ножа.

Вже впав на землю рицар не один,
Порушивши рядів залізний клин,

Та й труп на трупі зупинить не міг
Скаженого заліза дикий біг.

Дружина руських вгору вже звела
Багри стягати рицарів з сідла,

І задзвенів, як в бурю дзвонить бір,
Метал могутньо змахнутих сокир.

Мовчало військо. Гул зростає. Ще мить —
І Дрогичинська битва загримить.

Хропіння коней. Вигук. Гуп копит.
Сталь цілить в сталь. Удар списа об щит.

Чиїсь прокльони. Стогони чиїсь.
Зіткнулися. Зійшлися. Завелись.

Б'є волиняк по латах навмання,
Аж лопає узорчаста броня;

Чернігівський сумирний гречкосій
Стромляє в німця спис гранчастий свій;

Темніє харалужний меч киян
Від крові димних, чорнокраїх ран,

А галицького келепа злий дзьоб
Крізь забороло всаджується в лоб.

Щит тисне щит. Тріщать кістки й списи.
Предсмертний зойк. Захриплі голоси.

Хтось вп'явся в горло ворогу. Хтось впав.
Залізний скрегіт. Гупання булав.

Кипить над полем сонце, порох, чад,
Та німці в бій ведуть за рядом ряд

І, розтягнувшись лавою, разять
Розсипану по полю пішу рать.

На кручах, в полі, в заростях узлісь
Ще билися, боролись і сіклись.

Та скрізь, в червлений руський щит б'ючи,
Блищать зухвалі рицарські мечі.

І вже до міста скаче навпростець
Гонитвою захоплений їздець.

Осад замкнув ворота. На стіні
Смола клекоче в чорнім казані

І темноторі, яросні жінки
Лють вариво димуче в черпаки.

До стін!.. В цю мить з-за надбережних гір,
З долини, де шумно розступився бір,

У сяйві стягів, в славі бойовій
Кіннота руських вимчала на бій.

І знов над нею, наче срібний птах,
Летів, делів і маяв княжий стяг.

— За Русь, за честь! — Залізний шестопер
Данило владним вимахом простер,

І валом сяйва, сталі й дужих тіл
На німця військо хлинуло з двох крил.

Жахнувшись, обернулись вороги,—
І в їх щити вгрузає зуб клюги,

Летять шоломи, як череп'я, з чол,
Розламуються ґратки заборол,

І навстріч смерті злякано пливе
Лице тевтона синє і криве.

Свій хижий меч він ронить спроквола
І падає, гуркочучи, з сідла.

Так сотня впала — стугонить стократ
Гупня на землю звалюваних лат,

І сто червоних рицарських борід
Стирчить з трави за руським військом вслід.

Сам Бруно бачить рицарства розгром,
Сильніше примощьовує шолом:

«Якщо не славу — смерть знайду собі,
Але додому не верну в ганьбі».

Вп'ялись в коня остроги золоті,
Кривавий хрест палає на щиті,

Шалений Бруно скаче стрімголов,
В бою шукає княжу хоругов,—

Ось там, де смертна січа затяглась,
В кольчужі срібній сяє вражий князь.

Мечем до нього прорубати путь!
Назустріч коні скачуть і хропуть;

Ворожий спис розсічено мечем,
Чиясь рука летить разом з плечем.

Мета все ближче. Ще один розгін —
І меч зведе над руським князем він!

Раптово хтось з купавин вирина
І падає під ноги скакуна.

Скакун реве, спиняє люто біг,
Аж лопають підтяті жили ніг,

Вриваються попруги на сідлі
І кінь вклякає лобом до землі,

Великі руки зводять булаву,
І Бруно тяжко грюпає в траву —

Він захрипів, заляскав сталлю й втих,
Прикований вагою лат своїх,

А переможець став тоді над ним
У постолах і в одягу льнянім.

Цей добрий вой Данилових дружин,
Веселозорий, юний слов'янин:

«Здоров, німчаю! Е, німецький рак
В залізній шкаралущі вже заляк.

Не так забився, як злякався. Що ж,—
Ми гоїмо і не таких вельмож...»

В цю мить Данило підскакав сюди:
«Хай встане він! На ноги пса зведи!»

Торохтячи листами м'ятих лат,
Підвівся Бруно й заточивсь назад —

Він з князем стрівся до лиця лицем.
«Ти, воеводо, в бран попав живцем?»

Гаразд! Потопчеш довгий східний шлях,
Та з ланцюгами бранця на ногах.

Ведить його — він сам іти не звик!»
І князь од Бруно відвернувся вбік

І тихо рушив у вечірній млі
По полю бою, по страшній землі,

Де плив туман в грозою битий діл,
Де вже загасли блискавиці стріл,

Де відгриміли лютих січ громи
І зганьблений нападник ліг кістьми.

«Від гromу битви,— воям мовив князь,—
Німеччина сьогодні затряслась.

Смертельний шлях для неї — шлях на Схід,—
Таким він є і буде сотні літ.

Бо добрі вої родяться в краю,
Що німцям землю не віддасть свою.

Тож втрить з лица боїв кривавий піт,
Мечем востанне заgrimить об щит,—

Хай грізним дзвоном збройна сталь і мідь
Про перемогу нашу сповістить,

Хай світ вчуває в цій гучній ясі,
Що не владичить німцям на Русі!»

І кожен воїн відказав: — «Амінь»,
Звитяжний меч простерши в далечінь.

1942

ЗМІСТ

Микола Бажан. *Вступна стаття О. Бабишкіна* . . . V

ВІРШІ

РОКИ

Пісня бійця	3
Протигаз	5
Імобе з Галама	7
Залізнякова ніч	9
Нічний рейс	10
Будинок	11
Прапор, і сонце, і вітер	13
Смерть Гамлета	15
Танець	19
І сонце таке прозоре	20
Грими, фанфаро!	26
Зброя миру	28
Хай славиться сонце!	29
Пісня волі	30

У ДНІ ВІЙНИ

Клятва	33
Пошади псам нема!	34
Балада про подвиг	35
Залізний хрест	37
Наш танк	38
Стяг на багнеті	39
Клич	40
Твій син	42

Сталінградський зошит

Вітер зі сходу	45
Напередодні	46

Біля хати	47
Дорога	49
На переправі	50
На березі	52
На командному пункті	54
В яру	56
Прорив	61
Битва	64
Епізод	67
Прапори перемоги	68
Пам'яті Ватутіна	69

Київські етюди

На лівому березі	70
На вулиці	71
Біля університету	72
Яр	73
Ранок	74
На площі	76
Будівничий	77

ПОДОРОЖІ

Грузинські поезії

Горійський ранок	82
Біля будинку в Горі	85
На руїнах у Кутаїсі	88
Шлях до Тmogві	89
Над труною Важа Пшавели	92
Скарга меча	93
Хлопчик з Чуфут-Кале	94

Узбекистанські поезії

Садівник	97
Танцівниця	98
Труна Тімура	99

Бориславські оповідання

На околиці Борислава	102
Передчуття грози	103
На Карпатських узгір'ях	104

АНГЛІЙСЬКІ ВРАЖЕННЯ

Скелі Дувра	106
Біг Бев	107

Ленін у Лондоні	110
Мандрівний джентльмен	111
Смеркання в Гайд-парку	113
Солдатська балада	115
У Стратфорді на Ейвоні	120
На шотландській дорозі	123
Спомин про Бернса	125
Зустріч у Шеффілді	129
В одному з лондонських кварталів	131

БІЛЯ СПАСЬКОЇ ВЕЖІ

Вступ	135
На полі Куликовому	137
Гонець	140
Зустріч біля брами	147
Перший день	152
Одного осіннього ранку	156
Парад перемоги	160
На Ленінських горах	164

П О Е М И

Безсмертя. Три повісті про товариша Кірова

Прапор	173
Ніч перед боем	184
День	192
Батьки й сини	208
Клич вождя	219
Мати	226
Данило Галицький	230

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF
TORONTO

